MILE BUDAK

OGNJIŠTE

II

7042

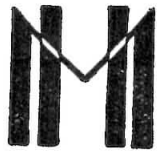

SUVREMENA KNJIŽNICA »MATICE HRVATSKE«
KOLO III. — KNJIGA 13.

MILE BUDAK

O G N J I Š T E

ROMAN IZ LIČKOGA SELJAČKOG ŽIVOTA

KNJIGA DRUGA

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D. U ZAGREBU

MILE BUDAK

O G N J I Š T E

ROMAN IZ LIČKOGA SELJAČKOG ŽIVOTA

KNJIGA DRUGA

DRUGO IZDANJE

ZAGREB 1939

IZDANJE »MATICE HRVATSKE«

NACRT ZA KORICE IZRADIO OTON POSTRUŽNIK

UVEZ: KNJIGOVEŽNICA BOGOMIL ŠOBAN

X.

Prela su zamrla, kola kod crkve skoro i nestalo, a njive poželjele momačke snage. Kud god okreneš, kamogod pogledaš, vidiš samo starce, žene, djecu i po kojeg bogalja, koji je taki rođen il je takim postao na ratištu.

— Da j' meni samo znati, jer mi dajemo svoju dicu? — reče Lukan Zekanu.

— Muči, jadan ne bije! Ako nas 'ko čuje?!

— 'Est to, al jope'... Tije bi' znati, po što nam odoše kosci, kad sad žene kose?

— Ne divani — opominjao ga je Zekan šaptom i oprezno se obzirao, i ako je znao, da nadaleko nema ni žive duše.

— Sami smo, pa moremo divaniti.

— Nikad ne znaš, 'esmo li uprav sami. Muči — reče, zaostajući iza volova, da ga bolje čuje Lukan, koji je plužio. — Kad bi' ja zna', reka' bi' ti. Al eto: odagnalo i', pa — do Božije Volje. A nije samo naše.

— E, e: odagnalo sve, što more pušku držati. Još malo — vidi' ćeš! — pa će zapovrniti i nas. Ako ne budemo ni za što drugo, nosi'ćemo za vojskom vodu.

— Morda nas i ne će, kad nije dosad.

— Jadan ti sam, mili moj Bože...

— A jer tako, moj brate?!

— Eeee... moj Jojo! Lako j' tebi pitati, kad ti je Svemogući da' unaka dva unučića uz kolino!

— Dica još, moj Lukane! Dica u lugu.

— Al muškilji na ognjištu... Lako 'š oči zaklopiti!

Volovi su vukli lagano i složno kao razumna stvorenja, a Zekan uz njih gegao s noge na nogu. Išao je uz prednji par i neprestano se ogledavao na one pod plugom. A i oni su išli mirno, odmjereno, ustrajno i složno, da im nije ni trebalo volara. Nenadano ih ustavi. Zagleda se u plug. I Lukan je stao, jer su ga ručke zaustavile: ne idu volovi, staju crtalo

i lemeš, pa onda i gredelj i ručke, te mora stati i Lukan — htio il ne htio, kad drži za ručke. Gledao je u skrajnji vrh gredelja, čvrsto držao ručke u rukama i ostao prignut, kao da blago nije stalo. U zadnjem je času kretanja bio udario desnom nogom brazdu, koja nije bila lijepo prilegla. Kada ga je plug zaustavio, ostao je u istom položaju, u kome ga je zateklo. Desna mu je noga bila neprestano na brazdi. Zekan je gledao čas u komadić zemlje pod plugom, koji je lemež samo skliznuo, a nije ga podrezao, čas u Lukana, kojemu su oči bile vlažne, a niz obraze mu se rušile velike kaplje znoja. Nekoliko je trenutaka nijemo gledao, a onda reče ko nehajno:

— Zapluži, zapluži, Lukane! 'Ajmo, volići, braćo moja.

— Aha! — trže se Lukan i povuče plug malko natrag, da uhvati i ono, što prije preskočiše.

Sad je Zekan bio skoro neprestano napola okrenut prema plugu i Lukanu, te češće zaustavljao.

— Zapluži, zapluži, Lukane.

Lukan bi povukao natrag plug i zaplužio, no nije ni vidio ni znao, što radi. Pred njim je sve bilo u magli. Kad su brazdu izagnali, izdiže plug.

— Ustavide malko — reče bratu. — Iša' bi' se napiti vode. — Teturao je kao pijan, nekako nabasao na bremu, podigao je i pio. Pio je dugo: digao bremu nada se, otvorio usta, a voda je klokoćala i šumno izlazila iz posude i padala mu u usta kao vodopad.

— 'Esi vidije unog Icanovića?! — reče Zekanu, gledajući daleko u Velebit, kao da od njega traži okrepe i utjehe. Stao je kraj pluga, digao desnu nogu na gredelj, upro lakat na koljeno i podbočio dlanom glavu. — A kakav pusti momak... Čudim se, da uno more i živiti.

— Vele, da su mu criva na nikoliko mista nastavljena srebrnim crivim... Noga drvena, a ruka gvozdena.

— Ništa j' to! Vele, moj brate, da un nije više za žene, a dok je bije tamo, umrlo, kukavcu, oboj dice! — govorio je Lukan kao u polusnu i nije opazio, da mu je voda tekla iz očiju. — Bolje bi mu bilo jadnom ćaći, da se nije ni rodije. Ne bi unda bilo ni unog kukavca.

Kad su prelazili na drugu stranu sklada, Lukan ne izdiže pluga, pa crtalo kresne o stanac kamen, da su varnice

skočile kao iz kremena. Zekan se iznenadi, no ne reče ništa. Zaostao je, da pogleda, pozna li se na crtalu, no ne opazi ništa. Lukan se nije ni ganuo.

— Zapluži, Lukane, zapluži.

— 'Oću, 'oću — odgovori on i ustukne plug, da od početka zareže brazdu. — Bolje bi mu bilo, da se ni ne vrati...

— Što to?!

— A, tako... Kad bi se unaki vratije... Jadan ti sam ja ovaki na ognjištu...

Ducina je otišao prvoga dana kao i Makić. Čim su čuli, da se mora ići, žene i majke su propištale, kao da ih pokapaju, Zekan i Lukan su zanijemili, a momci se šalili i smijali. A nije ni njima bilo do toga, al se tako mora, da ne bi tko pomislio, da su se prepali.

— I čuvaj se, Dujo — govorio je Lukan, sjedajući uz vatru i prljajući ožegom po lugu. — I žuri se kući, čim ti budu dali... Čeka te veleki posa'.

— Obavite vi sve i brez mene, striče, da unda meni bude lakše! — šali se, tobože, Dujo.

— Eeee... To j' posa', koji čeka svoga poslenika!

— Sve ti to, striče, uredi.

— Ne daj, Bože, moj sinko, da jope' spane na me.

— Mlad si ti još, striče! Ne će se tebi oteti nijedan posa'. Jači si od mene.

— Ne će, ne! Ne će mi se oteti moj posa'. Ne će, Bogu mome 'vala, ali vidide ovo: — i pokaza mu rukom oko ognjišta. — Koga ostavljaš uza mene na ognjištu?

— A! Lako za to, moj striče!

— Nije lako, jer je to sve i prvo do Boga!... A i lako bi bilo, da ste vas dvoj tu. Da' bi Bog. Al ti odlaziš...

Lukan više nije mogao izdržati. Otišao je u sobu, da tješi Anicu, Barušu i Pepu, pa s njima i on plakao, koreći ih:

— Što ste tu zinile, kun da j' na nosilim?!... Do' će un, ako Bog da. Vrati'će se...

Došao je Mića, da se oprosti. Baruša se uhvatila oko njega kao loza i jecala u sav glas, da tako dade oduška svojoj tuzi i za Ducinom. Sramota bi joj bilo pred ukućanima, da njega tako grli i ljubi i za njim toliko jauče, ali za bratom

može. Mića je bio miran, ozbiljan i nekako ukočen i tvrd, to se činilo, da je još viši i jači, nego što uistinu i jest.

— Ostavljam je samu, brez igdi išta — rekao je ledenim mirom Lukanu i Anici.

— Nije sama, dok su už nju unaka dva sokolića! — prekide ga Lukan odlučno.

— Dica, striče, brez kruva i ruva ka' i una!

— Najveće bogatstvo, moj Mićane!

— Eto, striče — 'est i to, al... Bogu i vami dvoma — vami i' ostavljam. Poslenika tribate. Ana će raditi. Zdrava j' i mlada j'.

— Ne boj se, Mićane, za nju — reče Anica.

— Striče, tebi je ostavljam, a unda znam, da j' u dobrim rukami.

— Evo ti, moj Mića, i vire i ruke! — reče Lukan veoma svečano i pruži mu ruku.

Otišao je i na djedovsko ognjište — prvi put poslije onoga teškog jutra, kad je otac zalupio za njim kućnim vratima.

— Iđem, pa sam doša' — govorio je uzdrhtanim glasom. Blažić je sjedio uz ognjište, no kad opazi sina, naglo ustane i ustoboči se. Mićin ga je dolazak iznenadio. Nije ga očekivao. Mića i Anera kroz cijelo ovo vrijeme, kad bi ga god sreli — kad se baš nije dalo izbjeći i okalati! — pozdravljali su ga, a on bi samo nešto promrsio i promrmljao u njedra. gledajući poda se i smišljao i radio, kako bi ih što sigurnije izgurao iz zadruge. Gdjekad bi mu naletjela misao, da bi se ipak morao s njima izmiriti, te bi u takim časovima bio veoma mek i dobar prema svima u kući, a napose prema ženi i Josi. Kad bi se ubrzo predomislio, gledao bi baš u njima dvoma svoje najzakletije neprijatelje.

— 'Esi mi doša', 'rano moja! — ciknula je Manda i ovila se oko njega, ljubeći ga i milujući ga po kosi i vratu, kao da je šenula umom. Nije ga nikako puštala iz zagrljaja, pa joj Mića reče:

— Moram ići, majko.

— Mora k ženi! Pušti ga! — vikne Blažić podrugljivo.

— E, e, ćakane: i k ženi još moram, a momci već odlaze — odgovori Mića posve mirno, kao da niti ne razumije očeve krvave poruge.

I sestre su se i braća uhvatila oko njega, pa kad se je sa svima izgrlio i izljubio, priđe k ocu. Blažić je neprestano stajao kraj ognjišta kao vojskovođa na ratištu. Kad mu je Mića pristupio, upre u njega izazovan i podrugljiv pogled. Na licu mu je lebdio njegov ledeni smiješak.

— Iđem, ćakane — reče Mića toplo i sabrano. Glas mu je drhtao kao vrbov list. — Ako poginem ili ako ti, ne daj, Bože, umreš, oprosti mi. Nije bilo zle duše, ćakane.

— 'Ajde, 'ajde! I sritan ti put! — reče Blažić istim glasom, kakav mu je bio i smiješak.

— Ako se vratim, ćakane, pa se jope' sastanemo — nastavljao je Mića, jedva vladajući glasom — onda radi, kako ti tvoja duša donosi.

Pružio mu je ruku i htio ga zagrliti, no otac ne primi ni ruke ni zagrljaja, već ga lagano, bez ikakove sile otkloni od sebe rukom i ponovi:

— 'Ajde, 'ajde i sritan ti put! A o ovom ... govori'ćemo, ako nam Bog da zdravlja...

Mići su suze zamaglile oči i pođe prema vratima, ne gledajući ni u koga. Manda je već bila uzela u ruku blagoslovljene vode, pa ga poškropi i opet ga stane ljubiti.

— A kome ostavljaš une sinje kukavice — govorila je kroz teške jecaje — sinko moj, srce moje, jadna ti i kukavna tvoja majka?!

— Svemogućem i poštenim ljudima, majko! — jedva, na mahove, odgovori Mića, poljubi majku, istrgne se iz njezina zagrljaja i sune na vrata.

Aneru je našao na kućnim vratima. Naslonila je glavu na stupac i zurila preda se.

— Što ti je reka' róde? — bilo joj je prvo pitanje.

— A! Tako... Majka se rasplakala. Znaš ti nju. I tako.

— A róde?

— Tako. Po unu svoju. Znaš ti njega — odgovarao je kao navijen, tražeći nešto očima. Mali je Vidurina capkao po kući, padao, dizao se i nešto mrmljao. Mića ga uzme u naručaj, sjede na stolac, metne maloga na koljeno i počne njime treskati, zagledavši mu se u oči. Reče mu posve veselo: — Kad se ćaća vrati, kupi'će ti paripa, pa 'š ovako ja'ati...

U to se je mali Blaž javio iz kolijevke zvonkim glasom, pa Mića nastavi: — A ti ćeš Blažića uzeti k sebi na paripa...

Mali se je smijao, udarao ručicama i veselio se, jer je toliko već razumio. Mića ga je pritisnuo k sebi, gegao se s njime, kao da ga njiše i milovao ga. Anera je čučnula na zemlju, naslonila mu se na drugo koljeno i gledala u njega kao u otvoreno nebo. Oči su joj bile pune suza, a usnice podrhtavale. Držala se je, da ne brizne u plač. Mića se je preko maloga zagledao u nju. Pogledi im se spojiše, no Anera ne izdrža dugo, jer se Blažić nije smirivao. Ustane, uzme ga iz kolijevke, povrati se s njime na prijašnje svoje mjesto i opet se zagleda u Miću, dojeći maloga. Mića je lijevom rukom ogrli, pa i nju još više nagne k sebi.

— Eto, veselje moje... Božija Volja, pa — ništa!... Što bi bilo, da j' grom puka' u nas koje?!

Anera ga je gutala očima, gutala suze i grčevito stezala usne. Nije mogla progovoriti.

— Ja ću se, ako Bog da, vratiti — govorio je lagano, kao da traži riječi. — A ti, dotlen... Lipa moja! Ti si junak... Divanije sam stricu Lukanu. Štogod tribaš — kun da sam ja! Ne boj se. U nji' je posla i prikoviš.

— A što veli róde? — vrati se Anera na svoje pitanje.

— Tako... Znaš ti njega... Ništa se ti ne boj. Čuvaj dicu i... čekaj me... Dica mogu biti vaik s tobom kod tete Anice... Kad se vratim, ako Bog da, nek nađem živu tebe, veselje moje... i živu vatru... I živu vatru...

— Ti ćeš naći, milinje moje, svoju Aneru! — odgovori ona čvrsto, no jedva je to izgovorila, brizne u ljut plač.

On ju je mirio i tješio. Dijete je premetnula na drugu ruku i plakala, prepustivši se posve Mićinu milovanju. Mali joj je Vid razmazivao prstićima suze po obrazima i ozbiljno je gledao, skupljajući usnice na plač.

A što j' reka' róde? — opet prošapće Anera isto pitanje.

— Dobro... Znaš ti njega.

Svaka je kuća oplakala po jednoga ili dvojicu, i ne misleći na druge osim možda najviše još na rodbinu i ove u istom selu. Kad se prvi put iza toga sastadoše u crkvi, svima puče pred očima još veća provalija i žalost: nije to tuga samo pojedinih kuća! Momački su korovi posve opustjeli i sablasno zijevali na oltar kao otvoreni grobovi; prije i sa-

kristija puna ljudi osrednje dobi, a sada i pod zvonikom u samoj crkvi sve pusto kao gromom očišćeno. Pune su samo ženske i muške klupe, u kojima sjedi narod od nešto preko pedeset godina. Puna je sredina crkve, koju zapremaju djevojke, a iza njih mlade, pa žene osrednje dobi, koje zauzimlju i sav prostor iz klupa. Pun je i slobodni prostor pred žrtvenikom, koji je namijenjen školskoj djeci. Drugo sve zijeva kao otvorena rana.

Sva su lica potamnila, oči zamagljene i isprane suzama, sva koljena prignuta na ploče, sve ruke sklopljene na molitvu, a duše uzdignute Svevišnjemu kao još nikada prije pod tim svetim krovom. I plovan je tužan. Propovijed mu je istrgana i nesigurna. Na licu se svetoga Roka jasno vidi, da je danas i on posve drukčiji, nego li su ga naučene gledati oči njegovih vjernih štićenika. Očito je, da je zabrinut za svoju djecu, koja su — kakva bila, da bila: kad bolja, kad gora — ipak njegova djeca, a dobri otac voli i svoje zločesto dijete. On je i tužan, jer zna, koliko ih se ne će povratiti, da nađu sreću i mir u posvećenoj pradjedovskoj zemlji, pa žali za njima. I njegovo pseto danas tužno gleda u svoga gospodara, jer vidi na njegovu licu žalost, koje nije bilo nikada, kad je kao čovjek stradavao.

I glas je crkvenih zvona danas drukčiji. Ta naša stara, draga zvona, koja nas svaki dan tri puta sjećaju svojim veselim zvukovima, da nijesmo sirote, da je s nama naš Otac nebeski; koja su nas vazda sokolila i hrabrila, zovući nas, da dođemo k svetoj misi, gdje se nađe lijek svim našim tugama i nevoljama; koja su sa žalobnim zvukovima ispratila naše starce na vječni počinak — ta naša draga, sveta zvona danas govore nekim novim, tajanstvenim jezikom. Nije to onaj poznati, veseli poziv na molitvu, a nijesu ni mrtvine. To je vjerni odjek tih rasplakanih duša, koje u istoj suzi uobličavaju i najveću tugu i neograničenu vjeru i nadu.

Kad su izašle iz crkve, žene su se grlile i ljubile i ispod glasa se pitale:

— 'Di su nam momci, 'di su nam ljudi, 'di nam je kolo i umećanje, 'di cika i pivanje...

— Ne blunite! — sokolili su stari ljudi. — I dosad je toga bilo, pa Ličani junaci odlazili i junaci se vraćali, a Ličanka ne zaplaka.

— Tako će se i o nami pripovidati! — odgovori Jeka Smolčića. — Al teško nami, ka' i unim, za koje se danas tako pripovida.

Nastadoše dugi dani, dulji nego itko pamti, otkad je Boga i svijeta. Nikad iščekati kraja jadnome, običnom danu, koji je inače tako strahovito kratak, kad je trava pokošena i već suncem oparena, još ne pokupljena u naviljke, a nevrijeme se sprema. Sad je svaki kao godina, a noći vječnost.

— Nema još glasa?

— Ništa. Bog zna, 'di su?!

I čekaj dalje, stisni zube, zaboravi na srce, pa u strepnji, u znoju i trudu srljaj dalje, gazi tu neizmjernu, nepreglednu daljinu, od jutra do mraka, proživljuj užase besanih noći od Večernjice do Danice. Da se bar dade zaboraviti! Al ne: kao ukleto! Vazda pred očima: vidiš ga, kukavca, zamazana, blatna, poderana, gladna i ušljiva, kako srlja u mrak, a otud ga čekaju s puškama i topovima kao divlju zvijer. A znaš, kako je on dobar, divan, blag, pa na njega puškama i topovima... A tako i on ide na one druge, a niti ih zna niti pozna nit su mu što učinili niti bi on ikom zla učinio... I idu s puškama i topovima. Puca, grmi, zemlja se otvara, nebo se trese i vidiš: baš njega raznese u komade, kao da bi puhnuo u šaku pljeve. Krik, užas i — ništa... Eno onog drugog: zgnječi ga, kao da bi mlinskim kamenom poklopio pile... I još da znaš, gdje su, kuda idu, kako je to, kako se tu radi, imaju li se kad najesti, mogu li se naspavati, imaju li što jesti?! Kad bi to znao, bilo bi lakše, lakše bi ga pratio, možda bi manje strepio. Al ovako samo u mraku, samo u magli i strepiš i pogibaš dnevno po stotinu puta i umireš od želje, da se sastaneš, da pitaš...

— Javlja li se?

— Ništa.

Potule se i odlaze bez riječi, bez pogleda i utjehe, da ponovno ginu u mraku beskrajnoga dana, u strahotama povukodlačene noći.

I tako su se vukli dani i teškom mukom slagali u sedmice. Općinski je stražar svake nedjelje poslije svete mise kod crkve proglašavao različite naredbe i dijelio pisma. Popeo bi se na veliki kamen pod stoljetnom lipom, a oko njega bi se nagurali najprije dječaci, pa ljudi, dok bi žene stajale podalje.

Negda se one uopće nijesu zanimale za te proglase, te bi stajale u hrpama i pripovijedale o svojim stvarima. Sada, ovo nekoliko tjedana, svako nastoji, da bude što bliže toj čarobnoj lipi, jedva čekajući, da stražar počne dijeliti poštu. Anera bi redovno stajala podalje, da se ne gura, malko se uspravila, stegla usne i slušala svaku stražarevu riječ, strepeći nad časom, kada će početi dijeliti, što je donio.

Prve nedjelje ne dobi nitko ništa. Anera klone u se, još jače stisne zube i ne reče ništa. Do nje se progura njezin djever Ivan, već velik dječak, uhvati je za ruku i uvjerljivo joj reče:

— Ništa, nešo. Ja sam staja' uprav prid pandurom... Ništa, al vidi'ćeš, da će doći u nedilju! Do'će naisto...

— 'Oće, 'oće, Ive. Do'će — odgovori ona i nasilu mu se nasmiješi. Odmah je otišla kući: djecu je ostavila sa sestrinom djecom, pa se stoga ni ne bi trebala žuriti, al — eto. Ne može izdržati među narodom.

Slijedeće nedjelje stigoše prve crvene dopisnice. Bilo ih je mnogo. I Mića je pisao. Ive je preuzeo od stražara i svom se silom gurao do Anere.

— Evo je, nešo! 'Esam ja reka', da će doći?!

— Dajde, dajde! — reče Anera i istrže mu dopisnicu iz ruke.

— Pa ti ne znaš čitati. Ja ću ti je pročitati — reče on.

— Sve'dno — šane ona, motreći suznim očima te tajanstvene šare.

Oko svakog se tog komadića papira skupila cijela hrpa ljudi i slušali onoga, koji je čitao. Poslije su dopisnice išle od ruke do ruke, da svi znadu sadržaj svake. Pisali su svi: živi su, zdravi su i veseli i spremaju se na odlazak. I sada je išlo tako svake nedjelje. Čekalo se sa strepnjom, al se je čekalo lakše: pišu, javljaju se. Poslije Male Gospe se neki ne javiše. Od tih isdh ne dođe ni slijedeće nedjelje. Oni, koji su dobivali dopisnice, osjetiše, da imade veće nesreće i od njihove. Stiže službena obavijest o poginulim. Nekoliko majka i žena ciknu kao guja u procijepu, a ostali se zgranuše. Pričini se, kao da se crkva ruši. Presahnuše suze onima, koje dobiše dopisnice: »Živ sam i zdrav, kako želim tebi od Gospodina Boga i od srca svoga.« Skupiše se oko onih, koje ostadoše sirote, koje izgubiše djecu i koje ostadoše udovice. Bilo je

jasno: tu su dvije skupine. Jedna, koja je nesretna, i druga, koja se još nada i vjeruje.

Poslije stiže vijest za neke, da su izgubljeni. Što to znači?! Kako se može kršteno čeljade izgubiti?! Nije nijemo blago, da se gubi. Stari, prokušani ratnici odmah protumačiše, što mu to znači. A oni znadu, jer su svukud bili, jer u Evropi nema bojnog polja, koje nije nagnojeno hrvatskim kostima. Znadu oni.

— Ne bojte se, blune! Zarobljen je. Dobro — kod neprijatelja. 'Est, uno, kod neprijatelja, al i tamo su ljudi, a znate, kako j' uno niki reka': robom ikad, grobom nikad.

Nizali se mjeseci, pa počele i godine, duge, strahovite godine, a ono ne prestaje, već povlači i one, koji još nijesu bili za vojsku, i one, koji su mislili, da car i oni više ne mogu u bojnu prugu.

Lukan je još razgovarao s ukućanima i s Anerom, a s drugima kao da je zanijemio, kao da je izgubio dar govora. Još je sreća, da se momci javljaju i eto, Mića i Ducina uvijek zdravi. Makić i Joso su bili ranjeni, ali lakše. A ta su četvorica okupljala sve njegove misli. Ducina najviše. Naravno, on je prvi, ali i Makić. Bratov kao i njegov. I Mića i Joso njegovi, jer da im i nije sestra za Ducinom, nije li sada Anera kao njihovo kućno čeljade?! Samo što ne spava kod njih, a drukčije je uvijek s njima i na njihovim njivama. Lukan i Anica više ni ne misle, da ona nije njihova, pa im je neobično, kad uvečer pokupi djecu i odlazi kući. A kako se ne bi i naučili, kad to traje već pune tri godine?! I nije da je ona njihov poslenik i da tako radi, već se hvata svega, sve vidi, ništa ne propušta i nikad ne stoji osim dok na brzu ruku što pojede.

Sa svekrom se rijetko kada sreta. Ona mu se svaki put javi, on nešta promrmlja u njedra i prolazi. Ne bi je ni pogledao. Tako se je njoj činilo, dok bi je on uistinu i te kako promatrao, ali ispod oka, da ona ne opazi. Ne može on ravnodušno proći kraj nje, kad u njemu sve drhti i gori. Krivo mu je, ljut je, kadgod opazi, da ga ona gleda — kao što se otac gleda. Nikada drukčije, nikada, da bi mu se nasmiješila, onako — drukčije. Zna ona, da ih je istjerao, ali joj nije nikada pokazao, da bi se inače baš na nju ljutio, pa bi i mogla. A zašto bi mogla i kako bi mogla?!... Baš sam ja

budala — prekorio bi sam sebe, kad bi se god uhvatio u tim mislima. — Dok una ne zna, što j' meni i kako j' meni...

Preko tri godine nije ni zavirio u crkvu, niti se sastao sa plovanom. Vazda ga je vješto izbjegavao, a kada je plovan išao po selima, da blagosivlje kuće, pa dolazio i na njegovo ognjište, on je vazda toga dana bio u planini. To je svake godine bilo sigurno kao amen u molitvi. Najzad je to plovanu dojadilo, pa je odlučio da pošto-poto tu odgovornost skine sa svoje savjesti. Jednog je dana bio u polju — nešto je pregledavao — i opazi Blažića, kako je od Brklje upriječio kući. Plovan se sklone za trnje, da ga ne opazi i ne okrene na drugu stranu, pa kad mu je došao na dva koraka, izađe preda nj.

— Podivani' ćemo, Blažu, ka' ljudi — reče mu.

— Ovako su 'ajduci prisritali ljude — odgovori Blažić, ali ne ljutito. Više se je rugao.

— Sudi, kako 'oćeš, al nas dva moramo divaniti.

— Divanite vi, 'rankane, kad ste brezposleni, al ja moram na posa' — odgovori on i htjede otići. Plovan ga zaustavi, a on se nije previše opirao. Već je i sam često pomišljao, da bi morao u crkvu, a nije nikako htio, da dođe kao kakav pokajnik ili da tko pomisli, da se on plovana boji, pa da je s toga popustio.

Porazgovorili su se dugo i opširno. Blažić se je bio toliko raskvasio, da se je skoro ispovjedio tu u polju pod trnom.

— Ni'ko ne zna, plovane, ka' ja, da njoj nema para, što j' Lika rodila.

— P' unda? Što unda praviš benovije i sramotiš svoju poštenu kuću?!

— E, moj vridni plovane, lako j' tebi divaniti...

— Reci mi, što ti je? Ako mogu, ja ću ti pomoći, a ako ne mogu ja, pomo'će dragi Bog.

— Samo Un — viruj mi!

Plovan je uzalud kušao i izravno i smicalicama, da iz njega štogod ispipa. Zatvorio se kao jež i okretno izbjegao svakoj navali.

— Nego, eto: 'vala ti, 'rankane, što si me ustavio — reče mu na rastanku. Otada je išao redovito na misu i radi ljudi i radi duše, al možda najviše, da se nagleda Anere. I u crkvi je i izvan nje nastojao, da je upreža očima, pa bi se potulio i

pio je. Tako je bilo i kadgod bi je sreo. Znao je on dobro, što radi i često razmišljao o tome, pa se sjeća, da toga nije bilo, dok je bio Mića kod kuće. Tada ju je izbjegavao. Za nj je bila san, koji se ne može ostvariti. Kad Mića ode, u njemu nastade taj preokret. Je li možda pomišljao ili možda — što više, da mu se sin ne povrati?! Tih osjećaja nije bilo u njegovoj duši. Nije uopće razmišljao, da li će se povratiti ili ne, kao da se to njega niti ne tiče. Ni o Josi nije mislio drukčije. Ni o Ducini. Otišli su, pak ćemo vidjeti, što će dalje biti. Mnogi se ne će povratiti — to je sigurno, a sve drugo ćemo vidjeti. On je isto slušao u puku, kad bi djeca glasno čitala one crvene dopisnice, jer ga je zanimalo, da čuje, tko piše i što piše, no svaka je vijest iz tih načrčkanih slova dopirala samo u njegovo uho. Nije razumio onoga grozničavog očekivanja — da li će doći dopisnica. To je — tako: ženski poslovi.

Nije ga nimalo zabrinula ni glasina, da će i njih starije odagnati. Dobro. Kud drugi, tud i on, a može biti i ugodno opet malo putovati i onda vidjeti, što se tamo radi, kako se ljudi biju i padaju kao muhe. Ako ga odrenu — odrenu!

Manda mu je često puta nabacila, kako su Vid i Blaž lijepa i pametna djeca, želeći, da joj kaže, da ih dovede u kuću.

— Imaju i na koga biti lipi — odgovarao je — a u rodu im je po diko i pametan.

Češće ih je viđao kao i ostalu seosku djecu, pa ih je toliko i poznavao, no nikad nijednome ne reče ni riječi. Malog je Blaža vidio nekoliko puta, kako puže po Lukanovu guvnu, no nije se svraćao. Opazio je, da mu je dijete slično, opazio, pa — kao da nije ni vidio. Stariji je bio izrezana Anera. On je već skakao s ostalom djecom, a da se na djeda ne bi ni obazreo, jer ga zapravo nije ni poznavao. Znalo bi mu koje starije dijete ili koja žena reći, kad bi opazili Blažića:

— Eno ti dida.

— Neka ga — odgovorio bi mali i nastavio svoj posao.

Blažić se je nenadano počeo češće navraćati, da prođe ispod Lukanova guvna. Tako — nešto ga vuklo, neke su ga misli gonile. Uvijek je očima tražio unučad. Eto, samo tako — govorio je sam sebi. Jednog dana nađe malog Vidurinu kod lokve pod guvnom. Sjedio je na kamenu i mijesio kolačiće od blata. Blažić se zaustavi.

— Poznaš li ti mene, 'rankane? — upita ga i nasmije mu se.

Mali je oborio pogled i nije odgovorio.

— Ja sam tvoj did, beno — opet će Blažić.

— Rekla mi je majka — odgovori mali nesigurnim glasom, ne podižući glave.

— Vidide, što ti je did donije — reče, uze iz žepa »slavić« — pištaljku od vrbove kore — zafućka nekoliko puta i pruži malome. — To j' tebi načinije tvoj did svojom rukom.

Mali podigne prema njemu svoje krupne, crne oči, pruži ručicu i uzme slavić.

— Vine materine oči! — pomisli Blažić. Već ih tako dugo nije vidio ovako vesele, svijetle i djetinjski lijepe. A on njih dobro pozna. Prije su ga često tako gledale... I una mu je rekla, da sam mu ja did! Vidi, vidi: rekla mu! Rekla mu: »Vidi, 'rankane, uno j' tvoj did« — i pokazala malom na me. Da mi je to bilo viditi... Kad je glavom pokazala na me i mislila... A što je mogla misliti?! Da sam palavorda i 'ajdučina... A, da. Što una zna drugo, nego što vidi...

Pod kraj treće ratne godine prestadoše od mnogih dolaziti crvene dopisnice. Opet je nastala strepnja i teško iščekivanje. Šaptom su pričala neka gospoda u Lovincu, koja čitaju novine, da su Rusi pobili mnoštvo naših, a zarobili — plivu i mrava. Nekolicina se javiše, a među njima i Makić. Živ i zdrav i ništa drugo.

— Ajme meni! — protrne Lukan. — Gotovo j'. — Sakrije se, da ga ne vide.

Anica i Baruša udare u lelek. Anera stisne zube, da su joj vilice sve pucketale, a suze — same teku. Svladava se i smogne snage, da tješi one dvije:

— Često j' puta već bilo, da se nisu dugo javili. Pa su se potlje vindar javili.

— Druga j' uno bilo, moja Ane — kukala je Anica.

Među njih je došla i Manda, da pojača tužaljke.

Oko njih se skupiše druge i tako se oko crkve stvoriše hrpice, koje su plakale. Plakali su i oni, koji su dobili crvene dopisnice.

Lukan se sastane s Blažićem. Nijemo je stajao kraj njega, očekujući, da će on koju reći. On je tvrđi, pa mu je lakše, a

sada treba nešto reći. Tako — što bilo, al treba reći, treba progovoriti. Kad je on šutio i samo gledao preda se, reče Lukan — baš samo, da nešto rekne:

— 'Ajmo, prijašine, viditi, 'di su nam ženskilji.

— A što bi i' gledali? Ne će i' vuk poisti — odgovori on suho i ne mače se.

— Znaš, da sad cmole.

— Manje će i' voda mučiti.

Lukan se okrene od njega i otide. Znao je, po prilici, gdje su, i brzo ih nađe.

— Nema vajde cmoliti — reče im na silu i oporo. — Pametnije j', da se molimo Bogu. Samo nas Un more osloboditi ovog zla.

Nitko mu ništa ne odgovori, pa je ušutio i on. Činilo mu se je, da će mu srce puknuti, misleći kao i one i gledajući ih, kako plaču.

— Očiju mi, ne radite pametno — reče nenadano. — Ako nije danas ništa došlo, more doći u nedilju, a more još i prije. Ni'ko će u četvrtak na sajam, pa more i na poštu.

U četvrtak nije još bilo nikakove vijesti, no stiže u nedjelju: sva trojica izgubljeni. Nestali.

Ubrzo počeše neki stizati na dopust. Znali su o mnogima pripovijedati. Ducina su i Joso sigurno zarobljeni. To je vidio Pajo Periše Ivezića. Na svoje je oči vidio, kako je bilo: — Rusa ka' na gori lista, pa udarili, a naši se — veli — bili utvrdili, al Rujo jači, pa probi. Koji moga', taj uteče, a 'ko ne pogibe, toga odvedoše. Ja sam vidije, kad Ducina Lukanov i Josica Blažićev baciše puške, a uni i' opkoliše. I lipo š njima. Vidije sam.

Za Miću su neki tvrdili, da je poginuo, a drugi, da je ranjen i zarobljen. I jedni su i drugi točno vidjeli i mogli bi priseći, da je onako, kako tvrde. Makić nije o njima ništa znao, osim da ih nema. On je tri tjedna poslije ranjen i poslan u pozadinu u bolnicu. U dva mjeseca ih je promijenio desetak i najzad stigao i kući. Dali su mu dopust, a ni sam ne zna, kada će morati natrag, jer je teško bolestan. Petnaest dana iza njegova povratka umrije mu majka.

Kad su ljudi, poslije sprovoda, na podušju, jeli, među ostalim je ženama dvorila i Anera. Blažić je sjedio tako

zgodno, da ju je mogao neopaženo promatrati, čim bi izašla iz kuće među njih. Činilo mu se, da je od silnoga plača postala još ljepša, a držala se vazda jednako — uspravno, gospodstveno i ponosno. Ona je svakako bila svijesna svoje stasitosti i ljepote, pa se prema tome i držala, no nije bila ni ohola ni izazovna ni za koga osim za Blažića. Dok su svi opažali, da je bila skoro prehladna — pogotovo sada — odbojna i opora, on je vjerovao, da izazivlje muškarce. To ga je malko smetalo, al je prešao preko te nezgodne strane i mislio dalje. — Ona očito izazivlje, a to ima i svoju svrhu...

Bio je nekoliko puta zaustio, da joj nešto rekne, kad je prolazila kraj njega. Tako — što bilo. Na priliku:

— Dojtide mi, 'rankane, kruva! — ili: — Doneside mi, Ane, malo soli.

Predomislio se je i svladao, jer je odmah mislio i nadalje: to bi bio korak pomirenju, a onda je gotovo. Morao bi je uzeti u kuću, jer mu ne bi dali mira ni Manda ni Lukan, a ni ostali znanci... I on to učini... A učinio bi, pa kako Bog da. On to učini i onda se taj posao zaplete, sad bilo na zlo, bilo na dobro, zapetljao bi se, jer on ne bi mogao drukčije — a u to ti, jedne večeri: kuc, kuc! — na pendžeru... »'Ko si Božiji?«... »Ja, ćakane, Mića! Rekoše mi, da j' Ana s dicom tu. Otvori!«... I on onda ustaje i otvara mu. Mića ulazi. Svi veseli, al za kratko. Il opazi na Ani, il mu ona reče: — Zapetljao se...

Ne smije joj ništa reći. Samo će djeci katkad pružiti milošću: jabuku ili žemljičku i tako. Vidi' ćemo, kako će to dalje ići. Treba čekati, da vidi, što je s Mićom. Čekati, čekati. Nema druge.

Kako su se djeca motala oko stolova, uhvati Blažić malog Vidurinu i metne ga sebi na koljeno. Mali se je otimao, no kad je djed lijepo oko njega i dao mu mesa, smirio se.

— Vide, vide — podrugne se Petrina Ivić, koji je sjedio nedaleko od njega — i sliši ti držati dite!

— E, vidiš, da i sliši — odgovori Blažić povišenim glasom i požali, što je Anera u kući, pa ga ne može čuti: — Ka' didu svog unučića.

— A čije j' to dite? — upita Petrina, koji je iz drugog sela, pa tu ne pozna djece.

Blažić je šutio, je li hotice ili slučajno — svakako ne odgovori, već drugi rekoše, čije je.

— 'Ajde, 'ajde! — usklikne Petrina zadovoljno. — E da bi se i tebi smilovala Blažena Gospa i otvorila ti pamet.

— 'Vala joj — to ne triba! — odgovori Blažić, gledajući u maloga. — Nije dite krivo, 'ko ga j' rodije.

Anera je nešto iznijela iz kuće i čula Blažićeve riječi. Krv joj je udarila u lice i ruke zadrhtale toliko žestinom, da je jedva održala, što je držala u njima, te brzo metne na stol, gdje bilo, i vrati se u kuću. Blažić toga nije primijetio, te se je i dalje zabavljao s djetetom.

— Da j' uprav sam bira' ćaću i mate' — odgovori mu Petrina povišenim glasom — ne bi i' bije izabra' man unako, a što mu je s dida već i dragi naš Spasitelj diga' ruke — e, to 'est, da dite nije krivo.

Lukanu je bilo vrlo teško, kad je čuo taj razgovor, pa namigne Petrini, da ušuti. Bilo mu je žao, da na takav način tu povlače Aneru, a i krivo, da se na podušju vode razgovori, iz kojih bi moglo doći i do svađe. On je dobro vidio, kako su na Anu djelovale svekrove riječi, pa se časak uzmjestolji, kao da nešto traži, a onda ustane i otide u kuću. U kuhinji je bilo dosta žena, al nje ne vidje. Htjede upitati za nju Anicu il Barušu, no predomisli se. Uđe u Zekanovu sobu. Sa Zekanom su i Makićem sjedjeli Jelini roditelji, Kaja, Ikica i njih još dvoje-troje, no Anere nije bilo ni tu. Lukan se je vladao, kao da je ušao da vidi, što rade.

— 'E l' sve u redu? — upita ga Zekan.

— Ne triba ti misliti — odgovori Lukan i pođe van, govoreći: — Tije sam samo viditi, što radite.

U kuhinji nije zastao, nego prijeđe ravno u svoju sobu. Anera je prilegla na jedan krevet i jecala, da se je sva tresla. Kad je čula, da se vrata otvoriše, naglo skoči i stane brisati suze, no one su i dalje curkom curile.

— Muči, Ane, ne bluni i ne uzimlji k srcu, što mazgilj teljuzga — govorio je toplo i srdačno.

— Al da znam, što sam mu napravila! — govorila je kroz plač, pogledala i rašira ruke... — Bila sam se već, jadna ti sam, poveselila... Nije mi do mene, man do kukavne dice.

— Lako j' zato, moja Ane! — odgovori Lukan. — Dica su u zadruzi.

— Što ću, što ću?! — vapila je ona, kao da nije ni čula njegovih riječi. — Striče moj, pomozi mi...

— A, moje zlato — govorio je on u velikoj neprilici, kao svojem djetetu — ja bi' ti krvi svoje natočije, ja bi' ti i srce svoje da', kolko si mi draga, i na svojim bi te rukami odnije na tvoje ognjište... Al, vidiš, kad ga j' i Bog prokleje...

— Samo da se meni moj Mića vrati, unda ću ja za sve lako — govorila je već nešto mirnije.

— Vrati' će se uni, ako Bog da... 'Esi vidila: niki su već i pisali, koji su zarobljeni prije nji'?!... Nego, smiri se, veselje, pa izađi, da se ne čude, 'di si.

— Van više ne ću, striče — reče ona odlučno.

— Moreš u kuću, pa budi s Anicom, a neka te vani zamini Baruša. Ja ću im reći.

— Molim te ka' Boga, striče, dovedi mi Vidurinu. Tako — da un ne vidi — reče mu, kad je pošao van.

Blažić je primijetio tu promjenu, no mislio je, da je posve slučajna i nestrpljivo očekivao, kada će opet izići. Te je večeri više nije vidio, a isto tako nije primijetio, kad je Lukan namignuo Vidurini i pozvao ga, a mali odmah skliznuo s djedova koljena i pritrčao mu. On jako voli strica Lukana, jer i stric njega voli i šali se s njime. Svaku je večer sjedio na njegovu koljenu, a stric ga treskao, ljuljuškajući tako kao u omaglici, kao u čarobnom priviđenju sve svoje neutažene želje i sve svoje vruće nade i molitve.

Kad je smrklo, Anica je i Blaža i Vida metnula u svoj krevet i djeca zaspala kao mrtva, te ih nije dala buditi, kad su se ljudi u komad noći razišli i Anera htjela ići kući. Anica je i nju ustavljala, da tu noći, no ona se branila. Htjela je svakako, da bar noćiva pod svojim krovom.

— Kakva si ti mate', koja ostavlja dicu u selu?! — šalio se Lukan, e da bi je na taj način nagovorio, da ostane. — A ima, jadna, ti' odrina! Tu bi ti s našom Barušom bilo lipo. Al jope', velim ti: ne mo'š dicu tuđici ostaviti.

— Tebi bi ga, moj striče, i teti Anici — odgovori ona — ostavila mirno, da j' jedino i da mi je kanilo na zenicu.

Noć je bila vedra i vidna, a ni ćuha vjetra. Udarila je ispod veljbabine kotarine, kroz vrtove, kroz Pejin voćar, da izađe ravno na put između Gaja i Glavice. Prekrstila se i molila se Bogu. Kad je već ušla u put, pričini joj se, da se je nešto pomaklo na lijevoj brini iza živice. Visoko je, pa se

dobro ne vidi od živice, a i noć je — noć, pa vara, no držala je, da je vidjela čovjeka i čula, kako se je pomakao. Ona se žurno prekrsti i po običaju šane: — Pomozi mi, Bože, i oslobodi me! — A od šta bi me oslobodije? — pomisli dalje — kad je uno čovik, a ne vukodlak?!

Bog zna, tko koga čeka i zašto ga čeka. Čudnovato joj je, zašto joj se nije javio, jer je on nju svakako morao dobro vidjeti, i kad je dolazila i kad je kraj njeg prolazila. Požali, što se ona nije njemu javila, no pomisli, da je možda stranjski, pa je bolje, da mu se nije javila. Ali — što bi tu stranjski u to gluho doba noći?! Mogao bi biti samo tat, koji zna, da su seljani na Marinu podušju, pa se digao na posao. No i on bi već davno bio svršio i gledao, da odmakne, a ne bi tu čekao još i poslije neg su se ljudí povratili kućama. Nekoliko se je puta oprezno obazrela, no ne opazi više ništa. Mora biti, da je netko domaći, a svakako nije tu po dobru poslu. O tom je bila uvjerena. Svakako, pa kako bilo da bilo, ne ide ni da nju okrade ni da je ubije, jer svi znadu, da nema ništa, a da ju je imao zašto ubiti, bio bi je kresnuo na putu i otišao, kao da se je napio vode.

Vrata je za sobom zaključala, prevukla preko njih veliko mandalo — cijeli stupac — a osim toga navaljala pred njih, po prilici, metar dugačak odrezak balvana. Mića je iz tog kanio iskopati škip i načve, pa on ode, a balvan ostade netaknut. Ona ga nije htjela iscijepati niti će to učiniti. Mora dočekati Miću, kako ga je ostavio, a međutim ga svaku večer, otkad je sama s djecom, navaljuje pred vrata. Ona nije strašiva, a i kao razborito stvorenje računa, da ne će nepoznat na kolibicu kraj gazdinskih štala, a poznati joj nitko ne će htjeti napraviti štete, ako joj već ne može ili niti ne će da pomogne. Ipak — navali trupac, Mićin trupac, na vrata i onda mirnije spava. Svijeće nije nikad palila, jer je vatra dosta svijetlila, a kad nije bilo ni vatre — bila je noć dosta svijetla, a njezine oči privikle i slabijem svijetlu, pa i potpunom mraku.

Brzo se je svukla i legla, pa se opet počela moliti Bogu, da tako ne misli na svoju muku i bijedu te lakše zaspe. I u kući je i oko nje vladala grobna tišina. Anera ju je osjećala i prisluškivala, pa pritaji i disanje, kao da ne želi ni tim šumom smetati blaženi san velike noći. Još nije bila izmolila ni prvi desetak žalosne krunice — »u čast Gospi od Sedam žalosti, da

se Mića sritno vrati« — kad joj se pričini, da čuje pred kućom korake. Ali ne — njoj se nije pričinilo, nego ih je doista čula. Naglo i oprezno siđe s kreveta, navuče opanke, obuče carzu i stane prisluškivati. Sigurna je: bio je pred vratima, a sad je otišao pred prozorčić. Međutim kroz njega ne može ništa vidjeti, jer je Anera već davno metnula zastor, koji je načinila od nekoga svog starog rupca.

Nije strašiva, al se je ozbiljno uznemirila. Prekrsti se i dohvati sjekiru, koja je bila zataknuta među brvna, blizu kreveta. Srce joj je naglo udaralo, a glavom su joj misli sijevale kao munje za najstrašnije oluje. Ne može biti tat. Ako ima mozga u glavi, vidi, da mu tu nema koristi, pa da odnese cijelu kolibicu. Da bi joj se inače tko htio osvetiti?! To je jednostavno isključeno, jer nema ni žene ni čovjeka, kome bi se ili Mića ili ona ili oboje bili tako zamjerili, da bi išao na ovaj način za osvetom. Toga nema. Ona je sigurna, da se Mića nije ni tamo nikom zamjerio. Što bi moglo biti?!... Bi i to: ona je lijepa, ona je vrlo lijepa, a u najljepšim godinama. Dobro: moglo bi biti i to, jer je budala uvijek na svijetu. Može tko zaslijepiti, al bi svakako prije pokušao drugačije, a ona bi to bila morala opaziti. Kako bi pokušao, ako ona ne bi ni primijetila?! Al toga nije bilo. Ona je sigurna, da joj s tom namisli nije nitko u puku uperio niti jednog jedinog pogleda. Da bi bio tko strani?! To nije moguće. Tako se to daleko ne ide u tim poslovima. Najzad: na daleko i široko nema kod kuća nijednog momka, nijednog mladjeg ili samo i mlađeg čovjeka osim nekoliko bogalja i ranjenih. Nije moguće.

Prošao je na zapadnu stranu kolibice, kao da je ne pozna, pa gleda, nema li i tamo prozor ili druga vrata. Opet se je vratio pred prozorčić. Jasno je, da ide na prstima, što je nju najviše uznemirivalo. U poštenju se tako ne ide oko tuđe kuće, pa još u to doba noći. Pomisli, da poviri kroz prozor. Predomisli se. Ili da lagano i oprezno odvalja trupac, makne mandalo, otključa, otvori i iziđe sa sjekirom?! To se ne da provesti ni tiho ni brzo, pa bi sigurno čuo i imao i previše vremena, da se odluči, što će, i da to i učini prije nego ona iziđe. Ona bi ga svakako sasjekla, ako bi pokušao, da na nju navali, osim ako bi je vješto dočekao i prvi udario. No ne može biti, da dolazi s nakanom, da je ubije. Želje su druge, i to je sigurno, jer je sve drugo isključeno. Nema sumnje, što hoće, i ona je

načistu, što bi onda ona. Samo, da li je pametno, da otvara i — sigurno ga ubije?! Možda će proći i bez toga.

— O Blažena moja Gospe, ti mene oslobodi od napasti i grija... al ga moram ubiti — šaptala je iz svega srca i odlučila, da će čekati, da vidi, što će on. Sad se je prišuljao pred vrata. Htjede i ona pristupiti k vratima, da se zgodno postavi, ako bi provalio. No ne mače se — jer bi i on čuo njezine korake. I ona je u opancima i stupala bi po jednakoj zemlji, po kakvoj i on stupa, a i za njega je noćna tišina, i on prisluškuje. Osim toga — glupost je pomisliti, da bi mogao provaliti. Morao bi udarati čuskijom ili sjekirom, pa kad bi počeo taj posao, ona bi mogla priskočiti k vratima, a da je on onda ne bi čuo. Pustit će ga da provaljuje, ne će ni pisnuti, a kad se pomoli — on ne će ništa vidjeti, jer je unutra veći mrak nego li vani, dok će ona njega vidjeti vrlo dobro — objeručke će zamahnuti i oštricom sastaviti po glavi. Tada će otići i pozvati svaka Marka i strica Lukana.

— Blažena moja Gospe, okreni ga na pravi put. Spasi i mene i njega — vapila je Anera, dok je onaj nepomično stajao pred vratima. Sigurno je tu stajao. Da je otišao, ona bi ga bila čula. Veoma se je uznemirila. Okrene sjekiru i podboči se na držalicu. Počelo joj je biti hladno. Poželi, da sjedne na krevet, jer su joj noge drhtale. Imala bi dosta vremena, da skoči k vratima, ako počne provaljivati. Nije se usudila ni pomaknuti se, jer se je bojala, da bi je onaj čuo. Sva se ukočila, a živci su joj treperili kao rosulja na povjetarcu... Nije ništa čula: nije se micao. Eno! Sigurno. Ne vara se: sjede na prag.

— O Blažena moja Gospe... Mora biti blunast — pomisli i munjevito preleti cijelu plovaniju i cijelu općinu, al se ne sjeti, da je čula, da je itko poludio. Nije. Ona zna, da nije... Čulo se je, kako se miče i struže odijelom po brvnima. Ne će valjda tu zaspati?!

Kako je to dugo trajalo, ona ne bi mogla reći, jer je već trajalo cijelu vječnost, a tu nema mjere... Ustade. Sigurno ustade. — Sad će! — pomisli ona i okrene sjekiru, te prihvati objeručke za držalicu. Onaj prođe pred prozor i to dosta žurno i neoprezno, te su koraci zvonili jače nego prije. Pred očima joj se počelo magliti, a u sljepočicama joj je sijevalo, kao da je probadaju usijane igle. Prepade se, da ne će izdržati.

Može izgubiti svijest, pa što će onda biti od nje?!... Polumrtva pred bijesnim paščetom... Ili se nasloni na prozorčić ili ga opipava. Možda misli, da će lakše tuda provaliti i ući. I ona bi voljela, da pokuša kroz prozor, jer bi joj zgodnije pružio glavu. Opet se je umirio.

— Il odlazi il provaljuj, ako si čovik! — krikne ona nenadano i nepromišljeno kao ranjena zvijer, te se je sama prepala svoga izobličenog glasa.

Onaj klizne ispred kuće na put, a Anera k prozorčiću, digne zastor tako žurno, da ga je otrgla.

Vidjela ga je i srušila se na zemlju, kao da ju je grom ošinuo.

Prvi put je u životu zakasnila ono jutro, kad ju je svekar izbacio s Mićom iz kuće, a drugi put iza ove noći. Ne zna, kako je dugo bila u besvjestici. Kad je došla k sebi, osjećala je bolove po cijelom tijelu i veliku žeđ. S teškom je mukom ustala, prišla vučiji, onako u mraku napamet natočila i napila se, a zatim odmah legla. Bojala se je, da ne će moći zaspati, no kako je još bila sva zaprepaštena i u nekom bunilu kao iza teškog pijanstva, a živci svi izlomljeni i samljeveni — uhvati je mrtvački san, čim je legla i dobro se pokrila. Već je sunce bilo odskočilo za dobro koplje, kad se je probudila. Bila je umorna i slomljena, al bolova nije nigdje osjećala. Žurno ustane i pođe hitnim korakom.

— Uprav me san privarije — reče Anici. — 'E l' dica još spavaju?

— Kakva si, Ane moja! — začudi se Anica, kad ju je pogledala. — Kun da si iz groba izvađena.

— Svašta sam, teto, sanjala i mučila se u snu — odgovori ona, ne gledajući joj u oči. — Da Bog dragi oslobodi i dušmanina, moja teto...

— A što si, veselje, sanjala?

— Sve sam, moja teto, 'vala Bogu, zaboravila — odgovori ona i silom se nasmiješi. — Znam samo, da j' bilo, da ne more strašnije .

Od tog jutra svekra više nije pozdravljala.

Pred Božić stigoše crvene dopisnice od Ducine i Jose iz Beča... »Tamo bilo ka' sajam, unda nas nikoliko put pod

noge, kud nas oči vode« ... I lutajući stigoše natrag, a da ni sami nijesu znali, ni kako ni zašto. U bolnici su i slabi su, ali nije opasno. Nadaju se, da će dobiti dopust. Mića je teško ranjen, al mu je bolje i ozdravi' će. On je ostao tamo u bolnici.

I teško ranjen i zarobljen i Bog zna, kada će ga vidjeti, ali — živ i ozdravi' će! To je bilo dosta, da Anera plače od sreće i veselja. — Živ, živ, živ! — kliktalo je u njoj srce, kliktala je svaka žilica, pjevala je svaka kapljica krvi. Ona se je uvijek nadala, što više: vjerovala je, da je živ, jer su tako mnogi pripovijedali i pisali, no ipak joj se sada činilo, kao da je uskrsnuo od mrtvih. Tek je sada osjetila u svom srcu veselje i u svojim mislima sigurnost, kad to javljaju Ducina i Joso.

— Živ, živ je ćakan, 'tičice moje! — kliktala je i hodala po kolibici kao šenuta, nosajući na jednoj ruci Vida, a na drugoj Blaža i ljubeći ih bez prestanka i umora. Djeca su je čudno gledala, jer i ako je Vid već bio povelik momčić, nije još ipak shvaćao, što to bi najednom njegovoj majci, da ih oba tako nosa i da viče: — Živ, živ je vaš ćakan! ...

Lukan se je ponovno rodio, a Anica već počela određivati i pripovijedati, čime će častiti svog jedinca, kada dođe.

— More još Bog dati, da nam dođe uprav na Božić — govorila je u zanosu i sreći. Baruša joj nije mogla ni odgovoriti, jer je vidjela, da ujedno i plače i smije se, pa kad bi progovorila, prekidala bi riječ kao u štucavici.

— Eto, ako ni ne dođe na Božić — govorio je Lukan —, dosta j', da je un u bolnici. 'Vala Bogu, veli, da j' zdrav. Dosta j', pa kad doša', da doša'.

Kad je Blažić čuo kod crkve, što pišu zet mu i sin, nasmiješio se i rekao:

— Neka, neka.

Žene su se smijale i plakale oko njega, a on je stajao, kao da je pao iz oblaka među njih, no ipak je primijetio, da se Anera udaljila, čim je on pristupio. Take stvari njemu ne izmiču šale. Bilo mu je drago, što je otišla, jer bi inače morao otići on. Ne može izdržati pred bojazni, da bi mu ona mogla pogledati u oči, gdje ima i drugih ljudi. Bog zna, što bi on onda učinio? Nije mogao ni naslućivati, kako bi se držao, pa je onda bolje, da mu je daleko.

Manda mu je počela tumačiti, kako je to sada tamo, daleko u Rusiji, da radi svatko, što mu duša zaželi — čula je ona, kako ljudi pripovijedaju — pa su, eto, tako mogli otići Joso i Ducina.

— Žalosna ti sam za mojim Mićom, grdne moje rane ... Da mi je i on moga' doći! Unda bi ja bila sritna.

— A što ti ovako vali?! — upita je on sa visoka.

— Ništa, kad imam tebe takoga! — odvali ona pred svima kao sjekirom.

— I ja tako mislim — odgovori on i odmače se od njih. Baruša je uhvatila pogled, kojim je Mandu ošinuo, sva protrnula i šanula joj:

— Ajme meni, nisi tako marila.

— Ne pentaj! — odreže Manda ljutito. — Ne mogu ni ja vaik mučati.

Blažić je uzdigao glavu i otišao pod lipu i tamo slušao, što ljudi pripovijedaju. Nije progovorio ni riječi. Oborio je glavu i šutio, a u njemu je kuhalo kao u kotlu. Ima toga mnogo, što mu ne da mira, pogotovo iza one noći, kad je išao sa podušja pokojne Mare. Tada je došao kući mnogo poslije Mande, i ako je ona vidjela, da je pošao skoro kad i ona. Ona je već bila u krevetu i nestrpljivo čekala, kad će doći. Mislila je, da se je zadržao s nekim u razgovoru, pa će doći, kad ona već zaspe, i po svom starom običaju lupati vratima kao mahnit i opanke baciti, pa kad s onim pustim brukvicama lupi po podu, njoj se učini, kao da je udare po mozgu. Svaki je put probudi, pa više ne može tako lako zaspati. Dugo ga nije bilo. Najednom mu se oglase koraci, ali ne kao obično: bučno kao da tuče kamenje po dvorištu. Čulo se jest, ali nekako lagano, bojažljivo udaranje. I kućna je vrata zatvorio tiho. Isto tako i sobna. Manda se je čudom čudila, kakva je to pažnja ušla u njega i već mu se skoro htjela javiti, da ga pohvali, no u zadnji čas odustade od te namjere, jer zna, da je mnogo pio, a onda je uvijek napastan. Kad bi još čuo, da je i ona dobro raspoložena, onda joj pogotovo ne bi dao mira. Pritaji se i zaklopi oči, kao da spava. On je od vrata do kreveta došao na prstima, što nije učinio još nikada, otkad ga ona pozna. Nikada.

— Čudo, čudo Božije! — pomisli Manda. — Ništo mu se moralo pripetiti. — Ta ju je pomisao nukala, da mu se javi,

da ga upita, što mu je. No pretrpi i to. Ne će. Mora šutjeti, jer ne će, da ima s njim posla. Nek joj Bog oprosti, no — gadi joj se. Svlačio se i otpuhivao, kao da je tko na njemu orao. Nekoliko je puta brisao vrat i čelo, kao da briše znoj. Oprezno je ušao u krevet. Dihao je brže nego obično. Manda je slušala to ubrzano disanje i otpuhivanje, no kako je bila umorna, ipak je brzo zaspala.

Blažić je međutim snatrio u omaglici. Neprekidno je ponovno i ponovno proživljavao svaki korak, svaki pogled i svaki doticaj s pojedinim predmetom, no sve mu je bilo čudno, daleko, veoma neobično, kao da je sve to bio samo san. Ustao je prije svih ukućana i izišao na dvorište. Osjećao je, da treba svježega zraka, mnogo zraka i mnogo prostora sa širokim, bezgraničnim vidicima. Pomisli, da bi bilo najpametnije, da ide u planinu. Dovezao bi drva i bio daleko od ljudi, no sjeti se, kako mora proći ispred Anerine kuće — drugog puta nema — a ona je već sigurno ustala, pa bi se mogli sresti ili vidjeti. A to on nije htio. Odluči, da će sutra u planinu, no krenut će još prije dana. Otide u štalu, čas popostoji, pa iziđe na dvorište, zatim uđe u kuću i opet iziđe. Nije znao, što bi sa sobom, a misli mu se po glavi tako vitlale i kovitlale, da nije mogao ni jedne uhvatiti. Kada bi mu i uspjelo, da koju načme, brzo bi mu iskliznula kao jegulja.

Tog je dana s ukućanima bio dobar, no govorio je vrlo malo. Manda je vidjela na njemu, da mu nešto jest. Oči su mu nekako upale i obrazi potamnjeli.

— Tebi ništo 'est — reče mu ona, kad su bili nasamu.

— 'Est... Nije mi baš sve trave — odgovori on — al me ništa ne boli. Bojim se, da uno Zekanovo vino nije bilo dobro.

— Rekli su mi, kako ti je unuk jâ' na kolinu i svima ka' nikako drago.

— 'E li?!

— Tako sam čula, 'di divane... Lipo dite ka' zlatna jabuka, grdna moja rano.

— 'E l' zato »grdna rano«, što j' lipo?! — bocne on.

— Nemoj, molim te ka' Boga, vaikl tako.

— A da kako ću?

— Kako 'š?! Ka' i drugi pošteni ljudi. Eto tako: nemoj se vaik rugati.

— Zlo, kad mučim, zlo kad se šalim — reče on i otide van, no nije se naljutio, jer zato, jednostavno, nije bio sposoban.

Istom je sutradan u planini došao k sebi. Živci su mu popustili, a misli se razabrale. Bio bi najradije legao nauznak i zapiljio pogled visoko u koji oblačak i tako sanjario, no bojao se je, da bi ga san prevario, pa da bi mogao tu ostati do komad noći, pa kad bi onda stigao kući?! A sigurno bi zaspao, jer se je jedva micao od umora baš kao ono u bolesti. Jasno je vidio sve, što se je dogodilo, al se nije mogao zavesti u misli i nije još mogao uzeti dušu na dlan, pa je rezuckati. Ne da se. Još mu izmiče.

Jedva je došao kući od umora, te zovne Ivana, da pusti volove ispod jarma.

— Susta' si — reče mu Manda.

— P' unda?!

— Pa, ža' mi te j'. Zato ti i divanim.

— Sveži tu svoju žalost mačku za rep.

— A nu! — reče ona i u čudu i srdito. — Od koga j', i dobro j'. Al veća sam ja budala, što te žalim.

— Ne, ne. Veća sam budala ja, što imam posla s neparom.

— Ma, koji ti je vrag jope'?! Ništa 'n ka' s misecom.

— Ako te odalamim s ovim bukvićem, vidi' ćeš, koji mi je vrag, kad dođeš gori do miseca.

— E, to bi ti bije kadar. To ti virujem.

— Bi, bi! — reče on neobično oštro i ustoboči se prema njoj. — Bije bi kadar, bije ka' poisti smokvu!

Ona se glasno prekrsti i ode u kuću, a njemu bi upravo žao, što nije nastavila. — Tako bi gonili — mislio je — dok ne bi dognali do ko'ca, a to bi baš i tribalo.

Upravo je osjećao tjelesnu potrebu — kao što čovjek osjeti žeđ ili glad — da je večeras isprebija kao mačku. Udarao bi, dok bi god mogao mahati šakama, pa je i ubio. Ne želi on, da tuče bilo koga, ili da se s kim bilo pobije. Ne, ne. On želi, da baš nju isprebija, da je se namlati kao ručice konoplje pod stupom, da mu se srce razgali i duša odahne. U planini nije na to pomišljao. Ni putem mu ta misao nije došla u glavu. Sijevnula mu je, kad je ženu opazio pred sobom na dvorištu. Došla je preda nj zamazanih ruku, kako je čas prije gnječila rukama krumpire za prasad, u svom kratkom, zamazanom kožunu, raščupane kose, a sva nekako rasto-

boljena i raskvasana kao opanak oputar u rosi. Kad mu je na nju pao pogled, u glavi mu je sijevnula misao, da je mora tući do mile volje. Nije osjetio, što je razlog, gdje je izvor te želje, jer mu nije ništa bila skrivila, niti ju je mrzio, a isto tako nije mogao ni zamisliti, da bi mu tu misao bila izazvala njezina neurednost. Ona je inače čista žena, znala mu se je negda i urediti, te bi mirisala kao rosna trava. Nije mogao pomisliti, da bi tu bio uzrok. Nije li je, možda, kad ju je onakovu opazio, munjevito, u podsvijesti s kime uporedio?!

Dok je došao u kuću, zaboravio je tu želju i više ne zapodjene kavge. Uopće je bio zaboravio na to sve, dok mu sada u puku, pred stranim ljudima, ne reče, pa onakim glasom i pogledom, na njegovo pitanje »što joj 'vali« — »ništa, dok imam tebe takoga!«

Sad je opet došao pred njegove oči voz drva — bukvići — da bi sa svakim jednim udarcem vola oborio — ona u kožunu, raskvasana kao opanak oputar u rosi... Stajao je pod lipom, slušao i ne slušao razgovore, oborio glavu i razmišljao... — To se razumije da ovako ne more vično ka' žabokrečina na lokvi. Triba to promišati, triba to razgaziti, pa ćemo viditi.

Uvjeravao se, da je sva ta njegova obitelj njegov krvni neprijatelj i kao da ga je Bog prokleo, da je on sam sebi stvori na svoju propast. Mandu je on sam birao. Nijesu mu je natovarili preko njegove volje, a djeca i jesu njegova. Bio bi najsretniji, da mu se je svih riješiti, jer mu svi smetaju i... ne može reći, da ih mrzi, ali je ljut, čim ih vidi ili mu je svejedno — kao da ih ni ne vidi, kao da niti nijesu njegova. Tako je s Barušom — bila ne bila, a i s ostalom mlađom djecom. Kao da ih ni nema, al bi bolje bilo, da ih on ne vidi. Al onaj, koji piše, da će sad doći, pa ženetina... Ali, kako bi ih se riješio?! Da otide i da se potuca po svijetu pod svoje stare dane — pokazao bi, da je doista budala. Da njih sve protjera...

...Unaj će doći, da jope' odvede koju Čulu kraljici. Da je u vilinskoj košuljici, pa da nema one krpetine na pendžeru... Ja sam jadan i kukavan: lajem sam na sebe ka' pašče na vezu, a vaik na vezu... Što sam učinije? Ništa. Što ću učiniti? Ništa... Laja' ću i švrljati po noći ka' munjen... I unda ići na prstim, da ne bi kraljicami sna pomeje... Otkad je nisam izbije?!... Ne smim. Bojim se, kukavac... Kako bi je bije?

'Ko j' vidije ženu biti?!... Al, eto: ne rugaj se, moj Blažu, sam sebi. Nego reci, što 'est i kako 'est: ne smiš ti nju izbiti, kad ti odrestoše uni 'ajduci, Mića i Joso. To je uno. Ti se bojiš za svoju ćivericu...

Kod užine je po navadi šutio, ispod oka promatrao čeljad i gdjekad se na koje nasmiješio, da prikrije zlovolju. Ne moraju oni svi znati, da je on ljut kao zmija zatočnica, a što ne divani — ni ne mora vazda trokeljati. Na Mandi nije ustavljao pogleda, kao da je i nema u kući. Kad je ostavio žlicu, ona mu reče, više od običaja, nego li od želje, da ga doista ponuka, da još jede, ili možda da na taj način uspostavi »prekinute veze«:

— Ne ostavljaj, man i još.

— Sit sam! — odgovori on, uspravi tijelo i reče, naglašavajući svaku riječ: — Sit sam, vidiš li: dovle — reče, oštro joj pogleda u oči i dlanom se udari po tjemenu.

Iza toga odmah ustane, iziđe na dvorište, izveze kola iz kolnice i upregne volove. Kad to Manda opazi, reče djeci:

— Bog š njim i Majka Božija! Ku' će danas s kolim?!

U to zovne Ivana van. Mali brzo pusti žlicu iz ruke i istrči.

— 'Esi ije?

— 'Esam, ćakane.

— Uze' ćeš oba junca i goniti i' za mnom — reče, niti ga ne gledajući, uđe u kuću, te iza vrata uzme jaram i teljige.

— Ne znaš li, da j' danas sveta Nedilja, jadan bije?! — reče Manda više, mnogo više žalosna i zabrinuta, nego ljuta. — Ku' 'š s blagom?

On je niti ne pogleda niti progovori.

— 'Oće li nas sve dragi Bog pobiti radi tebe?! — nastavljala je ona.

Blažić zastane, okrene s k njoj, pogleda je ozbiljno, ne preoštro, tren popošuti, nasmije se i reče posve mirno i spokojno:

— E, da 'oće, grdna rano!... 'Edan posa' manje.

Okrene se i nastavi posao. Htjela mu je nešto odgovoriti, no bila je toliko zabezeknuta, ukočena, zaprepaštena i uplašena, da nije smogla ni jedne riječi.

Jaram i teljige je metnuo u kola i pognao, a Ivan za njim za juncima. Krasno blago: u trećoj godini, visoki, krupni kao dva trupca, ramena široka, vrat, da bi ga jedva obuhvatio rukama, a pod vratom — od gubice do iza prednjih nogu — visi koža kao predivna marama. Oba su još bakovita, a ipak mirni kao janjci. Ivan je išao među njima, držeći im ruke na vratovima, te se činilo, kao da idu tri druga zagrljena i samo čekaš, kad će zapjevati.

— Vinota moj, Cvitonja moj — govorio im je i lupkao ih dlanovima po vratovima. — Malji moji volići, Bog zna, kud iđemo, al su u kolim teljezi i jaram, pa se bojim... Vidi' ćemo, što j' naš ćakan odumije s nami trima... Malji moji! Al ne bojte se vi ništa. Vi ka' zmajevi, a kola lagana... Vozi' ćemo mi, voziti ka' veleki...

Kad su malko odmakli od kuće, Blažić duboko odahne... Razgaliti se... Nešto napraviti... Raditi, pa eto. Nešto mora... Išao je pred volovima, a da se na njih nije ni obazirao, kao da ih uopće i nema. Kako je išao žurno, otišao je na dvadesetak koračaja naprijed, jer su volovi, preživajući, išli posve sporo, spokojno, s noge na nogu. U njihovoj utrobi nije ništa gorjelo, nisu ih gonile nikakove nemirne misli ni neispunjene želje. Kao što Blažić nije znao, da volovi idu za njim, tako se oni nijesu uzrujavali, što on pred njima leti, već mirno išli, kao da njega ni ne vide.

Došli su na njivu Ploče. To je ime, vjerojatno, dobila otuda, što je na jednoj strani cijeli brijeg golemih kamenih ploča. Čim se malko odgrne zemlja, nailazi se na njih: lijepo naslagane jedna na drugu, podebele za nekoliko prsta, a različne veličine. Blažić ih je bio već pred više godina izvadio veliku hrpu i kanio da poploča jedan komad dvorišta — ono ispred kuće — no poslije se je ili predomislio ili od drugih, prečih poslova nije na to dospio. I tako su ploče i dalje upočivale na svojoj rođenoj grudi.

Na kolima su bile i dvije poluge. Blažić ih spusti s kola na zemlju tako, da su s jednim krajem bile pred pločama, a s drugim na kolima, da tako po njima uzmognu isturati ploče na kola. Radio je šutke, a Ivan mu pomagao, koliko je dala snaga. On je već naučen, da ćaća gdjekada ništa ne govori, i znade, da je onda pametno, da i drugi muče, pa se je držao toga iskustva. Ploče su bile teške, a neke i veoma teške, pa

je Blažić morao dobro napeti mišičje, da ih s malom sinovom pomoći istura na kola. No to ga nije smetalo, nego mu uprav godilo. Počeo je opažati, kako osjeća mišičje na nogama i rukama, pa kad bi ploča bila na kolima zadovoljno bi se nasmiješio. Tako jednom pogleda sina, kako se i on zadovoljno nasmija, kad je odahnuo od tereta, pa reče:

— Jak si ti, 'rankane! Pravi momak.

Smijuljio mu se je.

— Polak mene, ćakane — odgovori Ivan — malo bi i' bilo na kolim.

— Malo ti, malo ja, pa iđe lako.

— E, kad smo složni, unda ništa nije teško — reče mali, smiješeći se.

Te riječi zapeše Blažiću u mozgu: — Misli li un samo na ovo, ili je već vrag u njemu?!...

— A što ti znaš, što j' to sloga? — reče, kao da mu se podrugne, a želja mu je bila, da čuje, kako on to misli.

— Jer ne bi' zna', moj ćakane?! — počne se Ivan braniti. — Nisam blunast.

— E, da. Nisi blunast, 'vala Bogu. Pa, kako unda — veliš: kad smo složni?

— Tako... Složno upiremo.

— 'Est, 'est, to 'est. Upiremo složno... Svak na svoju stranu.

— Kad bi tako — nasmije se Ivan — pa da sam ja jači, ne bi ti, šale, natrpa'. Ti na svoju stranu, ja na svoju stranu, pa — 'ko jači!

— E, da, al ti si još nejačak.

— 'Esam sad nejačak... Bi' ću i ja jači.

Turkali su golemu ploču. Jedva su je pomicali.

— Upri! Upri! — vikao je Blažić.

— Upirem, upirem, al sam nejačak.

— Upri!... Nerešćeš... Bi' ćeš jači...

Kako bi bilo, da sada on popusti?! — pomisli Blažić. — Lijepo popusti, izmakne se, a ploča kresne na dijete i... ne bi naraslo i postalo jače od njega. A evo ga već i trećega, koji zna, da će biti jači od njega!... Eto. Eto, gospodo: ploča priteška, omakla se niz poluge. Što ću mu ja, slavni sude?! Meni je, ka' nesritnom ocu, najgore... Al to j' Božija Volja... Bog, Bog, slava Mu i 'vala, slavni sude! Al Njega vi ne morete

ovako ka' mene, nesritnjaka: u gvožđe, pa — nude sada odgovaraj! A samo Un i Njegova Volja... Brez toga bi mali i sada piva'...

— Upri! Upri! — vikao je u sav glas. — Ako se omakne...

— Satr' će me ka' uštipak — dopuni mali očevu misao i nasmije se, naprežući svu svoju malu snagu.

— Ka' uštipak, veliš?! — nasmije se Blažić toj poredbi. — P' unda?

— E, ne bi valjalo.

— I ne bi, i ne bi. Rekli bi, da sam ja pušta' ploču, da te satare.

— I to bi mi bije čovik, koji bi moga' tako pomisliti!

Blažić se lecne na te riječi iz djetinjih usta, upre svom snagom tako, da je ploča skliznula s poluge na kola.

Već su bili mnogo natovarili, pa ga Ivan upozori na to, govoreći:

— Ne će moći voziti.

— Moraju... Nisam im ja kriv, što su oteljeni. Da su ispali iz kakve princeze, sad ne bi vozili ploča, man bi svaki ima' svoju kraljicu.

— Da i' kušamo pognati, da vidimo.

— I male ćemo u teljige, pa ćemo na sva četri.

— ...A danas je sveta Nedilja — upozori Ivan bojažljivo.

— P' unda?! — okosi se Blažić, te se sin prepade i njegova glasa i njegova pogleda, no ipak reče:

— Ni blago ne će da radi nediljom.

— A, vidi' ćemo, 'oće li il ne će! To će meni reći...

Junci su dosta mirno primili jaram i teljige, jer su ih već prije pomalo priučavali na te okove. Njih upregnuše pod procijep, a stare pred njih. Kad ih pognaše, mali trgnuše i, osjetivši težinu na vratu, ustuknuše natrag, te veliki potegnuše i njih i kola. Potegnuše, pa stadoše i oni, jer je teret bio prevelik. Blažić je vikao i nemilosrdno udarao.

— Da odvadimo, ćakane?! Priteško j'.

— Ne trokeljaj! — izdere se on i nastavi vikom i udaranjem. — Ja ću viditi, 'e l' im smeta sveta Nedilja?!

Volovi su se naprezali, složno potezali i otpuhivali, pa nesložno trzali i mučili se, no sve uzalud. Svako im je oko iskočilo kao šaka.

— Uzmi kolac, pa udri tu junad!

— Priteško j' — odgovori Ivan skoro plačućim glasom, te digne sa zemlje nekakovu šibu i počne oprezno udarati. Stare bi on i mogao i bičem i prutom, ali ovih ne može, kad su odrasli zajedno s njime! Žao mu ih je, pa opet reče: — Ćakane, odvadi...

Blažić ga nije čuo. Sav je gorio, plamsao, bjesnio željom, da se maknu, da se tako iskali... Udarao je kao lud. Upriješe i junci, kao da su neočekivano našli način, na koji se to mora raditi, te kola krenuše. Pomicala su se lagano, al su se pomicala. Izišli su s njive na put, no put strašan, kao i svi putovi u toj vrleti: lokve i ogredci. Često ih trebaju i svi ih trebaju, al — u općinske kobile sadrta leđa i zobnica prazna! Nitko sam ne će, a sve ih nema tko složiti. I ne bi bio prevelik posao. Trajao bi kraće nego li svaki njih u godini dana uludo potrati vremena.

Bila je mala uzbrdica, te su se kola pomicala veoma polako, ali ustrajno. Kada su svladali uzbrdicu, Blažić ustavi i podboči kola, a Ivan počne milovati i maziti junce. Oko svakoga se ovijao i trljao mu glavu, grleći ga, kao da će ga izljubiti.

— Pravo blago! — reče oduševljeno.

Blažić otkopči lanac i stare volove makne s puta.

— Što 'š to, ćakane? — iznenadi se Ivan.

— Vidi' ćeš.

— Ne mogu sami junčići, ćakane!...

— Vidi' ćemo, viditi mladu gospodu... Maknite se.

Put se je naglo spuštao, rubom Doline.

— Ukoči kolo, ćakane!... Ne znadu uni kočiti... Satr' će i' kola!

On ni ne čuje, što dijete govori. Švikne, vikne i porene, izbivši nogom kamen, kojim je bio podbočio kolo. Junci naglo trgnuše, a kola udariše niz brdo: skaču s kamena na kamen, da u njima ploče sve poskakuju kao začarane. Junci idu sve brže i brže, jer ne znadu kočiti kola, pa ih kola gone i turkaju sa svojom težinom i zaletom. Ivan porene stare volove, a s junaca ne skida očiju. Sav živ umire od straha. I Blažić vidi, da idu prebrzo, te htjede protrčati pred njih, da uhvati za vrh procijepa, pa da i sam zadržava i da junce prisili, da koče, no bilo je već prekasno. Junci su se uplašili neobičnog lupanja

ploča i kola, procijep ih je s jarmom gonio užasnom snagom naprijed, pa želeći, da se spase iz tog položaja, koji im je do tog časa bio posve nepoznat, počeše trčati. Kola su odskakivala s ogredaka na putini, a ploče lupale i plesale. Dvije spadoše, al ne pod kola, da ih tako zaustave, već nastranu. Taj štropot junce još više uplaši, pa potrčaše još žešće, kao da su se uštrkljali. Kola su ravnala juncima, a ne junci kolima, koja odskočiše sa velikog stanca kamena i okrenuše s puta vrtoglavce u Dolinu.

Ivan krikne.

Nasta štropot, lomljava, urnebes. Odjeknu strahovita rika junaca. Ploče padaju na sve strane, pa i po juncima. Kola se prevališe, junci popadaše i sve se skupa, u vrtoglavom prevrtanju i kovitlanju, preko trnja i ogredaka, svali u Dolinu, na kojih dvjesta metara s puta — smjesa gvožđa, drva, mesa i kamenja.

Blažić je stao kao okamenjen, te blijeda lica i izdrečenih očiju gledao, što se to dogodi.

— 'Esi ti vidila unog prokletnika? — reče Lukan Aneri, osjećajući neodoljivu potrebu, da o tom govori i — baš s njome da govori. Nerado se on miješa u tuđe poslove i kad ga zovu; a kamoli da bi ih nezvan pretresao, ali — eto, nešto ga ovoga puta na to goni. Nije on zaboravio, kako su na nju djelovale Blažićeve riječi o njoj na podušju pokojne Mare. I dobro opaža — njega oko ne vara — da je odonda drukčija. Ona je i prije bila zamišljena i vazda zabrinuta, a ima i zašto biti, al odonda je još više i zamišljena i žalosna. Uprav joj se vidi tuga na licu i očima. A njemu je nje žao, kao da mu je rođena. Govorio je o tom i s Anicom. — Pašče, pašče, Bože, poštuj uno Krsta na gadu! — govorio joj je .— Al, eto, ne smiš ništa ni reći rad ove male naše. — Anici je isto tako bilo žao Anere, al što će joj ona, što joj može više pomoći, nego li joj pomaže? — Al ne bi tribala — veli mu — uzimati k srcu, kad ga zna, kakav je. Da unako ne misli o njoj, ne bi je bije istira'.

Češće su njih dvoje tako razgovarali, pa se Lukanu uvrtilo u glavu. Pogotovo, kad je vidi onako tužnu, dođe mu, da bi skupa s njom proplakao.

— Uprav mu je ka' spram glave — govorio je, a Anera slušala i šutjela. I na nju je taj događaj i te kako djelovao —

mnogo više nego na druge, jer je ipak član te obitelji, pa i ne živjela u njoj. Ona je to dovodila u vezu i s drugim događajima, pa sve gledala kao karike istoga lanca... Što on misli, što kani, što želi?!...

— 'E l' un, striče, zdrav? — upita nenadano, a da ni sama nije kanila to reći.

— A... na moj račun, 'est. Uno se rodi sa čovikom, pa j' izvan drugog svita, al — 'e l' zdrav? — 'Est!

— Ja uprav mislim, da un nije na svoj šesti... I viruj mi, striče — bojim ga se.

— Daaaa... moja Ane! Nemoj biti bluna, kad si pametna žena, — govorio je on, da je umiri, no onda pomisli, da ona zna o njemu možda još šta i više, pa upita: — A, jer bi se ti njega bojala?!

— Pa, vidiš ovo sa juncim. Ne radi to kršteno čeljade — govorila je, misleći na posve drugi događaj.

— 'Est to. I ne bi to drugi ni'ko napravije, al — ako nije ništa drugo, unda ti mirno spavaj! — — A reci mi pošteno, Ane, nije li un tebi što načinije — unako: što mi drugi ne znamo?

— Nije, striče! Što bi mi načinije? — odgovarala je ona, gledajući preda se, da sakrije svoju smetnju. — Samo tako velim po svemu, što radi. Majka mi reče, da od nedilje više ni ne spava u kući, man se zavuče u štalu ka' vukodlak. I ne spava među dicom na sinu, nego među blagom u onim starim jaslami.

— E, e. I nami je pripovidala. I veli — baza po noći, a po cile dane ne progovori. Al, vidiš, junače, drugačije je dobar gospodar i dobar poslenik. Samo ga ovo 'dikad ujti, pa se unda mora izritati i iskaliti. A potlje jope' dobro. Taki je un, otkad je sta' nogom na zemlju.

— Da nas oslobodi Blažena Gospa... Srića, da ja nisam strašiva. Ne bi drukčije preživila zime.

— Ako 'š, more Baruša s tobom spavati, dok dođe Ducina. A moreš i k nami posve.

— Bog s tobom, striče! A što bi' radila? 'Di ti je kakav posa', kad snig ukija?

— A nu!... Al ne će, ja, un...

— Ne velju ja, da un 'oće, man samo, da se ja bojim.

Lukan se je zamislio. Nije pomišljao, da bi njoj doista prijetila kakova opasnost, no da o Blažiću čuje bilo što — mirne bi duše mogao vjerovati. S toga pomisli, da bi trebalo nešto učiniti za Aneru, ali — što?!

XI.

Ducina i Joso stigoše kući istom u proljeće.

— Gonalo nas po špitalim ka' iz tora u tor — pričao je Ducina —i sve nas izuminjavalo. Pitaj ovo, pitaj uno, ka' da smo orobili carsku kasu.

— A, vaj, brate, jer to? — čudio se Lukan. — Vi tamo idete, da za nji' gubite glavu, a uni vas još izuminjavaju! Što vele? Što pitaju?

— A, eto, tako — — Pitaju: 'di si bije, što si radije, ku' si iša'. I tako. A sve divane »boljševik« — »boljševik«.

— 'Esi vidije?! — nije se Lukan mogao dosta načuditi.

— I da ne bi malo, odošmo mi u štokaus.

— Kakav štokaus, moj po Bogu sinko?

— E, e. U štokaus, u štokaus. Srićom se tamo trevi niki ovicir, koji je divanije ovako, ka' i nas koji, pa unda un tamo ništo reče unim i veli: »Likani, Likani« — to ka', rečemo, da smo Ličani. Uni drugi zaintačili ka' slipi »bolševik, bolševik« i — nikako nego s nami u štokaus. Al, eto, jope' unaj naš »Likani, Likani« i — Likani jači i od boljševika i od štokausa, pa nas tako evo.

— Vaj, brate, a što mu je to taj »boljševik« — upita Anica, gutajući od milja suznim očima svoga jedinca. Anera, Baruša i Jela su malo podalje sjedjele kod ognjišta i slušale. Baruša je sva cvala od sreće i zadovoljstva, gledajući ga onako krupna, lijepa i zdrava. Nije bilo na njemu ni traga kakvoj bolesti, a razrastao se kao zmaj. Anera je naslonila glavu na ruku, birkala nešto u krilu, odčas dočas ga pogledala, opet oborila oči, a suze su tekle. Nije plakala, al su joj suze tekle. Nije ni doznala ništa, što već prije ne bi znala, no oko srca joj se savila tuga kao željezni obruč. Drago joj je, što su se njih dva vratila, no na srcu joj tako — kao da bi bila voljela, da ne stigoše ni oni. S Josom još nije ni bila, pa je sve smišljala, kako bi do njega i umirala od želje i čežnje, da ga što prije vidi.

— Boljševik, boljševik?! — ponovi Ducina, kao da razmišlja.

— E, e: što će mu reći to?!

— A, tako — boljševik! — odgovori Ducina, držeći, da je s tim dovršeno pitanje, no Anica nije popuštala:

— Kako mu je to, na priliku: boljševik?

— Eto, tako. Velim ti... A, na moj račun, čuje sam i u Rusiji, da i' tako zovu, al sam kod izuminjavanja vidije, da j' to nimačka i madžarska rič. Tako i' zovu i u Beču i u Pešti.

— A što vele?! — opet će Anica, jer joj srce nije dalo mira, dok ne dozna, čim su to te palavorde i bezdušnici optuživali njezina sokola, a on kao sunce jarko čist i pravedan. — Što će mu to reći, na priliku — 'rvacki?

— Eto — lopov, mora u štokauz! — protumači Ducina, kad je vidio, da baš mora tumačiti.

— Ajme meni, Iruda, Blažena moja lipa Gospa! — zavapi Anica. — Pa tako uni ovakim momcima i ljudima?!

— E, da. I, velim vam, da ne bi unog »Likani, Likani«. bili bi uni nas odboljševičili u štokaus ka' Bog na nebu.

— A sad ste prosti, 'e li, 'rano? — opet će Anica.

— Ništa ne rekoše. Ja mislim, da 'esmo. A ako ni nismo, ne će biti ništa. 'Est uno, 'esmo putujući krali, da se naidemo, a za to nas ne će. U ratu svi kradu.

— 'Esu li uni baš virovali, da ste ti i Joso lopovi?

— Pušti, jadna, Anice — upade Lukan. — Ima priči' stvari, da pitamo.

— Pušti me, jadna ti sam, da ga se majka nagleda. Oči moje! — reče ona, zagrli ga i stane ga cjelivati.

— Gledaj ti u njeg, kolkogod 'oćeš, niko ti ne brani, al nek un nami reče, 'oće li morati nazad?

— Ne znam, striče — odgovori Ducina ispod majčinih cjelova. — Bojim se, da 'oćemo i Joso i ja. Al eto sad ka' bolesni smo, a potlje će se čuti.

Anera je nešto šaputala s Barušom, nakon česa je Baruša nešto šanula svekrvi i otišla van.

— A, molim te, Dujo — opet će Lukan — bije si, veliš, i u Beču? Veleka gradurina?

— Grdosija! — potvrdi Ducina. — Eto, što ću ti pripovidati?! Dosta ti je, kad ti kažem, da od kućerina ne vidiš ni

vrtla ni štale ni livade ni gaja — ma ništa pod Bogom! Eto, to ti je Beč!

— Pa, kako živu, mili moj Bože? — čudio se Lukan. On je, doduše, bio u Gospiću i zna, što je grad, al opet — Gospić je, eto, ka' naš, a nije vidio ništa dalje.

— A, kako živu?! — ponovi Ducina. — Što ću ti reći?! Eto, kako bi i ti živije, da ne moreš iz kuće nikud, neg jope' u drugu kuću. Kako živu?! — — Ne bi im ja unako za sav svit.

— A Pešta, molim te? 'E l' una ovako, ka' Bog zapovida?

— Ka' i Beč i još gora.

— Ajme meni, ko se Bogu moli!

— 'Esi li vidije cara?

— La! — začudi se Ducina. — Moj striče, kakav bi ja bije soldat, kad ne bi vidije cara?!

— I vele: mlad?

— Ka' rosa.

— 'Esi vidila! — reče Lukan prema Anici. — I već car! Lako j' unakom, kad ispada iz matere ka' car.

Stric je neumorno pitao, Ducina odgovarao, što je znao i što nije znao, kako je najbolje umio, a Anica upiljila u njega oči i rastapala se od milja i od sreće. Pitali su i ostali: sjetili se svih poznatih, prešli cijelu Evropu i čudili se.

— Baš ti, junače, prođe svita! — usklikne Lukan, kao da sinu zavida.

— A nu! — odgovara on. — Gonalo me.

— I nauživa' se.

— Pa... 'Dikad je bilo isti, a 'dikad i nije.

Razgovor im na čas prekine Josin dolazak. Dopratile su ga Manda i Baruša. Kad se je pozdravio sa starijima, Anera mu pade oko vrata i glasno zarida. Uzalud su je svi mirili i tješili: čvrsto ga je držala u zagrljaju, naslonila glavu na njegovo rame i jecala. Toga je časa osjetila strahovitom, ubitačnom jasnoćom svu svoju bijedu i nesreću: ni pedlja zemlje, ni šake žita, ni zrna soli, ni struka konoplje ni čuperka vune — s dvoje nejake djece, a njega nema! Da je on tu, a Svemogući jest na nebu, ne bi se ona bojala života.

— Nemoj, jadna nešo, tako — govorio joj je Joso neobično toplo i srdačno. — Mića je, 'vala Bogu, živ, dosada je već sigurno ozdravije, pa more do Rokova i kući doći...

Manda ju je otrgla od Jose, zagrlila je, svu je izljubila, plačući skupa s njome, i odvela je u Lukanovu sobu. Htjela je, da joj rekne koju utješljivu, da je malko rastrese, no nije smogla ni riječi, pa su šutke dugo obje plakale. Manda je ipak prva skupila snage, da progovori:

— Kako j' jadnom majčinom srcu, 'rano moja... I sama si majka, 'vala Bogu, pa moreš suditi, al... Eto: živ je un, 'vala Bogu, živ...

— Virujem ja, majko... al me obuzeje stra' i tuga, pa se ne mogu držati.

— I meni je tako, al — eto.

— Lako j' tebi, 'vala Bogu, uz ovaku dicu, a imaš rodu iza pleći.

— Ne spominji mi, 'ćerce, Iškarijota! — procvili Manda, suze joj odmah presahnuše, a oči planuše. — Krvav mi je prid očima.

— A, što ćeš, moja majko: jope' j' naš — govorila je Anera mirnije, jer je osjetila potrebu, da sa svekrvom govori o njemu. Tako, samo da govore o njemu, jer kad muči, kad ni s kim o njemu ne govori, onda joj je mnogo teže. U njoj se neprekidno miješaju strah, prigušena strepnja i velika odvratnost.

— E, moja Ane, kamo sriće, da nije naš. Jadna sam ja, kad mi je Bog odredije, da uza nj ležem, a ti — kad ti je dosudije njegova sina.

— Ne griši, majko: ja ne žalim! — reče ozbiljno i čvrsto. — Pa prosila koru kruva — ne žalim.

— Plati' će tebi, veselje moje, Svemogući te tvoje poštene riči, ali... Mojaaa 'ćerce... ne znaš ti, kakvo je un pašče. A znaš, kakav je za dicu i vidiš na sebi, ja sam dobila više udaraca nego mi je kosa na glavi; tri dila našeg vika nije sa mnom progovorije, a unaj četvrti dija ka' sa veza — sve to znaš, pa još ne znaš ništa.

Čas su šutjele. U Aneri je nastala borba, bi li, ne bi li pitala, no osjetila je tako neodoljivu živu potrebu, da nije mogla uzdržati, te prijeđe preko stidljivosti i svih obzira, pa upita:

— Molim te, majko, nije lipo i prosti' ćeš mi... — zastala je.

— Nude, nude, veselje! — ohrabri je Manda. — Pitaj ti svoju majku, štogod misliš. A da koga ćeš, ako ne 'š mene, janje moje, jadna ti sam za tobom?!

— Voli li un tebe, majko? — upita kao iz puške.

— Hm... — zakima Manda glavom. — Dobro me, 'ćerce, pitaš i vidim, da pametno misliš. E, e: voli li un mene? Znaš... kako ću ti reći: vaik je un bije naopak, al, dok smo bili mlađi — ja mislim, da me j' volije, a, znaš, praštala sam mu i zaboravljala. U mladosti se u slami sve zaboravi. Sad me više ne voli ni mrve. Ima već nekoliko godina, da se j' vrag u njemu okotije — a un je i prije bije u njemu — i otada ne voli nikoga. Ja mislim, da un ne voli ni sebe. Ruga se svemu i na nebu i na zemlji, i samome sebi... Znaš, 'ćerce — veleka si i pametna si, pa 'š razumiti: mi smo već stariji ljudi. Nije meni, 'e l' un mene voli il ne voli, al da me nosi u srcu ka' svog vridnog druga: dicu mi, 'rano moja, tolku izrodišmo, a to j' Božji posa'. Da mi reče lipu rič, da se porazgovori, da se skupa nasmijemo, pa i zaplačemo, da s dicom lipo — eto, do šta j' meni sada! Al daaaaa...

Anera je zamišljeno šutjela i gledala preda se.

— U zadnje vrime pogotovo pobisnije, — nastavljala je Manda. — I znam dobro, otkada: od podušja pokojne Mare, Bog joj dušici da' pokoj vični.

Anera protrne, kad ču i tu potvrdu. A nije je ni trebala. Bila je posve sigurna, da je oči nijesu prevarile.

— Vidila sam, kad je odalen poša'. Ja sam bila tu pod guvnom. I ja došla kući, ništo još prigledala i počela moliti krunicu. — »Ne ću, reko', zaspati, dok ne dođe« — jer lupa i udara ka' bisan, pritrgne mi san, pa unda više ne mogu zaspati. Molim ja i čekam, a njega nema, pa nema, pa nikada ga iščekati. Kad u jadne jade, eto ti njega.

I sada je Manda nevjesti potanko opisivala njegov dolazak, te se je Aneri ponovno zavrtilo u glavi, slušajući svekrvino pripovijedanje.

— A znaš, kako se j' un popeje u odar priko mene — jer un je leža' do zida — ka' da je unde, misto mene, ležala princeza, pa da je ne probudi, ili klupko zmija, pa da i' ne uzbuni. I eto, veselje moje, od tada je un poma'nita. Iza toga je satra' unake zlatne junce. I nije mi puste štete za unakim blagom, kolko me je od Boga grijote i od pošteni' ljudi sramote. Još

samo što me nije istuka'. Eto, stara sam već, al u ma'nita gospodara i čeljad ma'nita, pa tako i ja, žalosna mi majka, čekam ka' kakav derančić, kad ću dobiti batina. Istina, znaš: Bog je istina, triba umirati: već me dugo nije ni taka'. A svašta sam mu trokeljala i sama vidila, da sam zaslužila, da me čime odalami, — al što ćeš?! Ne mogu vaik mučati. Moram nikad ništo i reći. Eto, taki je un sada... Ja sam sve promozgala: nije, da se namirije na kakvu ženetinu. E, znaš... Nemoj mi se smijati. Muško nije, ka' mi jadne žene, da ga satru dičica. U njemu je unaj njegov vrag, pa da mu je sto godina. I viruj ti meni. Al to nije. Imam ja dobro oko, a ni mozak mi, 'vala mom Bogu, još nije uplisnivije. Nije un bije sa ženetinom.

Aneri se je sve kovitlalo u glavi i umirala je od straha, da će opet pasti u nesvijest.

— A s nikim je vragom bije. I od unda j' ništo puklo u njemu.

Manda zna, što se šapuće o nekakovim Blažićevim prijateljima sa strane — iz Popine, Mazina, otkud li. Al ona u to i vjeruje i ne vjeruje i već htjede i to spomenuti, al se svlada. Nije još prešlo preko njezinih usana, pa ni ne treba, no sada joj — ostaje još jedino to. U njezinu je dušu pala ta sumnja. Da s kim bi drugim bio mogao biti? Ni s jednim domaćim čovjekom nije bio, jer je ona vrlo mudro i oprezno već ispitala i sve ljude i sve žene, koji su bili na podušju. Sve onako: »'Esi se naspava'? Kad si lega'? Lipo si podivanije noćas s mojim Blažićem!« — i tako.

Anera je od svega srca željela, da još s njome razgovara, no nije više mogla izdržati ni tog razgovora ni čežnje, da sluša, što Joso govori. Ustala je.

— 'Oćemo li u kuću? Čudi' će se, što nas već nema. Neg, majko, molim te, dođi češće amo, kad znaš, da sam tu, da podivanimo. Ja ne mogu k tebi, ti ne moreš k meni, a umri od puste želje za tobom. Kad sam s tobom, kun da divanim s Mićom. — Opet joj suze potekoše.

— 'Oću, 'oću, milinje, al sad ne cmoli više — reče Manda, pa i ona ustane.

Kad su izišle u kuću, Lukan je još uvijek pitao:

— 'E li, Joso? Vele, da j' ta Rusija pola svita.

— Nije tolika, striče, al velika 'est. Ja mislim, da j' velika, kolik sva ostala Evropa.

— I vi je svu vidili, uzduž i popriko?

— Daaaa, moj striče! Mi nismo vidili ni ono, kud smo prošli — odgovarao je on vrlo mirno i sabrano, kao potpuno zreo i razborit čovjek. Život ga je u ove tri godine ustalio, izgradio i očeličio, te više nije bilo na njemu ni traga njegova djetinjstva.

— Kad ste prošli, kako niste vidili?!

— Najprije su nas gonili ka' blago, pa nam nije bilo do gledanja. Potlje se nije ni'ko za nas stara', pa smo gledali, 'di ćemo što oteti ili ukrasti, da poidemo. Najzad smo utekli iz tog zla, gledali, da nas jope' ne bi 'ko ujtije i — da što nađemo za poisti. 'Est uno, gledali smo još ništo: da ne idemo na istok, jer bi to bilo u Aziju. Eto, moj striče, to smo ti mi gledali i vidili.

— A molim te, što se to sad stvara u Rusiji?

— Ništa ti mi to ne znamo. Vidili smo samo, da se ne zna ni 'ko pije ni' 'ko plaća.

— A kakvi su, molim te ka' Boga, ti novi gospodari?

— Ni to ti ne znam, nego što sam doživije, da unaj, 'ko ka' gospodar omrkne, ne osvane. Sutra su već drugi.

— A imaju li cara?

— Ne znam ti to, al mislim, da su ga ubili potlje neg smo mi otišli. Čuje sam tako.

Ducina nije Josi uticao u riječ, već je slušao i često se napadno smijao, gdje za to nije bilo nikakova razloga. To je bio čudan smijeh i Zekan je to primijetio. Tako se on prije nije smijao. Primijetili su i ostali, no svaki je tumačio na svoj način osim Baruše, kojoj je pjevala sva duša i cijelo biće, pa ga je samo gledala i rastapala se od milja i zadovoljstva. Manda i Anera su mislile, da se tako smiju tamo, gdje se tuku... Eto, tako. Nije baš jasno, ali tako nešto. Slično je mislila i Jela Makićeva, a Lukan su i Anica vjerovali, i bilo im je posve naravno, da se tako smije od puste sreće, što je opet među njima. Pepa je čučala na zemlji kraj njega, podbočila ruku na njegovo koljeno, ne mičući pogleda s lica mu i samo se smijuljila od zadovoljstva, a da nije ništa ni opažala ni razmišljala. Joso je uzeo na koljena Vida i Blaža, no oni su ga se bojali i htjeli uteći. I on i Anera su ih — a i drugi ih pomagali — upućivali, da je on njihov stric i da ih voli; no to ih

nije moglo smiriti. Tuđili su se i izmicali, dok nijesu i utekli. Tada reče Vidurina, pokazujući na Lukana.

— Ovo j' naš stric.

— 'Esam, 'esam, milinje, i ja stric — reče Lukan, smiješeći se — al ja sam stric svačiji, a uno j' samo vaš stric.

Aneri je bilo žao, što su pobjegli, pa ih je mazila, tetošila, tumačila i nagovarala, dok joj nije najzad uspjelo, da ih povrati k Josi. Za nju je bilo veliko zadovoljstvo, što je on s njima toliko nježan, pa joj se sve pričinjalo, kao da su na Mićinim koljenima.

— A što ti veli ćaća, kad te j' vidije? — upita Lukan Josu.

— Veli mi: »'Ajde, kad si doša', neka si«.

Tako je bilo. Joso poletio k njemu i grli ga i ljubi, a on ga samo gleda i smijulji se, kao da pravo ne razumije, pa se istom snalazi i dosjeća.

— I ti se vratije?! — bile su mu prve riječi.

— Evo, vidiš, ćakane, 'vala Bogu.

— 'Ajde, kad si doša', neka si — reče Blažić i pljucne. U glavi mu se uskomešale različne misli, pa ga je šutke gledao, kao da smišlja, što bi mu rekao.

— Propa' si, ćakane — prekine ga Joso u mislima.

— 'Esam li, 'rankane?

— Bome, 'esi jako. Kun da si i ti bije tamo gori.

— Ja sam uprav molije Boga, da i mene odrenu.

— 'Vala Bogu, što nisi tamo.

— Eto, bije sam lin, da se sam javljam, al drukčije bi' ja bije otiša'.

— Pa, zašto bi dobrovoljno iša', molim te ka' Boga?! — čudio se Joso.

— Samo da idem.

Joso to nije mogao shvatiti, ali nije dalje pitao. Vidio mu je na očima i licu, da mu nešto jest, pa je zašutio. Bio je, kao da je iz groba izvađen. Za Miću nije ni pitao, već izašao van, a Joso je ostao s majkom i ostalima, dok Baruša nije došla po njega.

Blažića je sinov dolazak ozbiljno zabrinuo. To je sad potpun čovjek i oženit će se, posve naravno, i htjet će da bude — čovjek. A kako će to biti? Kako će to moći biti pod jednim

krovom? Odijeliti ga ne će, jer ne će da cijepa zemlje i dijeli kuće ili gradi nove. Nije lako sagraditi kuću! Za ovu je on skucao svoje žuljeve u Americi, ali drugih žulja više nema. Možda bi bilo najpametnije, da i Joso ide u Ameriku?! Neka ide, pa se možda tamo i oženi i ostane. To bi bilo najsretnije rješenje, jer ovako — Bog zna, kako će biti?!

Stao je nasred dvorišta i razmišljao. Zatim je išao desno i lijevo, kao da dvorište premjerava koracima. Kad je Baruša dolazila, odmakao se je prema kolnici, da joj ne bude na putu. Neka prolazi!

— 'E l' Josica u kući?! — upita ona kao u trku. Sva je sjala od sreće i zadovoljstva.

— Eno ti ga tamo! — odgovori on, niti je ne gledajući. Kad su njih troje odlazili, on je stajao nasred dvorišta.

— Odošmo mi, ćakane, k stricu Lukanu — reče mu Joso.

— A, kud 'oćete!

— Majko, ćakanu ništo 'est — reče Joso zabrinuto.

— 'Est mu vrag, koji će ga najzad i ukupiti, oprosti mi, Bože i Blažena moja lipa Gospe... Znaš ti njega.

— U licu je ka' iz zemlje.

— A duša ka' iz žuči — reče ona, kao da nastavlja sinove opaske — a srce, moj sinko, ka' iz kamena. Eto, to mu je.

Na njega je to sve djelovalo mučno. Dolazeći kući, veselio se kao pravo dijete, ne pomišljajući ni na očevu ćud ni na nevjestinu nesreću ni na bilo što neugodno i ružno. Išao je kao na krilima, a u njemu je sve nešto poigravalo i podrhtavalo od puste sreće, pa nije mogao odoljeti srcu, a da češće ne zagunđa koju pjesmicu, koja mu je ostala u ušima još iz djetinjstva s pašnjaka i njiva. A ti dragi pašnjaci, te blagoslovljene i mršave njive, livade i vrtovi, ti brežuljci i dolinice, šume i gajevi njegova djetinjstva — lebdjeli su mu pred očima kao obećana zemlja, kao raj zemaljski, kao najsavršenije djelo Stvoriteljevih ruku. Grlio ih je, cjelivao ih, valjao se u travi i zakapao svoje lice u svježe busenje zemlje, da se napije njezinih mirisa, snage i života. Prhao je prema njima kao lastavica u svoje gnijezdo, maštao, zanosio se i kliktao, dok ne bi udario glavom o zamazanu dasku prljavih, rasklimanih željezničkih kola i prenuo se, da se za čas opet zanese sanjama svojih praotaca.

U duši mu se razlila bezgranična dobrota, blagost i ljubav prema svemu i prema svima u tim dragim krševima i strastveno je žudio, jedva je čekao, da svemu i svima pane u naručaj, da se grle i ljube, da im se duše i srce pretope u veliku ljubav, u veliki mir, u neizmjerno blaženstvo dnevnoga rada u znoju, u naporu, u muci i trudu, kroz zajednički, ispreplteni, pomiješani život te prirode i tih stvorenja — razumnih i nerazumnih. Jednako je osjećao u svojoj duši svoje roditelje, svoju braću i sestre kao i sve ostale seljane, znane, blize i daleke, neznane, kao i blago, kao i svaku travku, svaki kamen, svako drvo — najzadnje je i najneznatnije osjećao toliko u svojoj duši, da više nije mogao dati ni onome, što mu je bilo najmilije, najsvetije na pradjedovskom ognjištu.

Nije ni pomišljao, kako će ga dočekati, jer onoliki zanosi njegove duše nijesu ni mogli stvoriti takova pitanja. Sve je to bila zanosna pjesma ševa i slavuja, opojni miris istom prevrnutih brazda i pokošenih livada. Kako će ga dočekati? — tko može na to pomišljati, tko može to pitati, kada vidi njegovu raspjevanu dušu i njegovo razgaljeno srce! Zar uopće i može biti drukčije?!

— »'Ajde, kad si doša', neka si«...

U njegovu je dušu pala neka neman i s tisuću blatnih, ogavnih i golemih nožurina gazila njegove pjesme i zanose, s tisućama otrovnih ždrijela rigala po njegovim ljepotama — po tim besprimjernim potočićima, njivama, livadama, vrletima, gajevima i šumama, a oni su tako besprimjerno lijepi, jer su njegova ljubav, njegova duša, njegov život.

Preko Doca je stupao u omaglici, kao pijan, između majke i sestre, ne osjećajući ni njih ni Doca ni njiva ni glavičica, pa ni sebe samoga.

— A kakav je s nešom Anerom? — upita, slijedeći tok svojih sadašnjih misli i osjećaja.

— Ka' i prije, — odgovori Manda.

— I nije joj ništa da'?

— A dajem ja vaik, kolko mogu krijomice.

— Kriješ od njega?!

— A, da man krijem. Da kako bi drukčije?! A pomažu i Anica i Lukan, gospodin im Bog platije i na ovom i na unom svitu. Al lako j' unakoj i pomoći, grdne moje rane, kad joj nema para. Nikad ti ne 'š na njoj poznati, 'e l' ila koko-

ševine il suvi' krumpira il se nije već dva dana ni pričestila zalogajem ljucke 'rane.

Joso je nije čuo. Nije vidio ni gdje staje, a ona je nastavljala:

— Lako j' za Anu i una ne će nikad zlo, al nam je sramota i od Boga grijota, da s našega ognjišta, s una dva mrava bude vaik na tuđoj motici. Da nam je Bog ostavije, da nemamo ništa, išli bi svi, pivajući i moleći se Bogu, al ovako...

— Ne more to ovako! — reče on, no to nije bio odgovor na majčine riječi. On je išao svojim putem, pa je progovorio na stanovitom mjestu.

— Ne more to ovako!

Želio je, da se porazgovori s Anerom na samu, no nikako nije bilo moguće pred ukućanima, koji su se svi neprestano držali u hrpi oko njih dvojice, da ih se nagledaju i da uhvate svaku njihovu riječ još na njihovim toplim usnama. Smišljao bi, kako bi bilo najzgodnije. Prije odlaska reče:

— Kad ćeš biti, nešo, kod kuće, da dođem k tebi na razgovor?!

— A, evo, moj Josica — reče spremno Lukan — 'ajte tu u sobu, pa divanite, kolko ti duša želi.

— 'Vala tebi, striče, al ja 'oću, da budem na njezinu ognjištu — odgovori on, smijući se. — Skupa smo ja i neša njega zamećali! Vi drugi ni ne znate, da sam ja s našeg ognjišta ukra' vatre, da ćakan ne vidi i prinije je tamo k neši i Mići?!

— Ukra'?! — iznenadi se Lukan, no kad vidje, da se ostali samo zgledaše, kao da se čude njegovu iznenađenju, brzo se popravi: — A, da, man ukra'. I kako bi drugačije?! Da su sve krađe take...

— Na'ćeš ti to, moj Josica, prid licem Božijim, ne boj se — reče Anica.

Aneru je taj razgovor smeo. Htjela je progovoriti i nešto reći, no bojala se je, da će zaplakati. Nije nje sram tih suza — svi znaju, da su svete — no može Joso pomisliti, da ona plače zbog svoje bijede, — zbog svojih ličnih poniženja, iz straha i kukavičluka, pa se svlada, što više — smože i malko smiješka, pa reče:

— Moj dragi, kolko mi se već puta utrnila!

— Ne boj se ti, nešo: ja ću doniti drugu — reče i on, tobože veselo, čas pomuča, pa doda nešto drugačijim glasom: — Pa je kra' il ne kra'! Kod tebe će goriti.

Anera nije toliko razumjela, koliko je osjetila značenje njegovih riječi, pa da njega ublaži, a oslabi dojam kod drugih, odgovori mirno i sabrano:

— Teško mi je, znaš, paziti, jer nit sam u kući nit imam drva, pa će Bog oprostiti, al kad dođe, ako Bog da, moj Mića, unda ćemo je, ako Bog da, naložiti i unda se, s Božjim blagoslovom, ne će više trniti...

Poslije večere je Joso otišao k nevjesti. Čekala ga je. Opet mu je pala oko vrata i dugo plakala.

— Ne plači, nešo — reče joj. — Ja znam, kako ti je, al ti si junak. Junaci se bore brez suza i umiru brez suza.

— Ne bojim se ja, dragi, za se. Ni za dicu. Al umri' za Mićom. I ubi me, ubi me... Ne ubi me ništa drugo, pa me pušti, da se barem s tobom isplačem, kad ti se ne mogu izjadati.

— Moreš, nešo, meni ka' rođenom rođencatom bratu. Tako mi Bog pomoga' i zdrave me oči po svitu vodile — govorio je Joso odlučno, no tronuto toliko, te se je osjećalo, da bi i njemu lakše išle preko srca suze nego li junačenje.

— A i što ću se jadati, moj dragi, dok mi je Svemogući, slava Mu i 'vala, da' zdrave ruke i zdravu dičicu?!

— Mali već zaspali?! — reče on i priđe krevetu. Blažić je ležao s glavom na materinoj uzglavnici, a Vidurina na obratnoj strani, s glavom prema njezinim nogama.

Joso priđe krevetu i osjeti silnu želju, da ih izljubi tu, na tom Mićinom krevetu, kojega su skupa gradili i sastavljali. Ležali su, kao mali snopići žita, mirno i blaženo, i dihali pravilno, kao da prebacuju čunak na tari. Bojao se je, da će ih probuditi, pa se nagne nad njih i zagleda se sad u jednog, sad u drugog, pa i klekne na zemlju pred krevetom. Iz džepa je izvadio vijenac smokava i položio ga na biljac.

Anera je stajala postrance i nijemo je motrila u slabome svijetlu maloga stijenja, koji je, kroz limenu cjevčicu i komadić pluta, virio iz bočice. Anica se sjetila, da će trebati svijeću, kad dođe djever, pa joj je dala nekoliko žlica petroulja. Svijetlo je bilo slabo, no Anera je ipak mogla lijepo

razbirati poteze momkova lica. Bio je nešto manji i slabiji od Miće, no inače isti izrezani Mića, kako je ostao u njezinoj duši, kakva ga je toliko puta promatrala s čežnjom i ljubavlju i kakav će ostati trajno i neizbrisivo. Prođoše je trnci, a srce joj se stezalo, rastezalo, skakalo i udaralo, kao da će poludjeti. Trže se, pa da se prenese u druge misli i osjećaje, reče mu:

— Tako i' metnem, da se ne ritaju, a po meni mogu lupati, a ne mogu 'edan do drugoga. Nemirno spavaju, da Bog sačuva. Otkriju se.

On nije ni slušao ni čuo njezinih riječi. Sav se izgubio, sav utonuo u promatranje tih dviju malih, ljepušastih glavica. On nije još nikada djecu tako promatrao, pa sada nije mogao da se dosta načudi. U prvi mu se čas učini, da su isti Mića. Nema sumnje: tu su pred njim ležala dvojica malih Mića, njegova dva mala brata, koji su — njegov veliki brat Mića. Siguran je, da ga oči ne varaju. Dobro se zagleda i opazi, da se ipak vara. To su dvije male Anere, dva mala muškiljića. Anera se pretvorila u dva mala dječačića, a ipak je ostala cijela, velika, netaknuta i predivna njegova nevjesta Anera. Sada se ne vara: isto njezino čelo, njezini obrazi, njezine usne, kakovih nitko drugi nema i ne može imati, pa ove njezine velike, guste obrve i tajanstvene, čarobne trepavice kao latice na najvećoj ivanjčici! Ista ona, sva ona, dvaput obnovljena. Nesvijesno, posve nehotice baci pogled na nju, pa opet na djecu.

— Spavaju ka' janjčići — reče ona, da odgovori na njegov pogled.

Joso se malko trže na te njezine riječi, no nije mislio na njih, nego je opazio, da se on i ovoga puta vara. On se doista vara, jer to nijesu ni male Anere ni mali Miće, to su i Anera i Mića u divnoj, nevjerojatno savršenoj smjesi i skladu, kakav može proizvesti samo čudesna Stvoriteljeva ruka.

— Bože moj, 'vala ti i slava, čuda i lipote?! — prošapće on u polusnu.

— Što veliš, dragi? — upita ga Anera, koja je čula, da je nešto rekao, ali nije razumjela njegovih riječi.

— A, tako: lipa dičica, Bože im daj zdravlje — trže se on i reče, ustajući, a da nije s njih skidao pogleda.

Anera je naložila vatru i uzela tavu u ruke.

— Što će ti to, nešo?

— Razbi' ću nikoliko jaja.

— Budi pametna, nešo! — usprotivi se on. — Ja sam sit večera', pa to ostavi dici i sebi.

— Ne, ne — odgovori ona, vadeći žlicom mast iz nekog malog, malog lončića, u kakvom njihova majka kuha kavu. Josi dođe pred oči golemi ćup kao kaca, u kom majka drži mast, i postavi se kraj tog Anerinog lončića: stajali su tu pred njim taj golemi ćup i taj sitni lončić. Sjeti se, da je u Beču vidio golemoga konja, kako se njuši s malim, posve sitnim psetancem, koje je bilo kolko dobra rukavica, a dlaka mu kao vuna na janjetu. Zato je i opazio i zapamtio, jer nije nikad ni prije ni poslije vidio onakog psetanca: ne znaš, je li mačka ili janje, koje je dragi Bog potjerao, da raste u zemlju, mjesto u zrak. Baš taki su taj ćup i taj lončić: veliki konj i malo, malo štenešce, kakvih niti nema na svijetu u pasjem rodu. I sad bi on imao i srca i obraza, da joj pojede tu jedinu žlicu masti?!

— Nešo, ozbiljno ti velim, da ne ću isti. Ne mogu.

— Ka' Boga te molim, dragi, nemoj mi to učiniti! — reče ona s toliko topline, s toliko srca i toliko iskrene molbe, da su mu skoro suze grunule niz obraze. — Da mogu — govorila je Anera — i srce bi' ti svoje o'de metnila. Molim te, pušti me.

— Razbijaj, nešo! — odgovori Joso i stisne zube, al glavu obori i podboči je rukom, da može neopazice obrisati oči. Čas je šutio, dok je prebrodio te osjećaje, a onda vidje, da mora govoriti. Mora prijeći preko svega, što ga dira, raznježuje i rastužuje.

— Reci mi, nešo, kako živiš?

— Dobro, 'vala Bogu, dok sam zdrava, dragi — odgovori ona čvrsto i sigurno. — Nego, daj ti meni pričaj sve, što znaš o mom Mići. 'Di si bije š njim najzad? 'E l' bije teško ranjen, grdna moja rano za njim? 'Esi ti siguran, da j' un ozdravije? A 'di je sada? — govorila je žurno ne čekajući odgovora.

— Ja sam, nešo, bije blizu njega, kad je ranjen — pripovijedao je lagano i oprezno. — Oko nas je grmilo i praštilo, ka' da se nebo ruši. Eto, vidila si i doživila toliko puta, kad udari ona krupa. Tako j' padalo oko nas i samo Bog ne da, da svaka pogodi, jer bi svi izginuli. Ne bi ni'ko ni osta'. Tako j' padalo i po unim tamo. Niti smo mi vidili nji' niti uni nas, već

se stisli u unim jarcima ka' ševe u travi, kad i' kobac potira i čekali, kad će nas pogoditi. Dugo j' tako potrajalo, pa i jenjalo, a mi dušom odanuli, al — kad je jenjalo, unda i poče zlo. Navališe uni odunda, kan da j' se sav svit diga' na nas. Toliko i' je bilo. Lupa po njima topništvo i padaju uni ka' trava pod kosom, al — kad svaka ne pogađa, a nji' — pliva i mrav. Stotina i' pogine, a 'iljada nadomišta, pa se primakoše. Nas bila šaka ljudi, pa što 'š unakoj sili?! Ne bi im ni palente osolili, da se svi u so pritvorimo.

Anera je metnula preda nj stolicu i na nju tavu.

— Sad, dragi, i i pripovidaj. O'ladi' će se.

— 'Oću, ako 'š i ti isti — odgovori on.

— Uprav ja ne bi'.

— A ja brez tebe ne ću. S tobom ću slatko isti, i ako sam još sit. Viruj mi.

Ona mu se je toplo i iskreno nasmiješila, pa uzela žlicu.

— Što j' dalje bilo, dragi?

— Vidimo mi, da se ne moremo držati, pa sve čekamo zapovid na uzmak. I unda se počelo bižati. Iza nas prašte puške, a iz neba grmi i udara. Ducina kraj mene, a Mića podalje. Vidim ga. I on leti Na'ednom, kun da si ga maljem srušije.

— Ajme meni, jadna ti sam...

— I kun da j' Bog odredije, da nas oba to vidimo — a i da 'ko bi drugi odredije?! — i nas oba opučimo k njemu.

— I doletili ste do njega?!

— E, e. Doletili. Ne mislimo mi više ni na sebe ni na Ruse, man dižemo njega.

— Ajme meni, grdne moje rane!

— Al un se smije i ka' da mu nije ništa.

— Veselje moje...

— »Ništa — veli ništa! Malo me j' dojtilo.«

— Rano moja grdna, vaik je un govorije, da nije ništa i kad je najgore bilo.

— I nije bilo zlo — reče Joso, pa zašuti, jer mu se je opet pojavio pred očima: ležao je sav u krvi, pa se činilo, da i nije ništa nego jedna jedina rana, koja još hropće i diše. Njih su dvojica bacili puške i podigli ga, da ga ponesu. Tada mu je šiknuo na usta velik mlaz krvi. »Nema njega više, moj Joso.« — »Kako Bog da, al moramo ga poniti« — odgovori Joso.

— A što j' unda bilo? — prekide ga Anera u mislima.

— Unda?!... Unda j' poša' s nami — mi ga ka' podržavamo svaki ispod svoje ruke, a nije ni tribalo, jer je lako iša' — al...

— Milinje moje...

— ... al kako nismo mogli letiti — znaš, kako j' — eto ti već uni' oko nas. Ništa nam ne učiniše...

— Blažena moja lipa Gospe...

— Vide i uni, da j' čovik ranjen, a mi brez pušaka... E, ni ne velim ti, da smo zaboravili puške, kad smo Miću dizali.

— Janje moje jedino...

— Vide to i uni, pa s nami mam lipo.

— Bog im platije i naš sveti Rok.

— A, da: i uni su ljudi. I nji' svakog ni'ko čeka kod kuće.

— Osta' 'edan njijov s nami, a drugi odletiše — pa mu mi unda nikako rastumačimo za Miću, a i čovik sam vidi, jer je i kod nji' tako, pa zovne zdravstvenike. To su ti uni, koji nose i zavijaju ranjenike.

— I un nji' zove za mog Miću!

— E. Zovne i' i uni uma' š njim na nosiljke...

— Blažena moja Gospe, pogledaj i na unoga i na njegovu sirotinju...

— Zaviju mu uno ranice... Nije bila velika — Joso zastane i stegne vilice. Mića je imao na sebi osamnaest rana od šrapnelskih kugla, od kojih mu je pet ostalo u živom mesu. Zna to Joso dobro, al — eto. Sabere snagu i nastavi: — Njega su unda metnuli u bolnicu, a mi otišli sa zdravim.

— I rastaviše vas? Mića osta' sam?! — upita ona zaprepaštena.

— E. Osta sam na 'ednoj strani, a nas odagnaše na drugu.

— O Blažena i' Gospa ubrezumila i Bog i' prokleje, da Bog da... Jadna ti sam i kamena za njim.

— Ništa j' to, moja nešo! Uprav, da sam ja određiva', ne bi moga' drukčije: nit zdravi tribaju bolnice, nit ranjeni mogu brež nje. A što bi bilo, da ga nisu metnili u bolnicu, već turnili i sagnali u unaj tor s nami zdravim?!

— 'Est to, Bog im platije... A unda: moreš li ti često k njemu? Moreš li ga obaći i upitati?

— Daaa, moja nešo. Ne more se to.

— Ajme meni, jadna ti sam za njim. Sunce moje žarko... A, nude, nude. Ka' ćeš ga jope viditi? 'E l' već bije zdrav?

— Odagnalo nas tamo — ni ne znam, kako se misto zove — i mi tri nedilje u ogradi, kad vele — dovezli naše ranjenike. Veli nam 'edan njijov.

— Pomozi Bože! A 'e l' Mića naš među njima?

— Ništa ti ja to, moja nešo, još ne znam.

— Ajme meni, žalosna ti sam. A 'esi ga vidije?!

— Ču' ćeš kako j' bilo.

— Nude, nude, majko moja.

— Velim ja tamo 'ednom njijovom: »Nude — velju — pobratime, pogledajde mi tamo među ranjenicim, 'e li Mića taj i taj. I tako, pametno ti to meni izvidi i javi, pa ti jabuka ne vali.« — Tako ja njemu.

— 'Oćeš ti, oči moje, Gospa ti pomogla... A što unaj?

— 'Oću, pobratime — veli

— E, Bog mu platije.

— Bolnica nije bila daleko od nas. I ne potraja dugo — eto, što bi ti reka'?!... Dok bi čovik nakrca' pravi voz sina — unaj se vrati.

— Naša' ga?! Ajme...

— Naša' ga! I Mića, junače, dobro!

— Dobra li si nam, Blažena naša lipa Gospe... A unda, a unda? Što će unda biti?

— Molim se ja mam prid zapovidnika i velim mu — tako i tako, gospodine, brat mi je u bolnici.

— E, lako s tvojom pameti, veselje moje. A što un?

— »Kako ne?« — veli i dade mi 'ednog, da me odvede. Unog istog, kog sam i ja sla'. 'Est baš unog.

— Blažena ga Gospa ne zaboravila ni na ovom ni na unom svitu, ni njega ni nikog njegova.

Joso je zastao s pripovijedanjem, a u ušesima mu još i sada odzvanjao zvonki muževni glas, koji je s ruskom mekoćom izvikivao njegovo ime po zarobljeničkom logoru. On se je javio. Rekoše mu, da mu je u bolnicu dovezen brat. Na umoru je i želi ga još jednom vidjeti. Odmah ga odvedu k njemu.

— Nude, nude! Što će unda biti?! — trže ga ona iz misli.

— A, eto, što ću ti reći, moja nešo... — nastavi on mnogo laganije, jedva sustežući suze.

— Ajme, žalosna ti sam — preplašeno će ona.

— Ko kad se braća sastanu, a oba dobro! — reče on brže i odlučnije, a stegne i srce i vilice i oči željeznom snagom, samo da se održi, da ona ne opazi, kako mu je.

— I dobro već bilo mom Mići?! — reče ona i naglo ustade, jer se nije mogla svladati.

— Dobro — reče on tiše — i mi se grlimo i ljubimo...

— Veselje moje! — krikne ona kao luda, pane na koljena kraj njega, zagrli ga i stane ga ljubiti, lijevajući četverostruke suze. I Joso je nju zagrlio i pustio maha srcu i suzama, proživljujući ponovno onaj strašni prizor: Mića je bio još samo živ. Pružio je Josi ruku, ali s toliko muke i napora, kao da podiže voz drva. Izljubili su se. — »Evo, Joso, vidiš i sam, da me više nema — rekao je Mića. — 'Vala Bogu... Znaš, koga ostavljam, a i znaš, kako j' bilo. Ja bi' bije da' za nju... Što j' naš grunat i kuća?! Nji' sam da' za nju... Ja bi' bije da' i carevinu, da j' bila moja. Bije bi' da' i glavu... I sad moram umriti, kad je Božija Volja, al — rad nje stotinu puta umirem. Al nu — priko Božije se, moj Joso, ne more«... Govorio je dosta krepko, gledajući bratu u oči. On to nije mogao mirno izdržati: Suze su mu tekle niz obraze... »Ne plači — rekao mu je Mića. — Ne koristi, a i grišiš. Nego, znam ja, 'ko j' moj Josica... Eto, brate: zaboravi i mene, zaboravi i našu dobru majku, zaboravi i ćakana, al mi moje Ane nikada ne upuštaj. Tebi je ostavljam. Ako te kada i uvridi, oprosti joj radi mene; ako te kada i opsuje, nemoj čuti; nikada joj ništa ne zamiri. Ni'ko ne zna, osim Boga i mene, što j' moja Ana... Rad mene je una danas prosjak i tuđi najmenik... Joso brate, 'e l' mi to na smrtnoj postelji obećavaš?« — upita Mića i pokuša da podigne glavu, da mu se bolje zagleda u oči, no glava mu klone na uzglavlje. Nije je mogao držati... »Kunem ti se, Mićane« — prošaptao je Joso i posuo ga cjelovima i suzama... »Ne plači, milinje moje. Sad ću lako dati dušu našem dragom Spasitelju! Ne plači!« — šaptao je Mića, a suze su i njemu tekle na uzglavlje kao dva bujna potočića. »Ne plači... I, znaš, Joso: izljubi moju Anu i reci joj, da sam je u svojoj duši ponije i u nebo... Izljubi moju dicu... Una me ne će ni znati... Izljubi sve naše. Našu dobru majku... Una j' dobra. Ćakanu reci, neka mi sve oprosti, a i ja njemu praštam. Nije ni un kriv, što j' unaki«...

Joso se prvi osvijesti. Trgne se i sabere, pa reče kao tobože veselo i u šali:

— Ehe, nešo! Dosta j' toga. Uguši' ćeš me, jadna ne bila, ka' Rukavine magare.

— Pusti me, veselje moje, dok me ovo popušti — jecala je ona.

On joj uze glavu među svoje dlanove i poljubi je nekoliko puta u čelo i obraze, no nije se usudio, da joj pogleda u oči, jer je znao, da bi opet proplakao. Ustane i uzme je za ramena kao da će je podignuti na njezin stolac — s Mićinim zadnjim cjelovima. Ona se pridigne, brišući suze, nasilu se malko nasmiješi i reče:

— Sad mi reci, što j' dalje bilo? . . .

— Eto, tako — odgovori on — njemu po Božijoj Volji dobro i već prizdravio.

— Uzdrži mi ga i dovedi mi ga, Blažena moja Gospe — uzdahne ona tako duboko i silno, kao da bi odvalila komad srca.

— Š njim je bilo još pet naši' momaka: Milkan Ivasov, Ivan Tomičić Jerkov, Mate Pavelić Ikanov, Jure Smolčić Čalin i Marko Vidaković Popićev.

— Svi ranjeni?!

— Svi.

— Ajme, jadna ti sam za njima.

— Al svi lakše.

— 'Ajde, pomozi, Blažena Gospe!

— Bilo j' više naši' Hrvata, al ovi su iz naše općine.

— A nude, nude, Bog ti dava', što j' dalje bilo?! 'E l' Mićan jako propa'? Dadu li dosta isti? Ima li prioblačilo?

— E, kako ne? Ima sve. A i nije propa' — ko kad Bog š njim upravlja i za njeg se škrbe.

— E, slava Mu i 'vala . . . A što j' dalje bilo?

— Tako mi tu podivanimo i rastanemo se.

— Ajme meni, i un jope' sam.

— Nije sam. 'Esam ti reka', da j' bilo još naši' ljudi.

— E, e. 'Est to, al tako . . . sam brez ikog našeg, grdne moje rane . . . Da mi je bilo moglo biti, da budem š njime . . .

— Tu se mi rastanemo i urečemo, da ću ja i jope' sutradan doći.

— I bije si jope'? Kako i ne bi bije, jadna ti sam?!

— Došla zapovid, da zdravi moraju dalje, pa nije bilo druge, moralo se ići.

— Al si bije vindar š njim?!

— 'Esam . . .

— E, da, veselje moje . . .

— Baš i nisam glavom ja bije, jer nisam više moga' van iz unog tora.

Ona se je uspravila i ukočeno ga gledala.

— Otiša' j' unaj pobratim, da vidi Miću.

— Unaj isti, koji ga j' naša', Bog mu platije?!

— Isti, isti. I tako: da mu reče, da ja moram dalje, kad gone.

— A, kako j' Mićanu, veselje? 'E l' mu bolje?

— E, da. 'Est uno bolje, nego — reče mi — da j' ga po noći napala nikakva vatrušina, al jope' . . .

— Ajme meni za njim.

— Ne boj se, lipa moja nešo. Dragi se Bog brine za sve nas, a najviše za sirote. Radi nji' i sunce grije. Ja se uzdam u Boga, da j' un pribolije.

— Sastadošte li se potlje, milinje?

— Zapovrnilo nas, moja nešo, ja ni sam ne znam, kuda, a potlje nas više nije gonilo, al nije ni 'ránilo, pa mi udarili, kud koji. Ja sam se vratije, da obiđem Mićana, al nisam pogodije. Tražije sam ga tri dana i tri noći, al nikako naći. Bije bi ja njega tražije, dok ga ne bi naša', al nas pognalo, pa koga stigoše, toga i mušketaše, a ja se i Ducina sakrijemo. Tako sam se i krije i ne krije, i najzad se namirim na barake, u kojim su bili naši, al o našim više ni glasa ni traga.

Ona se je nekako smirivala, kao da se okamenjuje, široko otvorila oči, na usnama pitanje i — sluša i čeka i strepi. Ne progovara.

— Ni'ko mi nije zna' reći, kuda su i' prevezli.

— I ti unda ne znaš, 'e l' un ozdravije ili nije?

— Znam, eto. Kako ne bi' zna', moja nešo?! — pentao je on. — Tako, što ću ti reći?! Vidije sam uno, da mu je, 'vala Bogu, dobro i osta' iza mene zadovoljan . . . Al uno, nisam ga potlje vidije, što 'est, 'est.

— A njega napala velika vatra?!

— Tako mi je reka' unaj.

— Ako su ga privažali u unoj vatrušini... žalosna ti sam za njim, majko moja...

— Sad, ništa, moja nešo, nego Bogu u ruke i čekati. Ja se uzdam u Boga, da će un doći... Da si ti vidila, moja nešo, ka' sam ja vidije, kakva se čudesa događaju, ne bi se pripadala: čovik, štono rič, u komadim i misliš, da mu ni duša nije cila ostala, al da — ne da Bog, dok Un ne će, pa se otme i ozdravi.

— 'Est to, moj dragi, i virujem ja, da će mi ga dobri Bog očuvati, al jope' — živa umirem.

— A nu! Sve j' u Božjim rukama, pa što iz nji' dođe, dobro je. A ti si pravi čovik — čovik, čovik si ti, moja lipa nešo! — pa tako sve i primaj.

Namjerice nije htio, da je posve umiri, jer što bi i kako bi onda poslije s njome? S toga je već unaprijed bio smislio, što će joj i kako govoriti i na svršetku ostavio onu »vatrušinu«. I Ducinu je uputio, što će govoriti, no prikričao mu je — neka uopće malo govori o Mići, jer se je bojao, da će se zaboraviti.

— Neka se dokraja vrši Volja Božija — uzdahne ona i tupo se, nepomično zagleda u žeravicu.

— Taku, taku ja tebe volim, nešo moja! Samo tako i nikako drukčije...

I on je zašutio, no onda se sjeti, da je ne smije prepustiti tim mislima, te će opet:

— Drugo mi je o tebi pričala majka. Nego, molim te, kako ti i ćakan? Kako se un vlada?

— A, tako.. Znaš ti njega. Ja sam mu se vaik javljala, a un samo ništo smumlja u nidra i prolazi. 'Ednom sam vidila, da se ljuti, što mu Boga nazovem, pa ja i puštala. Sramota mi je, al će mi Bog oprostiti... Vidila sam, da voli, da mu se ne javim.

— Znaš ti, nešo, što sam ja odumije?!

— Nude — nude?!

— Da ti ideš lipo s dicom kući. Ne more ovo biti ovako. Ne dam ja!

— Ne govori, dragi, o tome, molim te. Nemoj to ni započimati. Meni je moj Mićan reka', da ga o'de čekam i ja ću ga čekati, pa crnu zemlju zobala. Ja to moram... Eto, reka'

mi je, da mu i vatru čuvam, al jadna ti sam za njom, drukčije j' sa vatrom.

— Lako zato, nešo! Nek te za to glava ne boli. Eno tamo vatre.

— 'Est to. Zato sam to i pribolila. Znaš sam, kako ti je: nemam ja cipalja, nego ovo grančica — kad imam, kad nemam, a od tog nikad ugljevlja. 'Dikad je niti ni ne ložim nego od nedilje do nedilje, pa kako bi je sačuvala...

— Ne gledaj na to. Ništa to nije.

— Da j' i manje, ja b' držala, kad je un reka', al eto — prosti'će i moj Mića i dragi Bog.

— A što ćakan drugačije? — opet će Joso.

— A, tako. Rekla sam ti već, da j' ljut. A drugačije — tako. Ništa. Vaik isti.

— Nije nikad bije o'de?

— Bog s tobom!

— Tako, reko': morda ga j' srce svladalo, pa da pogleda.

— A — ja ne znam. Moje ga oči nisu vidile, man da j' dolazije, kad mene nije bilo... I ti sad ne znaš, 'di bi Mića moga' biti?!

— Znam... Tako po prilici znam, 'di bi moga' biti — odgovori Joso, gledajući preda se.

— Bog dragi zna, kako mu je?

— Na moj račun — lipo. Mora, da mu je jako lipo.

— A i ti i Ducina pripovidate, da se ne zna, ni 'ko pije ni 'ko plaća?!

— 'Est, 'est, unde, 'di smo bili. Al tamo, kud je un, na moj račun, moga' otići — 'di j' to?!

Joso je osjetio, da ne može dugo tako izdržati. Nikada nije osjetio tolike nesigurnosti, strepnje i treperenja živaca u tuči ubojitog zrnja kao sada tu.

— A Bog zna, 'e li živ, jadna ti sam za njim do svoga groba?!

— E, znaš, kako ti je, nešo: čovik iđe k svetoj misi, pa ne zna, ne će li zapeti za crkveni prag, pasti i pribiti kosirice, a kamoli bi ovo zna... Umriti se mora svaki čas, dok je čovik živ, al ja se uzdam u Boga, da mu se ne će ništa pripetiti.

— O Blažena moja lipa Gospe, pogledaj mi na njega, a unda ćemo mi lako, pa prosili.

— Neg, nešo, što ti veliš, nije li vrime, da se ja maknem?!

— 'Est, 'est, veselje. Trudan si od puta, a mi ćemo još pripovidati. Ne bi meni bilo dosta ni dosutra ni — eto, da mi pripovidaš, dogod naš Mića, ako Bog da, ne dođe.

— Ništa se, nešo, ne boj: ja ću ti pripovidati, dogod un ne dođe. Samo mi se ništa ne boj.

— Da sam se bojala, moj dragi, bi li bila o'de, 'di sam?! 'Ko me je gonije? A znala sam, u što idem. Bije si s nami i čuje si, što mi je Mićan divanije?

— 'Est to, nešo. Zato ja velim, da si ti čovik! Ništa se ne boj, budi strpljiva ka' Job, a sa ćakanom ćemo već nikako urediti. Ne more ovo ovako.

— Nek Mićan š njim uređuje, kad se, ako Bog da, vrati. Kakogod un učini, ja ću biti zadovoljna.

— Nije un ni loš, al zavrnut, aruman, pa vaik misli, da mora prodriti, kud navre, a privari' će se, ako nam Bog da zdravlja.

— Nemoj ti njemu, veselje moje, što reći rad mene il se š njim popravdati. Volila bi' živa u grob. Dosta mi je, što j' s Mićom napravije.

— More i sa mnom slobodno, al ovo ovako ne more... Ne boj se ti, ne ću ja sada ništa, dok ne čujemo... dok se Mića ne vrati. Ne boj se toga.

— Tako, tako, sunce moje. Unda ćemo za sve lako. I nemoj se rad mene ni priričiti s ćakanom, pa će unda tebe tvoja neša voliti i biti zadovoljna.

Kad je izišao iz kolibice, opazi na protivnoj strani, preko puta, na kojih sto koraka daljine, čovjeka, koji je gore stajao i najednom pošao nogostupom prema selu, kao da ga netko goni. Tu je put mnogo viši, a brine niže i bez živice, pa je mogao dobro vidjeti. Zapelo mu je za nj oko, no ne iznenadi se, osim što se je čudio, zašto skoro leti. Ne reče Ani ništa i otide. I ona ga je vidjela i vjerovala je, da ga je prepoznala, i ako noć nije bila osobito vidna. Ona je ipak vjerovala, sva protrnula, žurno zatvorila vrata i navalila na njih Mićin trupac.

Ona je već prvi put nagonski toliko jasno i nesumnjivo osjetila, da zna, zašto on to čini i što ga goni, a ovo je večeras još više utvrdi u tom njezinom uvjerenju. Sada više on nije bio jedini, koji je znao, zašto nije pristao, da mu bude

nevjesta, dok bi joj u isto ono vrijeme, da se je udavala za drugoga, bio vrlo rado kum i debelo je darivao.

Kad je Joso došao kući, vidje ispod vrata, da vatra još gori, pa lagano otvori i uđe. Manda je još sjedjela uz vatru i prela vunu.

— A moja majko, što još tu slipataš, jer ne iđeš leći?! — reče joj on tiho. — Već je veleki komad noći.

— Čekam, sinko, vas, pa uzela prešlicu.

— 'E l' ćakan već spava? — pitao je šaptom, bojeći se, da ga ne probudi.

— Ja ti uprav ne znam, al mi se sve čini, da j' i un izaša' van, pa sam vas čekala. Ne znaš ti, jadan ne bije, da un već otkad ne leži u sobi — pripovijedala je Manda i smijala se. — Al kad un ovako uveče kuda izađe, ja vaik sidim, dok ne čujem, da se j' vratije.

— A 'di leži? — pitao je, kao da ne vjeruje svojim ušima.

— U štali: u jaslami, u koritu li ili na šušnju, ni sama ne znam.

— Oslobodi nas, Bože i Blažena Gospa! A 'e li un pri sebi?

— Ni to, sinko, ne znam.

— A kuda iđe uveče na silo?

— Ni to, sinko, ne znam, al znam, da češće odlazi.

— A pitaš li ga, kud iđe?

— Da me čim pritovari! Još bi mi to valilo.

— Nemoj, jadna, tako. Prošlo j' to njega. Nemoj ga, majko, švanjiti i 'di nije kriv.

— 'Est vidiš: uprav se u tom, Bogu mom 'vala, popravije.

U dvorištu se začuše koraci.

— Čujde ga, kako udara, da se kuća trese.

— E, da. Vaik je njegov korak bije čvrst — odgovori Joso i zagleda se prema vratima, očekujući, kad će ući. Pođe preda nj, no Blažić ni ne gleda na kućna vrata, već okrenuo ravno u štalu.

— O'de su vrata, ćakane, o'de! — našali se Joso, kao da mu majka nije ništa pripovijedala. — Za blago se ne staraj. Uno j' u redu.

On ništa ne odgovori, već se odmah okrene i uđe u kuću.

— Žedan sam — kaže i sjede, a Manda odmah ustane i dohvati mu bukaru sa vodom.

— Ja, ćakane, maloprvo dođo' s prela, a ti sada — reče Joso, šaleći se, a i tako, da mu nešto reče.

— E, da, 'rankane! Samo meni nije bilo ka' tebi — odgovori Blažić posve ozbiljno.

— A jer to, ćakane?

— A, jer?! Jer si mlad, pa te vole stare i mlade, a ja star, pa me više ne će ni stare.

— Nisam te ja potirala u štalu — reče Manda više u šali nego ozbiljno. — Sam si pobiga'.

— Ne d'obi, čemu mista nije! — okosi se on žestoko.

— Bog s tobom! Šalim se.

— Nemoj se ti sa mnom ni šaliti, jer ću te čime pritovariti, da ćeš pamtiti, kad si se šalila!

Na Josu su te riječi padale kao teški udarci. Već je bio zaboravio na takove prizore, pa mu sada, kao da je zapao u ogavan san. Htjede reći ocu koju riječ, da ga umiri, a majku ispriča, no sjeti se, da je to njega negda još više raspaljivalo, a ni sada, vjerojatno, ne će u tom biti bolji.

Blažić je držao bukaru na koljenu i otpuhivao. Vidjelo se, da je ljut. Manda htjede uzeti bukaru, da je metne na vučiju.

— Pušti me s mirom! — izdere se on.

— Prikrsti se ti, Bog bije s tobom i Majka Božija! — reče Manda i izmakne se.

— Ne krstim se ja ni prid gorim vukodlacima od tebe — odgovori on nešto blaže gledajući u Josu, koji je stajao kao u'kopan. Činilo mu se, da se oko njega okreće cijela kuća.

— Sićaš li se, momče, one naše tise, koju ne posikošmo?

— La, moj ćakane, kako ti to pade na um? — iznenadi se Joso, no bi mu milo, da je počeo s njime razgovarati, jer se je već bojao za majku i čvrsto odlučio, što mu je činiti.

— Gledajući ovako bukaru, siti' se tise. Al odsi'ćemo mi nju, ako si je poželije, odsići.

— Jer bi je ja, moj ćakane, poželije?! Nisam nikad na nju više ni pomislije.

— Ja sam baš večeras ovako mislije i reko': naisto mi je ža', što je ne odsikošmo, al odsi'ćemo mi nju, kadgod 'oćeš.

Moreš, ako ćemo još noćas otići, pa j' sutra gotova. Što će biti jesenas, nek bude večeras.

— Ako ti rečeš, ćakane, dobro, al baš mi se još ne rači u planinu. Bije sam u njoj tri godine.

— 'Esi li munjen, šentaj te Bog? — upade Manda. — Pušti dite, da oda'ne. Nije man došlo. Vidiš li, da ne vidi gledati od truda i nespavanja?!

— A vindar je moga' na silo! — izbaci Blažić kao iz puške tolikom žestinom, da se je Joso lecnuo i u istome mu trenu sijevne odluka, da mu reče, gdje je bio, no — pomisli, da je ipak bolje šutjeti o tome pred njim. Točno su se iste misli porodile i u Mandinoj glavi, pa čvrsto stisne zube, da ne bi koje izustila, jer bi ta bila žestoka.

— Mora' sam malko i izaći — reče Joso mirno, jer u očevoj primjedbi niti nije mogao osjetiti onog pravog žalca.

— E, da, 'rankane — govorio je Blažić vrlo zlobno i s izrazitim smiješkom: — Pusta mladost, a 'di je strvina, tu i orlovi padaju.

— Kod mene baš nije bilo, ćakane, tako — odgovori Joso, smijući se.

— Samo čovik mora biti oprezan. Iza strvine u grmečim čekaju lovci s puškom, pa — na'ednom: kvrc orla olovom u junačke grudi. A i pod strvinom more biti zmijurina.

Mandu su iznenadili ti njegovi mudri savjeti, jer zna, da što slično niti tu ima niti bi njezin Joso bio za kakovo zlo, ali joj je ipak bilo drago, što bar jednom u životu pokazuje, da mu je stalo do djece.

— Dobro ti, ćakane, divaniš, al znaš, kako j' sad kod mene: kroz petnest ću dana morati sad k ovome, sad k unome i svakom — kun da nosim sveto Pričestilo. Tako se svakom nji' čini, a tako i ja mislim.

— Pričešćuj ti nji', pričešćuj, kad im je milo, a u mladosti pusta snaga, pa ne 'š ni sustati.

— Da j' i teže, ćakane! Kako bi tebi bilo, da nema mene, a niki naš otuda dođe, pa ti se ne javi?!

— 'Est to! — reče i otpuhne kao nekako zadovoljan, što vidi, da se Joso niti smete niti pocrveni. Nije on ni mislio drukčije, ali je opet htio, da pipne bilo, a i da sebi olakša, da oduši, jer je sav napet kao bubanj. Nije ništa, nije, al — — kako ona pada po njemu, pa ga ljubi, pa ga grli, pa

leži na njemu... Da su barem bili vrata zatvorili, da ne gleda... Naglo ustane, a Manda korači, da mu uzme bukaru iz ruke, da je ne mora on ostavljati. Pogleda je i osjeti, da joj mora nešto učiniti — tako, što bilo, a mogao bi je jednakom lakoćom udariti nogom ili joj dati vruću zaušnicu ili joj pljunuti u lice — ili nešto slično, što bilo. Naglim pokretom izlije joj na glavu svu vodu iz bukare, a bila je skoro puna, preko dvije litre.

— Blunaću, vrag u te puka'! — vikne ona skoro u sav glas, tresući se od vode, no nije imala što stresti, jer je većinom otekla u njedra i na leđa.

— Šteta j' bukare. Drukčije bi i nju — reče on posve mirno, kao da se je samo napio vode. Ostavi bukaru na vučiji i ode. Bilo mu je lakše: ipak je našao oduška!

Joso ne reče ni bijele ni crne, jer jednostavno nije znao, da li je to neotesana šala — a i to može biti — ili je nešto gore, no onda bi bilo još manje razumljivo. Kad je minuo prvi dojam i Blažić već zamakao u štalu, priđe bliže k majci i reče joj:

— Ne ljuti se, jadna... Eto, nije pametno, al što bi?!

— Jadna ti sam, jadna ti sam š njim, mili moj Bože! Jadna ti sam do svoga groba.

— Eto, majko: polije, polije. Što ćeš?!

— Nije to, sinko moj, »polije, polije« — nije meni za to, man koji je vrag u njemu?! Kamo moje i njegove puste sriće, da se un vaik sa mnom šali, ka' čovik sa svojom ženom, pa mene uprav i bolile te njegove šale, al nije ovo šala, moj sinko. U njemu brez pristanka niki vrag — potari ga, sveti Križu! — vari i krklja i ključa, a unda ovako — otkad, dokad — bljune! To je meni. A nije, da je un šenije umom — Bog bije š njim i s nami — neg je to ništa drugo mimo svega unog zla, koje se š njime rodilo. Al ja mu, jadna ti sam i kamena, ne mogu nikako ući u trag. A ništo 'est...

I Joso se je vrlo iznenadio takome vladanju zrela čovjeka, i ako se je još dobro sjećao, kad ju je tukao. Bio je već momak! Nekoliko je puta vidio, kad ju je ćušnuo i ona utekla u sobu, a on za njom i odmah izvukao »špag« iz vrata, da djeca ne mogu izvana s njime podignuti ključanice i otvoriti vrata. Tada su iz sobe čuli muklo udaranje, lupanje i majčine prigušene vapaje. Nikada ona nije vikala, kada ju je

tukao, pa je jednom, jadajući se djeci, rekla, kad su već djeca i tako sve čula i znala:

— Ne bi glasno zaajmekala, pa da me ubije: da nam se komšije sjate oko kuće! Dosta nam je sramote i brež nji'.

U zadnje je vrijeme nekoliko puta pomislio, da sjekirom razbije vrata i uleti, pa otme majku, no prepao se je i same te pomisli. Otac bi se zbog toga još više razbjesnio, pa bi je mogao i ubiti, a on je ne bi mogao obraniti, jer je još ipak bio slabiji.

— 'Est niki vrag — ponavljala je Manda i neprestano se tresla od vode. — Eto, moje si dite i sramota mi je, al si već velik čovik, pa ti mogu reći: — nije po sridi, prosti' će Bog i tvoj ditinji obraz, kakva ženetina. Nije nikako. Sve i' ja znam na prste — — Živa umirem, da je još gore i od toga, al ne smim reći ni sama sebi.

— A što bi moglo biti, majko?

— Velim ti... Al nu. 'Ajde, 'rano moja, sad lezi. Trudan si ka' crna zemljica. I nude, da te tvoja majka poljubi. — Zagrlila ga je i nekoliko puta poljubila, govoreći: — To j' tebi, a ovo sad mome Mićanu, grdna moja rano za njim do 'ladnoga moga groba... O Blažena moja Gospe, ti meni njega dovedi živa i zdrava... Samo živ, živ da dođe...

— More Bog, majko, i to dati.

— Uprav ti, moj sinko, žalosna ti sam, i nisi za to najstabeliji, da će un doći?!

— E, moja majko: svi smo mi tamo išli, da se ne vratimo. A i un je, majko, bije teško, teško ranjen — — Znaš, svaka j' rana teška. Unda una vatrušina, pa i ja živ umirem... Al, u Boga j' sve moguće.

— Spasi mi ga, Gospe moja. Pogledaj, Majko od Sedam žalosti, na jadnu njegovu majku, pa na unaku ženu, pa na dičicu...

Kad je došlo vrijeme, da bi Ducina i Joso morali odlaziti, Lukan se uzletio i obišao svakoga, za koga je čuo, da može pomoći. Nosio je darove, davao mito, podmićivao jedne, da nekoga drugoga podmite, ne žaleći ni jaja ni pilića ni kokošiju ni janjaca ni jalovica, pa ni volova.

Ducina se je samo zadovoljno smijao, no nije vjerovao, da će uspjeti. Njemu je nekako bilo i prilično svejedno —

uspio ne uspio. Nije želio natrag, to je istina, no kao da nije bio sebi svijestan opasnosti, kojima bi se morao ponovno izložiti, kao da nije već jednom to proživio u svim mogućim oblicima i strahotama.

— Ne dam ja tebe, pa glavu izgubije! — govorio je Lukan. — Ne dam. I tako nam je kuća pusta.

Blažić se međutim nije ni počešao za uhom, da bi Josu oteo, te mu Lukan to i predbaci.

— Ne pačam se ja u Božije posle! — odgovorio mu je Blažić.

— Nemoj tako, moj prijatelju, nego spašavaj ovakoga momka. Ako ti sam sebi ne pomožeš, kako bi ti Bog pomoga'?! Un silom — slava Mu i 'vala — ne goni nikog ni u raj, koji je prostraniji, a kamoli bi nas silom drža' na ovoj tisnoj zemljici, kad mi 'oćemo da ginemo.

— Al samo Un zna, što me još š njime čeka, pa neka i uređuje!

— 'E l' s Josom, što te još čeka?! — zabezekne se Lukan.

— E, e. I š njim i sa drugim.

Joso je morao otputovati.

XII.

Anera je već isplakala i dušu i srce i svaku česticu tekućine svojega tijela, koja se je dala pretvoriti u suzu. Večerom bi djecu polegla, sjela na stolčić kraj kreveta, uzela u ruke očenaše i molila i molila, a suze bi joj samo tekle i polijevale svaku riječ, da je orošenu i nakvašenu odnesu pred lice Božje.

Tako bi svake večeri molila do u duboku noć, jer joj je san teško dolazio na oči, i ako je bila vazda satrvena neutješnom tugom i teškim radom. U krevet bi išla istom, kada bi osjetila, da joj se oči zaklapaju, i onda brzo zaspala. Ustajala je zorom, vazda prije sunca, budila djecu i odlazila. Svako ju je jutro srce boljelo, kad bi vidjela, kako se djeca teško bude, pa je vazda jedva čekala dan, kojega ne će na tuđi posao, da ih može pustiti, da se naspavaju do mile volje.

Joso joj je sve više i više pripovijedao o Mići, vazda pomalo više istine, te kad je ponovno pošao od kuće — znala je skoro koliko i on. Ostao joj je još samo mali, veoma tanki tračak nade, koji ju je držao. Istinu su znali i drugi, pa su svi — osim žene i majke — vjerovali, da ga više ne će vidjeti. Njih su se dvije nadale, jer im je ljubav podržavala vjeru. Jedna je drugu tješila, jedna je drugu bodrila, jedna je u drugoj hranila, podržavala i gojila divne, čarobne i varave nade, a svaka bi se nasamu naplakala, da može biti jača, kada iziđe među ljude.

Nije to prvi slučaj, da je za koga momka javljeno, i to posve službeno javljeno, da je izgubljen ili poginuo, a da se je on za neko vrijeme javio — živ i zdrav. Dolazili su ljudi i pripovijedali, da su na svoje oči vidjeli, kako je poginuo Petar Jerkovićev: raznijelo ga u komadićke! Marko je Jurendin vidio, kako mu je desnu ruku — bila je baš desna, on je siguran! — bacilo na stotinu koraka na neki hrast. On ju je svojom rukom skinuo s hrasta i dao bolničarima, da zakopaju bar nju, kad je siromašni Petar pretvoren u kašu i pomiješan sa zemljom kao kišnica. Marko je to sve vidio i pripovijedao u selu, Petra oplakali i odslužena mu sveta misa za pokoj duše, kad — za mjesec dana eto od njega dopisnice: živ i zdrav!

— Ima toga, 'vala Bogu, mnogo — govorila bi Manda.

— Ima, ima, majko... Ja se nadam i uzdam u Boga... Al Joso j' bije š njim i vidije ga, kakav je...

— Ne cmoli, 'ćerce, man se moli Bogu... Osta' je, Bogu mom 'vala, živ za Jose... Dok je dušica u tilu, vaik se more ozdraviti.

I opet bi prošao koji dan u pritajenoj strepnji. Želja je oživljavala nadu, a na njih se oslonila vjera i podržavala i ženu i majku, dok opet koja ne klone.

Nekog je dana Blažić zatekao Mandu, kako ljuto plače, i rekao joj nekoliko pametnih riječi. Bio je prilične volje, pa je nije vrijeđao ni izazivao. Kad je vidio, da se ona ne smiruje, reče joj:

— Pa što unda, ako j' i mrtav?! Mrtvi su i moj ćaća i mate', a mi vindar živimo.

Ona se je na te riječi još više rasplakala.

— Koliko i' je i bolji' i pošteniji' poginulo, pa jer ne bi i un? Baš čovik i — eto, Svemogući bi izabra' njega i ostavije ga za sime!

— Odstupi, pakleni, od mene! — procvili ona i uteče iz kuće.

Kad se je poslije toga sastala s Anerom, opet se je rasplakala, misleći na te njegove riječi. Bila bi morala pripovijedati nevjesti, da olakša srce, no koliko joj je god bilo strahovito teško, ipak se je svladala. Nije htjela, da ranjava i nju još više nego je ranjena. Ona ni inače nije Aneri nikada pripovijedala, što bi Blažić govorio o Mići ili njoj, samo da se jaz ne širi, da provalija ne postane bezdanka.

— Ne plači, majko — tješila je sada Anera nju. — Vidiš, ja sam, 'vala Bogu, sigurna, da j' un živ i zdrav ... I vrati' će se, ako Bog da ... Vidi' ćeš majko, da će se vratiti.

— U Svemogućeg je, 'ćerce, sve moguće, al ... jadna ti sam i kamena, moje ga oči više nikada ne će viditi. Nikada ...

— Ne griši, majko. To j' uprav gri', što ti divaniš. Vidiš li mene, kako sam mirna ...

I ona je doista bila prilično mirna, kad bi bila izvan kuće i s ostalim ljudima. Tiha, šutljiva, vlažnih očiju, vazda u poslu — to je bila njezina vanjska slika, kakovu su poznavali ljudi. Govorila je, da se ne nada dopisnici, jer da se iz Rusije nitko ne javlja. Nedjeljom se ne bi tiskala među narod, da bude što bliže stražaru pod lipom, kada dijeli poštu. Stala bi podalje i hinila ledeni, beznadni mir, dok bi uistinu na njoj treperio svaki živac kao svijetlo velike, daleke zvijezde, a sluh bi napela, da joj ne izmakne nijedna riječ, nijedno ime, koje bi stražar izgovorio, te je vazda sigurno znala, tko je te nedjelje dobio dopisnicu. Ako bi među ženama nastala sumnja, da li je ta i ta dobila ili nije dobila dopisnicu — trebalo je samo pitati Aneru. Ona je sigurno znala.

— Ne javlja se, Ane, tvoj Mića?!

— A koji se je odunda javije? Iz Rusije se ni'ko ne javlja, pa ne more ni un.

— A živ je un, 'vala Bogu?!

— Bog s tobom! Kako ne bi bije živ, kad je diver Joso š njim divanije, evo: ka' sada nas dvi?!

Nije dopuštala, da se u narodu proširi uvjerenje, da je on mrtav, te je pred svakim stranim nastupala posve sigurno,

bez bojazni, kao da u njoj nema ni tračka sumnje. U tajanstvenu branjevinu strepnja, drhtaja, a često i teških sumnja, vječne tuge i plača, imala je uz nju trajan pristup samo majka Manda, a gdjekada, u osobito teškim i očajnim časovima, još i Lukan i Anica. Nitko više. O tome nije govorila ni sa svojim rođenim sestrama i svacima, jer je znala, da je ne bi razumjeli onako, kako ona misli i osjeća. Stoga se je i pred njima zatvorila kao tajna sa sedam pečata. Taki je odnošaj nastao među njima zapravo odmah poslije njezine udaje. Jedini su je sestra Manda — i njezin čovjek — pustili na miru, da radi po svome srcu i pameti i nisu joj nikada ništa predbacivali, dok su joj svi ostali — i sestre i njihovi ljudi — neprestano tukli luk na glavi. Tako su počeli, čim se je pročulo, da se Blažić protivi toj ženidbi, pa nastojali da je odvrate.

— Imaš toliko drugi' lipi' prilika, 'vala Bogu: i pravi momci i prave kuće i pravi doci.

— Al je Mića samo 'edan!

— Samo ti tako, mudrice. 'Ko j' upamtije, da cura zaćori, pa — il un il ni 'edan?! I mi smo druge bile mlađe i udavale se, pa smo išle — tako: di j' bila prilika.

— Niste se namirile na svog Miću.

— Prosi' ćeš ti, jadnice, uz taku svoju pamet.

— Sa svojim Mićom, ako j' Božija Volja.

— Vidi' ćeš tu svoju ljubav, kad ne budete imali kore kruva!

— Unda — nije nigda ni bila ljubav!

— Koji je vrag upamtije tu nikakvu ljubav i benolije?! Iđe se na lip grunat i — da j' momak priličan. I — eto!

— Nisam ja ni kokoš ni krava.

Naravno — uvrijedila ih je, pa je neko vrijeme pustiše na miru. Kad se to zaboravi, Anera se udade i — pade u kolibicu, ni na nebu ni na zemlji — počeše opet.

— Ja ću, pivajući, prositi, ako mi je tako Bog ostavije, pa me puštite s mirom. Kad dođem na vašu palentu, izbacite me na nozi.

Nisu se posvadili, razgovarali bi, kad bi se sreli, osobito nedjeljom u puku, no Anera nije pohađala ni jedne osim što bi se javljala Mandi, jer joj je svaki dan po nekoliko puta prolazila ispred kuće. K njoj je i zalazila i često ostavljala

djecu kod nje, ali ni kod nje nije nikada htjela jesti, osim kad bi se nadala baš takova prilika, u kakvoj bi i u svakoj drugoj kući u selu morala sjesti k stolici i uzeti žlicu u ruku. Manda nije smjela osjetiti, a nije ni osjetila, da Anerina bijeda i brige tište i nju, osim što je kao sestra s njome osjećala više od ostalih.

Otkad se je pročulo, da je Mića poginuo — ili umro u zarobljeništvu, pričalo se različno — sestre su se i svaci opet življe zanimali za nju i nastojali, da izbliže prate njezinu sudbinu. No ona je i dalje ostala i za njih — zatvorena knjiga. Povukla se još više u svoju dušu i u mali, najuži krug onih, koji s njome osjećaju njezine bolove onako, kako ona osjeća i gleda. Tko je god pokušao, da na nju prenese svoje poglede, misli i nazore o njezinim strepnjama i patnjama ili samo da dade svoju boju tim njezinim osjećajima, naišao je na tajanstvenu pećinu, pred kojom je drijemao zmaj, i — odbio se od vjekovnog stanca kamena. Tko bi slučajno pokušao, da silom prodre u te svetinje, taj bi udario na ranjenu zvijer, koja brani svoje mališane.

Svi su to s vremenom znali i prepustili je njezinim osjećajima i mislima, a mnogi su već pomišljali, da je njezin slučaj posve već potpuno zreo, jasan i nesumnjiv: treba misliti na udaju. Kad je bila djevojka, bili su puni crkveni korovi momaka, a kolo pod lipom potresalo zemljom i crkva ječala momačkom pjesmom i cikom. Otada je proteklo mnogo Opsenice: njezini se vršnjaci poženiše i mnogi poginuše. Istim žlijebom odoše pod mlinski kamen i oni, nešto mlađi, i oni, nešto stariji. Za koga bi ona sada mogla?! Umirale su u plovaniji i mlade žene, pa bi bilo i udovaca, da su druge prilike, no ovako: da te mlade žene ne umriješe na vrijeme, sada bi one bile — udovice. To, što je mnogo mladih udovica, ne bi Aneri bilo na putu, kao što joj ni njezinih djevojačkih putova nije mogla nijedna križati.

Žene su šaputale i tajanstveno metale u uši i svojim ljudima: — Anera j' danas ka' i cura, pa i bolja za udaju od svake cure. Djeca su joj u zadruzi i Blažić ih mora primiti na ognjište. A tko i ne bi primio onakove dvije zlatne jabučice?! — Šaputalo se je, a još više mislilo i među onom nekolicinom, koji su bili za ženidbu. A Anera prolazi između njih, vazda uzdignute glave, vitka kao djevojka, obraza malko utanjenih,

očiju zasjenjenih, noseći na svetoj plitici svoje čiste duše svojega Miću kao Gospa od Sedam žalosti svojega Boga. Koliko je ljudski, toliko je jednako u bolovima i žalosti. No Anera se nada, ona vjeruje, da njezin pokojnik ipak nije pokojnik, pa kad prolazi ispred očiju, koje je radoznalo promatraju ili koje je žale ili koje je žedno upijaju kao rosu — ta joj njezina vjera prevuče preko ožalošćenog lica lagan smiješak, koji ne privlači nego odnosi kao vihor, koji ne osvaja nego opčarava.

Ona i majka Manda nijesu ni slutile, što se već šapuće, jer su njihove duše bile obasjane tračkom vjere, pa ne mogoše u njih prodrijeti take misli, a šaputanja ne dopriješe do njih. Pred njima se nije nitko usudio ni iz daleka nabaciti pomisao vjerojatnosti, da se Mića ne će povratiti, a kamoli da bi se netko brinuo već i za novu Anerinu — sreću.

Nekog četvrtka odvede Anera djecu k teti Anici i reče joj, da mora na sajam, pa neka djeca ostanu kod nje. Anica se začudi, što bi Anera išla kupovati ili prodavati. Začudi se, ali ne reče ništa. Najzad, ona je sama svoja gospodarica, pa može, kako joj je drago.

— Stric je govorije, da će kupovati opanke tebi i Baruši, pa bi uprav i ja moga' s Anom — reče Ducina.

— Pitaj ga, pa ja ne branim — odgovori Anica. — Un i tako ne će ići, kad ne iđe nikad.

— E, e. Već mi je i reka', da ću ići ja.

Aneri to nije bilo milo. Nije, da ona Ducinu ne voli! Bože, sačuvaj. Mio joj je kao brat, a i zaova joj je za njim i skoro je svaki dan s njime uz njegovo ognjište. Voli ga, al on je svakim danom sve čudniji. Smije se, gdje treba i ne treba; dobacuje doskočice, gdje im nije mjesta; češće uhvati siromašnu Barušu na guvnu pred kućom, usred Boga podne, i stane je grliti i ljubiti. Ona se otimlje i viče, al on ne pušta, dok ono njega ne popušti. Sad, dobro: ona je njegova žena, al se to ne radi ni pred ukućanima, a kamoli pred cijelim selom. Sramota je to. Al, ni po jada, kad bi on to činio samo sa Barušom. On hvata i druge mlade žene, škaklje ih, drpa, štipa — komuša ih. Nek bi i to bilo u poštenju i s obrazom. To su momci vazda činili i nikad nije nitko vidio u tome nikakova zla, niti je kada zlo nastalo. Može to biti, pa može to učiniti i oženjen mlad čovjek, al ne onako, kako to čini Ducina: on uhvati, pa ne pušta, a uhvati koga bilo, gdje bilo i pred kim

bilo. Ni samoj Aneri ne da mira, a ona je još curom bila i u tome izvan drugih: nije se nikom dala ni taknuti. Kako su se druge samo prividno otimale, tako je Anera ozbiljno i grebla i tukla i otela se vazda i najjačem momku, govoreći češće: »Nisam ja općinska kruška.« Kad je bila još curenjak — u prvim godinama razvoja — dešavalo se, da se je sa svojim malim vršnjacima ozbiljno potukla, da je sve grmjelo. Možda je to tako s njom rođeno, a možda je bilo sve samo radi Miće.

Ducinovo ju je vladanje gdjekada naljutilo do ludila, te se jedva svladavala, da ga ozbiljno ne udari i da se s njim ne posvadi. A morala se je svladavati, jer bi joj inače svi zamjerili i postala bi smiješna, a ona još nikad u životu nije bila smiješna. Nije se mogla posvaditi ni s toga, što su bili previše blizi, skoro — pa svoji. Kad joj je već dozlogrdilo, potuži se Lukanu.

— Prigoni, prigoni. Vidim i ja, da prigoni — govorio je on. — Al nemoj se, jadna, ljutiti. Ne će te poisti. Ljudi su se vaik šalili.

— Ne velju ja, striče, da j' to sramota, al znaš ti mene... Da sam vesela i mirna, morda ne bi' ni opazila... Molim te, striče, reci mu ti. Tebe će poslušati. I nije to posa' za njega, al kad 'oće — eto: ima i' i brez mene.

— Re' ću mu ja, reći, kako ne bi'?! A ni ti se nemoj, veselje, ljutiti. Znaš, da u njeg gledam ka' u oči u glavi... I 'edva čekam... Ti si žena, pa znaš... Bog zna, što j' s Barušom i š njim...

— Do' će to, striče, ne boj se — poče sada Anera njega tješiti. — Barušina j' tetka Lucija rodila prvo dite desete godine, kako j' dovedena.

— 'Est to, i ja sam sigur, al jope'...

On je već bio siguran, po prilici — kao Anera za Mićin povratak. Kad bi Anica to spomenula, on bi je tješio, kao što sada Anera tješi njega, a kad bi se sam zavezao u te misli, očajavao bi i uzdisao: »Ajme meni, utrni' će mi se vatra... A ne će... Ne smi!«... — Počeo bi razmišljati, kako će se to moći spriječiti — »ako se Baruša ne opošteni«?! Što će onda? Druge žene ne može dovesti, a bez žene nema djece. Češće ga je stislo oko srca tolikom žestinom i tolikom nepopustljivom upornošću, da bi bio mogao u sav glas kukati i zapomagati. Da uzme na ognjište čije strano dijete? Eto, čije

bi drugo nego Makićevo? Al su i njegova djeca slaba. Ima dva muškiljića i — na starijem micina! Pojavilo se zlo materina ognjišta. Najzad, ne će biti drugog izlaza. A i pravo je, da djedovina ostane Makićevoj djeci, kad je Bog odredio, da ne uzdrži Lukanova ognjišta. A opet — Bog je velik: može On još sve dati. Baruša mu nije ništa skrivila, pa ni Ducina, a ni Lukan. On nastoji, da živi po svim kršćanskim zakonima — koliko se dade... Hoće Bog. Pogledat će On na njega... Da je njemu Anera uz ognjište, puste djece, koju bi već bila narodila! Često, često se je puta uhvatio na toj pomisli, pa ako bi mu ona bila u blizini, zagledao bi se u nju, kao što čovjek gleda u dragu stvar, koju pred njegovim očima nose u nepovrat mutni valovi pobješnjele bujice...

Ducini je govorio radi vladanja prema Aneri.

— Nisi me baš marila tužiti stricu — reče joj prijekorno i nekako tugaljivo.

— Morala sam, kad ne slušaš, što ti ja divanim.

— Volim te, pa mi unda tako dođe.

— Volim i ja tebe, moj Ducina, al ti znaš, da meni nije do toga, pa kad ti uno dođe, a ti ujti Barušu. Za to ti j' Bog i da'.

— E, ne mislim ja tako! Ja se volim samo našaliti sa svakim. 'Dikad, viruj mi, ni ne mislim, a 'dikad mi same ruke lete ka' vilene.

— Vidila sam ja, vidila — reče ona i nasilu se nasmiješi, samo da ga udobrovolji i možda tako s tim više obveže na pažnju prema sebi.

— Ne ću više, Ane. Viruj mi.

— 'E l' vira? — upita ona skoro veselo.

— Evo ti ruke i vire!

— Pomozi, Bože! — odgovori ona, stisne mu ruku i junački je strese. — Ti si pravi čovik, a pravi čovik drži viru.

— Vidi' ćeš.

Nekoliko je tjedana strogo držao svoju riječ, no onda opet počne — ne baš u onolikoj mjeri kao prije, ali ju je ipak dirao.

— A vira, Ducina?! — opominjala ga je ona.

— 'Est to, Ane, al zaboravim — ispričao bi se on i odmah je puštao.

S toga joj sad nije bilo milo, da ide s njom na sajam, jer on može tako početi i putem pred narodom, koji ih manje pozna, pa bi bila sramota. A on ne pazi, kad mu »uno dođe«, kako je sam govorio.

Anera je išla i šutjela, proživljavajući po nebrojeni put svoj čudni san. I Ducina je šutio, kao da i njega more neke teške brige, što on inače nije baš nikada pokazivao. — Pa niti nema briga — mislili su drugi: ima svoju lijepu zemlju, ima svoju mladu i lijepu ženu, a još vrijedni roditelji iza leđa, pa kakove on brige može imati?! Što u gospodarstvu treba misliti, misli Lukan i dogovara se sa Zekanom: gdje će se što posijati, gdje će se što posaditi, kad bi bilo najbolje orati i slično. Istina, on radi kao rob, i ujutro rano i uveče kasno, i po suncu i po kiši, i u blatu i u prašini, a sve za onaj zalogaj kruha — da se prehrane. No tako rade i drugi, a i svi na svijetu rade samo za to, da se prehrane. Kakovih bi on onda mogao imati briga?! I doista ih nije ni imao, dok se ne povrati iz onog urnebesa i užasa. Tamo je među ljudima mnogo toga čuo i osjetio, o čemu prije nije ni sanjao.

Kad bi bili u pozadini, da se odmore, ili u pričuvi, ljudi bi se brzo oporavili od svega, što su proživjeli, i svaki bi bio u prvi čas savršeno sretan samo zbog toga, što je živ. Ubrzo bi se raspleli razgovori, nastalo čavrljanje, praskale šale i letjele doskočice kao za okladu. A bilo je i mirnih, tihih, tajanstvenih i teških razgovora, koji bi se vazda sveli na porodicu. Ducina je slušao i počeo osjećati: ognjište i na njemu žena i djeca. To je sveto trojstvo na zemlji. Jedno bez drugoga i bez trećega ne ide — nije potpuno, nije savršeno. Dobra je bačva i bez vina. Dobar i vrijedan sud, ali je za to tu, da se u njoj drži vino, te te ona potpuno zadovoljava, krijepi i opaja samo, kad je u njoj vino. Bez toga je samo prazna bačva, s dva dna i toliko i toliko duga — slušao je Ducina tu poredbu, šutio i budio se:

— Dice, dice... E, da: što drugo, neg dice...

S tim je osjećajima došao kući. Nešto ga je razapinjalo, kao da će se rasprsnuti; u njemu je buktila velika čežnja, a nije je nikom kazivao, čekajući, da se oživotvori. Nije sumnjao, da li će to biti ili ne. To je već bila stvarnost. Trebalo je samo malko počekati, no u tome se je čekanju u njemu razvijalo i ono nešto drugo, što je osjetio prvi put tamo, u

onoj lomljavi i gromovima: nekakovo unutarnje veselje kao poplava, pa mu se sve čini, da on više i nije on, nego netko posve drugi, novi, strani. I — kad ono osjeti — tada više ne vlada sa sobom on, već ga ravna, vodi, turka i gura i baca onaj stranac. On zna, što čini, i pomišlja, kako je to čudnovato i neobično; pomišlja, kako će se komu učiniti, da je i poludio, ali se ipak ne može svladati i ustaviti. Vlada onaj drugi, onaj strani. On je u njemu kormilar njegove volje i svakoga pokreta. On se ono iz njega kesi i cereka bez razloga, kao da je našao bradvu; on ono gdjekada stane pred kućom, na guvnu ili na njivi, spoji ruke visoko nad glavom, protegne se, što najviše može i tako stoji nepomično po više časaka. Dujino je to tijelo, njegove su ruke protegnute, njegov pogled ukočen, al to sve radi s njegovim tijelom onaj drugi. Ducina to zna i gdjekada bi se pobunio i odupro, no — ne može. Onaj s njime vlada kao sa samim sobom. Onaj ne da ženama mira, a ne Ducina, koji je istom sada, kad se je povratio, otkrio ženu u svojoj Baruši. On je toliko voli, da bi mogao i poluditi od milja i sreće s njome; on istom sada vidi, koliko je ona i dobra i vrijedna i lijepa, te drugih kraj nje niti ne opaža. I ne bi on druge ni pogledao, da onaj ne škilji i ne namiguje na svaku carzu, te je još jedina sreća, što zna, da je Ducina pravi Graničar, pravi Bunjevac, pravi Ličanin, pa ne pretjeruje. Goni do skrajnjih mogućnosti, upravo do najzadnjeg, najtanjeg ruba običaja, no tu se ustavlja. Dalje ne srlja. Ne usuđuje se — što li.

Ducina je posve svijestan toga svoga stanja i u časovima ga mira zabrinjuje, no nikom ništa ne kazuje. A i kako može reći: »U meni je 'edan drugi!« — a da mu se ne počnu rugati?! To je jedna briga. Druga mu je briga, što još uvijek nema ništa novo kod Baruše. Ni o tom ni s kim ne govori. Ni samoj Baruši ne kaže ništa, jer bi ona odmah pomislila, da je on s toga ne voli, i rastužila bi se. A kako bi mogao govoriti drugima, a da mu se ne rugaju?! Stric i majka se ne bi rugali, no sram ga je, da s njima govori o tome. Sve mu se to motalo po glavi, idući tako uz Aneru. Šutke su došli sve do kruške Gnjatovića i već se prihvatili Gmajne. Kao dva kipka, kao dva groba. Ducina je bio potpuno miran, pa je vjerovao, da onaj drugi u njemu spava, te je on mogao posve mirno i bez smetnje raspredati svoje misli.

Anera je živjela u svome snu. Ne sjeća se, da je ikada bila na pošti, ali točno zna, kako je unutra i vidi jasno i sobu i sve u njoj. Onda je sigurno morala već biti u njoj ili joj je ta slika od noćas, iz sna?! Noćas — u snu — došla ona na poštu i poštaricu pita samo očima, ima li što od njezina Miće. Poštarica razumije, ustaje i predaje joj crvenu dopisnicu, veliku — a, budi Bog s nama! — skoro kolko plahta. Nikada u životu nije vidjela onoliki komad papira. Sva protrne od uzbuđenja: zna, da je od njezina Miće, al — Bog zna, što piše. Drhtavim je rukama grčevito prima i vidi svojim očima — no kad je u snu sve moguće: zna i čitati! — napisano: »Ne boj se ništa, veselje moje. Sasta' ćemo se mi. Naša ljubav«... — i ona pomisli, kako to neoprezno piše na otvorenoj dopisnici »veselje moje« i »naša ljubav« — pa ne može nikom pokazati. Rugat će mu se, kako piše ženi. Tko je to vidio, da se piše, što se misli? A to se ženi i nasamu šapće! Netko je ušao u poštu i jako zalupio vratima. Ona se okrene, da vidi, tko je, i u tom se prene iz sna. Sva je drhtala, kao da je trese groznica i odmah odluči, da mora na poštu. San je laža, Bog istina — al mora ipak ići. Možda se je Mića javio... Što bi taj san mogao značiti?

Uz najveću muku i naprezanje nije mogla pred očima obnoviti slike slova, jer su joj se sva uzmiješala, uskovitlala i rastopila u nejasne crne mrlje i šare, al je sadržaj upamtila i pamtit će ga, dok je krpica teče: »Ne boj se ništa, veselje moje.« On je nju uvijek zvao — kad su bili nasamu — »veselje« i nikako drukčije. I baš joj tako i piše i veli: »Ne boj se ništa, veselje moje. Sasta' ćemo se mi.« Ne kaže ni kada ni gdje će se sastati, samo veli: »Sasta' ćemo se mi«... a iza toga: »Naša ljubav«... Bilo je još nešto napisano, no na svoju se je veliku žalost naglo probudila i nije vidjela, što dalje piše.

— »Ne boj se ništa, veselje moje« — ne bojim se, dušo moja, pa crnu zemlju zobala, dok ti dođeš — ponavljala je Anera u svojoj duši, i nije mogla iščekati časa, da već dođe na poštu. Spremna je, da ne dobije dopisnice — san je laža — ali ne bi bila mogla izdržati, da odmah danas ne ide vidjeti. Kad se drugi otuda ne javljaju, ne može se javiti ni on. To je jasno, ali — mora ići pogledati. Taj san ipak nešto znači. Ljudi se rugaju snima, ali svaki pomalo vjeruje u njih i

znade po koji pripovijedati iz svoga iskustva. — To je — kaže — čudnovato, al eto, desilo mi se tako i tako, a onako sam sanjao. — I ne vjeruje, ali ne zaboravlja, jer — ipak vjeruje.

— Nikakvo znamenje 'est — ponavljala je ona šaptom i žurno išla. Posve je zaboravila, da joj je bilo neugodno, što Ducina ide s njome, pa je — što više, zaboravila i da uopće ide uz nju. Toliko se zadubila u svoje misli i toliko je i on bio zanijemio.

— Vaj, brate — javi se on nenadano i prekide joj misli — zašto mi nemamo dice?!

— Bog s tobom, moj Dujo, što si se sad toga sitije?!

— Eeee, nisam se ja tog sada sitije, Ane, man to meni vaik sidi u glavi, al ne divanim. Viruj mi, da ni s Barušom nisam o tome divanije, a kamoli bi s kim drugim... A s tobom mogu, ka' da si mi starija sestra.

— Što ti to, moj Dućko, tare glavu?

— Što mi je drugo i more trti?!

— Oboj ste, 'vala Bogu, zdravi i mladi — bi' će toga još.

— Ma, junače, oteglo se...

— Ne bluni, jadan, kad si pametan: ne znaš li, da je i Barušina rođena tetka Lucija rodila istom desete godine svoje sriće?!

— Ane, 'ko se Bogu moli! — usklikne on, nenadano je ogrli i poljubi. — To ti za to ka' materi mojoj. Kud sam ja, kukavac, bije to zaboravije, kun da mi je 'ko po glavi da'?!

Anera se lecnula, žurno obazrela i pogledala na sve strane, da li je tko mogao vidjeti, no on je bio toliko oduševljen i toliko je govorio, da uopće nije dospjela, da ga ukori, dok se nije primirio.

— Jope' si načinije benoliju.

— Što sam načinije?!

— Znaš i sam. A što bi mislili ljudi, koji nas ne poznaju, pa da nas i poznaju?! Moga' si me poljubiti prid stricom i tetom, kad dođemo kući, a ne o'de na Gmajni.

— E, draga moja, o'de si ti uno rekla, pa sam ti o'de i platije. Do kuće bi ja to zaboravije.

— Ajme, puste štete, ako bi zaboravije!

Kad su izišli na cestu, pred Cvitušom, još više požuriše korake. Anera se zagleda u crkvicu svetog Ante Padovanskog,

koja je na vrhu osamljene kamenite Cvituše kao na plosnatoj, tubastoj glavi šećera ili na golemom plastu kamenja: kamen na kamenju i u tom tvrdom kršu spomenik velikoga Čudotvorca.

— Pomozi nam svojim zagovorom, sveti Ante — uzdahne ona. — Ti mi ga čuvaj, ti mi ga povrati, a mene uzdrži na pravom putu.

— Što veliš?! — upita je Ducina.

— Ništa tebi. Divanim sa svetim Antom.

— Znaš, što sam tamo u svitu čuje od naši' ljudi?!... Da j' sveti Ante zaštitnik Hrvatske i svih nas Hrvata.

— Zaštitnik je un, slava mu i 'vala, svi' ljudi i što njega moliš, ako j' pametno i moguće — ne boj se. Ovo ti je živa istina.

— 'E li, molim te?! — čudio se on. — A ja, vidiš, to nisam zna'. Zna' sam, eto, i tako... svetac. Al jope'... ima i' dosta, pa reko'... Tako.

— Samo se ti moli njemu, pa se ne boj.

— Uprav nisam zna' — reče on i prekrsti se, uperivši pogled u crkvicu. — Ja ću mu se zavitovati, pa kad Baruša rodi, nek odnese runo vuno.

Stigao ih je Matulica Niklića Jerkačeva i prekinuo im razgovor. On, Anerin vršnjak, s priličnim imetkom, a ljudevan i viđen među ljudima. Dok je bio na ratištu, umre mu žena i troje djece, pa sad opet živi s bratom, s kojim je podijeljen, no i sada se znade, što je čije, da ne bude neprilika, kad se oženi. Ne bi se oni bili ni podijelili, da ih ne podijeliše žene. Još im je bio živ otac, pa čim je vidio, što se radi, pozove sinove i kaže im:

— Dilite se, dico, dok more ići brez grija i sramote. Potlje će biti kasno.

— Od Mićana nikad ništa?! — reče Aneri.

— Ništa, moj Mate, jadna ti sam.

— E, da... Mnogo nji' tako ode. Sve: javi' će se danas, javi' će se sutra, pa — nikada.

— Bog s tobom, Mate! Kako ti to divaniš? — Anera će ljutito.

— Sve zlo, koje njemu i tebi želim, Bože, navrni na me, al, moja Ane... Nisi dite, a sve znaš.

Nije ništa odgovorila i nije se ni žalostila, jer se je naljutila. Pa da je već sto puta mrtav, zašto bi govorio, kad i sam zna, da to nije sigurno, kao što zna i to, kako ga ona čeka.

— A kako ti, Mate, drukčije? — upita ga Ducina. — Što se ne ženiš?

— Da mi je par, moj Dujo, volije bi danas, neg sutra, jer godine prolaze, iđe starost, a ja još vaik na tuđim prikladim ka' pašče. Al, daj mi je nađi. Reci, pa ti evo muštuluka i jabuka ti ne vali.

— 'Est to, 'est.

Matulica je govorio, ne skidajući oka sa Anere. Kako je ona išla oborene glave, zadubljena u svoje misli, nije to ni opazila. On se je ovaj čas zadovoljavao i s tim i odluči, da tu ne će ovoga puta popustiti, pa ga i glave stajalo. On je nju htio uzeti, dok je još bila djevojka: hvatao se je u kolu do nje i šalio se s njome, no sve je otezao, da s njome i govori o onom najglavnijem. Zašto je otezao — nije ni sam pravo znao, a kad joj je poslao poruku po jednoj tetki, dobi odgovor, da je prekasno stigao.

— Nađi mi je il mi je samo pokaži — nastavljao je on Ducini — pa 'š čuti, ako 'š još večeras.

— A ti se podilije s Jerkom?

— E — otkad još! Al sad jope' š njim. Tako: idemo skupa i nevista me pere i krpi, a drukčije imamo svaki sve svoje nabaška. Eto, 'vala Bogu — nastavio je on, kao da nekog drugog prosca želi nahvaliti: — imam devetero goveda, dva vola ka' dva zmaja; imam stotinjak ovce, a zemljice — i sam znaš. Dosta i nje do Božije Volje, samo da j' težaka na njoj. Žita baš nemam, jer nije sijano, dok mene nije bilo kod kuće, al je lako za to, dok je zemljice. Robe imam punu kuću. Pa da mi žena i gola dođe, ne triba ni iglom zabosti — obučena j' do smrti. Pokojnica, Bog joj se dušici smilova', i dovukla i još potlje vaik tkala i šila ka' da će za deset 'ćeri, a Unaj gori, slava Mu i 'vala, odredi drugačije... Eto: došla bi na gotovo. 'E li, Ane, znaš li ti koju, koja bi se tila udati?

Ana je šutjela.

— Ne čuješ li, Ane, što te pitam?

— Što veliš, Matulica? — prene se ona. — Ne zamiri mi, molim te. Uprav sam ništo, ovako, mislila, pa nisam ni slušala.

— Evo, nek ti ispripovida Dujo, što sam reka', kad me nisi slušala — reče on mrzovoljno, a kako se ne bi i ljutio i razočarao, kad on ono i nije pripovijedao Ducini nego baš njoj?! I ona sad veli, da ga nije uopće ni slušala! Možda to tek tako govori, da mu ne pokaže, kako je zanima njegov imetak. Lako je to moguće: nije žensku vjerovati.

— Veli, da bi se ženije — rastumači Ducina.

— E, a da što će sam?! — reče ona, ne podižući pogleda.

— Eno, 'vala Bogu, puna kuća svega — reče on — i ne vali ništa neg planinka.

— Pun je puk, moj Mate, cura i nesritni' udovica, pa takom čoviku ne će biti teško izabrati.

— Nije to, moja Ane, tako! Ti divaniš, kun da bi svaka 'edva dočekala, da je ja zovem.

— Pa, tako i 'est.

— I cura i udovica?!

— Za cure ne mogu reći. Ima i' i primladi za te, pa bi i grijota bilo, al sam za udovice sigurna — reče ona dosta čvrsto i mirno i pogleda ga. On uhvati taj pogled kao sunčevu traku i ukoči se na njemu.

— Sve i 'edna, veliš?! — utvrđivao je Matulica.

— E, moj Mate! Sad, znaš, kako ti je: svaka ima svoju glavu, i kad se osnova snuje, svak snuje svoju pređu u svoje lončiće, pa i najbolje zna, kako snuje... Ja ovako mislim, a ti okušaj, pa 'š viditi.

— 'Esmo li mi na 'ednoj, Ane? — upita on vrlo ozbiljno.

— Ja ne znam, što ti misliš, al po ovom, što divanimo, a da što smo man na 'ednoj: — na tvojoj ženidbi!

— Ako smo na 'ednoj, Ane, unda moremo piti likovo! — reče on odlučno.

— Ja i ti ništa ne pazarimo, da bi pili likovo, ali — bilo sritno.

— U sto dobri' časa, Ane; po mojoj misli, a Božijoj odredbi!

Stigli su pred poštu.

— Ja ću tu ništo ući — reče ona — a ti, Ducina, 'ajde izabiri opanke, al nemoj kupiti, dok ja ne dođem. Ja ću bolje znati, što j' za Barušu. — S Bogom, Mate.

Srce joj je jače zakucalo, kad je stupila preko praga: sve isto kao što je noćas vidjela u snu! Možda je samo s toga, jer

— svakako poštu pozna. Vidi, da je tu već bila i prije noćašnjega sna. Pred njom je stajalo nekoliko žena i ljudi, pa je morala čekati. Nagne se i zaviri između njih kroz prozorčić u ured, kao da želi okom potražiti onaj golemi crveni papir. Živci su joj igrali i treperili, a donja se vilica počela tresti, kao da će joj otpasti. Naslonila se rukom na dovratnik, osjećajući, da joj se i noge tresu. Bilo joj je drago, što ne vidje nikoga iz svoje plovanije: sve nepoznati, pa ne mora ništa razgovarati. Nikad iščekati, da svrše, pa da ona dođe na red, da se nagne na prozorčić i rekne: »Bog vam dava', 'e l' za me došla crljena dopisnica? Znate, čekam od svog Miće«... A poštarica će reći: »Evo, evo, Ane! Ja sam uprav mislila, po kome bi' ti je poslala, da ne čekaš do nedilje«... »U, u, u! Bog vam platije! Nude, nude!« — reći će joj i brzo uzeti dopisnicu, izljubiti je i pritisnuti na grudi. To može pred poštaricom, jer među gospodom to nije sramota. Može ona izljubiti dopisnicu od svojega čovjeka i pritisnuti je na svoje uzburkane grudi... »Al, znate, ja ne znam čitati. Bog vam dava', dajte mi je vi pročitajte«... A poštarica će onda čitati: »Draga moja Ane«... e, kako bi njoj drugačije i pisao njezin Mićan, nego: »Draga moja Ane«... Stajala je pred prozorčićem, nagnula glavu i buljila u poštaricu bez i jedne riječi, kao da je zaboravila govoriti. Činilo joj se, da je netko čvrsto drži za grlo, pa da je sada pusti, morala bi kriknuti, a ipak ne bi mogla izgovoriti ni jedne riječi.

Poštarica ju je pogledala i držala pogled na njoj, kao da je njime pita, što želi, a ona je buljila u nju, metnula prste među prste, tako, položila ruke na daščicu na dnu prozorčića i nestrpljivo motala prstima, kao da ih želi rastaviti, a oni se ne dadu, jer ih grčevito drži neka nevidljiva sila.

— Što želiš, nešo? — nagovori je poštarica po domaću.

— Ja... unaj... — počela je Anera pentati, a nikako da izusti, po što je došla.

— A, ti si Anera, je li?! — upita poštarica, ustane od stola i priđe k prozorčiću. — Nisam te mam pripoznala... Siroto moja, tako mi te j' ža', ka' da si mi sestra... A što tribaš, Ane?

— Od Miće, od mog Miće... crljenu dopisnicu — promuca ona.

— I još čekaš, moja Ane?! — začudi se ona, jer su već svi pripovijedali, da je Mića sigurno mrtav. A njih se dvoje pročulo nadaleko sa svoje ljubavi, kad ih je ono Blažić izbacio iz kuće, pa ih poznaju i zanimaju se za njihovu sudbinu više nego za ostale.

— E. Čekam, čekam. Do' će un, ako Bog da!

— Al dopisnice nema, lipa moja Anera.

Aneri se napuniše oči suzama, isprekidano, teškom mukom promuca pozdrav i žurno otide, da tu glasno ne zarida. A nije se razočarala, jer nije ni vjerovala, da će zateći dopisnicu, al ju je ipak tako, tako strašno zaboljelo, kad je čula, da je doista nema.

Kao slijepa je isteturala na cestu. Svijeta je bilo dosta, no ona nije nikoga ni čula ni vidjela.

— Ne prolazi tako, Ane! — reče joj Matulica, stojeći kraj ograde od vrtića pred poštom.

— Prosti'ćeš mi, Mate; nisam te vidila, a i žurim se — reče ona smeteno i htjede proći.

— Samo dvi riči, Ane! — reče on i uhvati je za ruku, da je zaustavi.

— Nude, Mate! Žuri mi se — govorila je tako, samo da ga se prije riješi, jer je osjećala, da ne može govoriti. Morala bi plakati.

— Čula si, Ane, što sam divanije iđući?

Ona ne reče ništa. Gledala je prema trgu, na kojem je održavan sajam, jer se je bojala, da bi se rasplakala već i od toga, što bi nekom gledala u oči.

— Sve j' unako. Sve imam, samo mi triba drug po srcu. — Očekivao je, da će ona što reći, no kad vidje, da ona šuti, on nastavi: — Eto, Ane: nisam ni ja više momčić, a nisi ni ti dite. Ne triba nam ni babâ ni porukâ.

Aneru pogodiše njegove riječi. Trže se, suze joj se na očima ulediše, a pogled pade na nj: miran, ponosan i hladan.

— Meni više nije do čekanja. A ni tebi, moja Ane. Nemaš više što čekati. Nikada više vridnog Miće, moja Ane. To znaš i sama — — Pa, što mi Svemogući, slava Mu i 'vala, nije tije dati prvi put, daj, Ane, sada!

Gledala ga je netremice, a usne su joj se u grčevima lagano pomicale. Šutjela je kao mramor.

— Progovori, Ane. Bi'ćemo oboj sritni!

Ona duboko odahne, malko spusti glavu, no brzo je opet podigne i čvrsto mu se zagleda u oči, pa reče lagano, mirno i odmjereno, kao da čudesnim alatom reže od stanca kamena:

— 'Vala tebi, moj Mate, što me držiš vridnom, da ti budem drug... Ti misliš, da j' moj Mićan mrtav. I ova poštarica tako misli, a tako misle i drugi. Ja to vidim i znam. Morda, Mate, ni ja sama, jadna ti sam do svoga groba, nisam daleko od toga... prekine se u riječi, da odahne, jer joj se pričini, da će morati početi ili vikati ili jecati. Kad se je opet sabrala, nastavi istim bolnim mirom: — Al i ti, Mate, i svi drugi znate, da ja čekam svoga Miću. Vi znate, da ću ja njega i čekati do Božije Volje. Ti to, Mate, dobro znaš — iz našeg si puka — pa ti malo 'vala, što si mislije, da moreš tako sa mnom divaniti. Bog tebi da' sto srića, a ne misli više na me, da sam sto puta crna udovica.

Iza tih se je riječi naglo okrenula, ali ne prema sajmu, već na protivnu stranu, i žurno pošla kući.

Matulica je ostao kao prikovan i dugo gledao za njom, a onda se okrenuo i odgegao prema sajmištu, a da ni sam nije znao, da li je na nebu ili na zemlji. Kao da je s kišom pao. Išao je k opančarskim šatorima i tražio Ducinu, iako je osjećao, da se ne želi ni s kim sastati. Tražio ga je, jer ga je nešto gonilo k njemu. Kad ga je našao, reče mu bez razmišljanja:

— Ode Anera kući.

— Kakvoj kući, moj brate, kad mora doći viditi, što ćemo kupiti?! — začudi se Ducina.

— Gotovo ti je. Kupuj, kako znaš. Ja uprav izaša' iz dućana, kad una banu iz pošte i okrenu kući.

— A 'esi š njom što divanije? Što veli?

— Dvi riči samo. Veli: »iđem kući«. I ode.

— Ja sam mislije ,da 'š ti š njom što drugo divaniti, kad si unako navija'. Vidije sam ja, kud bi ti tije — govorio je Ducina i smijao se.

— Da, moj Dujo! Znam ja, da una, jadnica, još viruje, da j' pokojni Mića živ.

— Viruje, viruje. Eto: nada se.

— A ti najbolje znaš, da ga više ni'ko nije moga' spasiti.

— Man Bog!

— 'Est to, al — gotovo j'!

— Divani joj. Ja znam, da ti njoj nisi mrzak.

— Ne daj, Bože! — odgovori Matulica i okrene pogled od Ducine. Tako — samo, da mu ne vidi očiju. Možda bi mogao pročitati u njima poniženje, koje je doživio. Sramio se pred samim sobom, ali nije nikako mogao razumjeti, u čemu je pogriješio?! Mića je sigurno mrtav, a udovica mora živjeti, pa se mora i udati. Ne će ona dovijeka tugovati i biti tuđi najmenik. Čekati mrtva čovjeka može samo ludo čeljade, a ona nije luda...

Anera je išla žurno, dok nije izišla između kuća. Oborila je glavu i kresala, kao da se utrkuje. Kad je prošla i posljednju kuću, odahne i nekako klone, pa i nehotice uspori korake. U glavi joj je šumilo i nešto se motalo, pa nije mogla smotriti ni jedne određene misli. Sve su se preplitale i valjale jedna preko druge tako, da nijedne nije pravo osjetila. Malo pomalo je, sve neopazice, i opet požurila. Sretala je mnogo i ljudi i žena, koji su istom sada išli na sajam, pa se neki prvi javili njoj, a nekima prva ona, te se nije ni s kim mimoišla bez pozdrava. I gledala je svakoga, al bi joj bio mogao prije glavu odsjeći, neg da na čas poslije reče, s kim se to srete i pozdravi. Išla je potuljene glave i oborena pogleda — kao skoro nikad inače! — pa kad blizu začuje korake i glasove, izusti: »'Valjen Isus!« ili, ako su oni prvi pozdravili, ona odgovara: »Vazda budi!«, podigne pogled, al pravo ni ne vidi, i produžuje.

Idući tako dosta dugo, da nikog nije srela, opet osjeti korake prema sebi. Glasovi se nijesu čuli. Ne podiže glave i kad ču korake vrlo blizu i već vidje pred sobom muškarca, ni ne gledajući, tko je, ni ne misleći, što radi, pozdravi:

— 'Valjen Isus!

— Na vike budi 'valjen, 'rankane! — odgovori Blažić i stade ravno pred nju, da joj zakrči put. Ona se lecne i prepane, te nagonski htjede da uteče, ali se odmah i sabra, te pomisli, da ona nema zbog čega bježati, a tu joj on i tako ni ne će ni ne može ništa. Zagleda mu se muški u oči i osjeti, da je strah popušta, a bijes obuzimlje.

— Ti se, 'rankane, na me ljutiš — reče on posve ozbiljno, bez tračka smiješka. — I drago mi je, da smo se o'de srili, da podivanimo, kad nemamo 'di drugdi... Ljutiš se. U 'ednu ruku imaš i pravo, jer sam uno s vami napravije. Mora'

sam. U drugu ruku, ovo sada, nemaš pravo. Moram. A ne ću ti zla. Ne ljuti se. Nemoj se ljutiti. I nikom ne reci, da smo divanili. S Bogom, 'rankane! — reče, zakorači nastranu ispred nje i ode.

Nije mu odgovorila na pozdrav, jer jednostavno nije znala za sebe. Nekoliko se trenutaka nije mogla ni maknuti s mjesta. Kad se je osvijestila, kad ju je preletio onaj prvi i najsilniji val iznenađenja, glasno se prekrsti:

— U Ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen... O Blažena moja Gospe, o sveti Ante Padovanski i sveti naš Roče, pomozite mi i oslobodite me. Ovo j' danas ka' začarano. To ti mi je crljena dopisnica moga milinja.

...»Ne boj se ništa, veselje moje«...

On je došao, da je sokoli, da joj pomogne, da izdrži sve kušnje i napasti. To je sigurno. Ona osjeti u svojoj duši, da je to istina kao sveto Pismo. Pa i kako bi njezin Mića mogao gledati, da joj prijeti opasnost, a da joj ne bi odmah priskočio u pomoć?! Morala bi biti strahovito velika sila, koja bi ga u tome spriječila. A take zle sile, koja bi bila tako zlobna i tako jaka, da ga u tome spriječi — takove, lje, nema. A on sigurno vidi, kako ona živi i vidi, što više, i što ona misli. Sve on sada vidi i sretan je, kad vidi, kako je ona u svojoj duši sva njegova, sva čista kao ljiljan, sva vazda i navijeke ispunjena samo njihovom divnom ljubavlju. A kako je ta ljubav divna, uzvišena, čista i sveta: ništa nije trebala, ništa nije tražila, ni za čim nije čeznula. Posve je dovoljna sama sebi i u tom prevelika, prečista i presveta! A on to i sada vidi odozgor...

— Ajme meni, jadna ti sam — procvili ona u svojoj duši, kad se je uhvatila u tim mislima. Prije ih je slijedila bez rasuđivanja, kao što pčelica leti od cvijeta do cvijeta, bez izbora. Sad se zaprepasti i osjeti u duši veliku bol, jer spoznade, da se doista dade samo tako tumačiti: on je mrtav i ona je udovica.

Noge joj klonuše, pa se spusti na kamen kraj puta. Podbočila je glavu rukama i buljila preda se tupo i bez osobite uzbuđenosti: kao da se je već sasvim pomirila, sve oplakala, dušu suzama oprala i sve pregorjela. Sad joj je posve jasno, zašto joj je pisao: »Sastat' ćemo se mi«, a ne »do'ću« ili »dolazim« ili »čekaj me«. Posve jasno: sastat ćemo se u nebu,

jer se dobri moraju tamo sastati. Gotovo je, sigurno je... »Ne boj se ništa, veselje moje«... Tebi ne može nahuditi ni Matulica ni ćakan, dok sam ja tvoj zaštitnik... To znači, to je ta velika crvena dopisnica, koju joj šalje »naša Ljubav«... Al onda mu dragi Bog nije dao, da joj više otkriva, ili njoj nije dao da vidi, a On zna najbolje, zašto je to tako...

Sad joj je sve jasno kao na dlanu. Sigurno to i Joso zna, samo joj nije htio tako reći. Pa, i ono, što joj je rekao, davao joj je sve malo pomalo, na sitne obroke, da je ne ubije, da je ne zaguši. Joso je tako dobar djever i tako dobar čovjek. On nije kao drugi. On isto vjeruje, da je njezin Mića mrtav. Ona sada zna, da je to istina. On je mrtav. Oni će se sastati, ali samo tamo gore, gdje je sada njezino milinje, njezin dobri, dragi Mića. Sve je na ovom svijetu odbacio, samo da ona bude njegova, i kad je to postigao, kad su njih dvoje sa svoja rođena dva sina bili bezgranično, beskrajno, besprimjerno sretni — a u jadnoj kolibici, jednako kao i u trnju i s imetkom prvih ljudi, kad ih je Svevišnji istjerao iz zemaljskog raja; kad su i s tim zemaljskim bogatstvom bili presretni, i ako im povrh svega ne dadoše ni grude zemlje, da je svojom nazovu, on ode. Ode zavazda, zavazda na ovome svijetu.

I ona je sada udovica. Ne treba se više zavaravati, ne treba se zanositi nadama, kada ona zna pravu, čistu, nepromjenljivu istinu. Ona je udovica, a njezini su sinčići sirote bez oca.

Ruke su joj i noge kao odsječene, kao da nijesu njezine i sa strahom pomisli, da li će moći ići. Oprezno ustane, da pokuša. Slaba je, sva dršće, ali može ići. Bez razmišljanja je pošla. Nije ponovno sjela. A i što bi tu sjedjela, daleko od svoje kuće i djece. Mora ići k njima. Oni sad nemaju nikog nego nju. Da, imaju tamo u kući, na didovom ognjištu. Ono je i njihovo, al oni su majčini, oni su majčini sinovi i kamo ide majka, idu i sinovi njezini, a njihova majka ne može, ne smije i ne će na didovo ognjište. Ne, ne. Ona tamo ne će, ne će, ne će! Tu nema pomirenja. Moguće je samo primirenje. I ona ga hoće. Mora ga sada htjeti radi ljudi, a pogotovo radi Jose. Možda ga baš i ne bi morala primiti ni radi Jose ni radi ostalih ljudi, ali će ga ipak primiti radi svojih sinova, radi svojih malih sirota. Ono je ipak njihovo ognjište i oni moraju jednom doći na njega. A oni će i doći na njega. Možda će oni

svečano dovesti na njega i svoju majku, svoju jedinu majku. Sad im je pogotovo po stotinu puta jedina, kad nemaju oca.

Osjeti se strašno osamljenom, ostavljenom, prognanom između ostaloga svijeta. A taj joj je osjećaj dosad bio posve nepoznat. Ona je bila ponosna na svoju samoću, boljelo ju je, što je bila prognana iz kuće svoje ljubavi, ali je bila ponosna, što je znala, da nitko nije za to nju krivio. Nitko, pa eno čak ni onaj, koji je to učinio. On veli: »Mora' sam«.

Kad nestade Miće, nestade njezina svijeta, ona je sama i osamljena, za nju nestade cijeloga svijeta, ona ne spada u njega, ona je iz njega prognana. Za nju je mrtav cijeli svijet osim njezinih sinova, za koje i hoće i mora živjeti; za nju su zatvorene sve kuće osim njezine zlatne, puste kolibice i Lukanove kuće, koja postade njezina po njezinim žuljevima i znoju, te po čestitoj duši Lukanovoj i blagome, mekom srcu njegove Anice.

Išla je lagano i osjećala, da joj godi lagani hod: s noge na nogu, bez trešnje i poskakivanja, s kamena na kamen, kako biva, kad se brzo hoda. Nije bolesna, ne osjeća ni u udovima ni u utrobi upravo nikakovih bolova ni probadanja ni sijevanja, a ipak joj tako godi, kad lagano hoda. I ide dosta lako, bez napora, i ako joj se još uvijek čini, da njezine noge nijesu njezine. Hoda lako i ne plače. A on je mrtav. Nikad ga više ne će vidjeti njezine tjelesne oči; nikad više ne će vidjeti na zemlji svoje velike ljubavi, svoje jedine ljubavi, svoga milinja. Nikada. A ne plače, jer je s njom njezina duša, koja je bila toliko velika, da primi i ponese onoliku ljubav, da i dalje može živjeti u njoj i od nje, dok se opet ne sastanu — na vijeke vijekova. Amen.

Barušu je našla u kuhinji, kako nešto sprema s jetrvom Jelom i obje zaplakane.

— A što vam je, ženske glave, da plačete?! — iznenadi se ona. — Ne plačem ja, koja bi morala žaliti u sav glas, a vi tu cmolite.

— Majku zabolilo, moja nešo, jadna ti sam, pa nas dvi ne znamo, što bi, a nema tebe, nema strica.

— Što, što? — iznenadi se Anera. — Pa, jutros je zdrava bila, Bog nije s vami.

— Eno: ka' iz puške. Leži u vatri ka' mrtva.

— 'Este joj što ponudile?

— Topimo maslo, pa ćemo usuti kimljena. Morda srkne. To j' pokojna neša Mara vaik pila i vaik joj je pomagalo.

Anera žurno uđe u sobu, da vidi. Anica otvori oči i pogleda je, no ne reče ništa.

— Što j' teto, 'ko se Bogu moli, s tobom? — upita ona.

— Evo, moja Ane, ka' iz mušketa — odgovori ona još posve krepko.

— A što te boli?!

— Uprav ništa. Ništa me ne boli, man tu malo od bubriga na 'ednoj i na drugoj strani, al bubrizi me ne bole. Samo nikakva Božija vatrušina, da ne vidim gledati.

Anera ju je zabezeknuto gledala. U licu je bila sva zajapurena, a oči svijetle, čudne, neobične... »Božija vatrušina« — sjeti se Josina pripovijedanja i prepade se za Anicu. Ništa se ona ne razumije u bolesti ni ne zna, što je boli, a sada zna sigurno, da — »Božija vatrušina« ubija. Prisloni joj na vrat vanjsku stranu svoje ruke, da vidi, je li jako gori, i prepade se. Kao živa vatra.

Izađe van i reče još s praga:

— Ima li u kući kvasine?

Uzme veliku krpu, smoči je u kvasini i metne Anici na glavu.

— U, Bog ti dava', moja Ane, što j' to lipo — reče Anica zadovoljno. — Uprav kun da mi rukom skidaš vatru s glave.

Drugu joj je takovu krpu metnula na grudi i tako su mijenjali. Ducina je došao pred podne i donio opanke.

— A kud ti, junače, pobiže? — upita Aneru, zatekavši je u kuhinji. — Da mi ne reče Matulica, bije bi se ja načeka'.

— A što ti reče Matulica? — upita Anera u želji, da sazna, da li mu je što pripovijedao, da se prema tome znade i ona ravnati.

— A veli: »Proleti kraj mene ka' vitar, a kad je ja pitam, ku' će tamo, a una veli: »Iđem kući«. — Pitam ga, 'este li još što divanili, a un veli, da si mu rekla samo dvi riči »Iđem kući«.

— Zaboravila sam, da bi morala k tebi, Dujo — odgovori ona uvjerljivo. — Nisi se ljutije?

— Nisam se ljutije, ali ne znam, što sam kupije. Vidi'ćemo, što će mi reći majka, a za mladu mi je lako. A 'di je majka?!

— Ništo j' slaba, pa prilegla — reče Anera.

— Da joj pokažem opanke. Ne spava?

— Ne spava, ne spava. 'Ajde k njoj.

Anera je išla za njim. Nešto ju je gonilo, da vidi, kako će se on držati. Sama nije znala, zašto ju je to toliko zanimalo i kako joj je palo na um, no zanimalo ju je. Ušao je, kako se već ulazi u sobu, u kojoj se ne očekuje nikakova iznenađenja. Anera mu je rekla, da mu je majka samo prilegla, a to je bilo češće poslije Matijine smrti. Ništa novo.

— Što ti je, majkane?! — pitao je on u šali još sa praga.

— Ništa, ništa, dušo — odgovori Anica. — Nikakva me vatrušina spopala, al nije ništa.

— Nemoj ti meni umriti, jedinice moja — šalio se on i dalje. — 'Ko bi umra', kad mu se kupe ovaki opanci?! Pogledajde i'. 'Esu li nu lipi?

— Uprav lipi — reče ona, ne primajući ih u ruke, i odmah nastavi: — Da Bog ne donese Ane, pa da ne metnu ovi' krpa po meni, bila bi' već izgorila.

— Ne znaš ti, moja majko, da Anere nema do Anere?! Nema njoj para među ženami. Viruj ti meni.

— Znam ja, moj sinko, da j' una prava žena.

— I da me ti nisi rodila, unda bi' najvolije, da me j' rodila una!

— La, prilike! — reče Anera i nasmiješi se.

— Bi', bi'. Ne šalim se. Znaš, majko, što mi je danas rekla?!

— Nude, nude.

— Rekla mi je, što mi još ni'ko ne reče, i otvorila mi i nebo i oči. Ne znaš ti, da će Baruša roditi desete godine?! A to nije daleko!

— Molim te, Dujo, ne bluni — bunila se Anera — i ne pripovidaj teti take sramote. Nit se to tako divani nit sam ja to tako rekla.

— Pa, rekla si mi, da joj je tetka Lucija tako rodila. 'Esi li to rekla?!

— To 'esam.

— P' unda?! I 'esam li te zato zagrlije i poljubije?

— 'Esi nasrid Gmajne ka' blunast, Bog bije s tobom!

— I, ako majka umre, evo ti opanaka za to, što si mi rekla!

— Bog s tobom i Majka Božija.

— Ne kažem ja, da će moja jedinica umriti, neg tako se samo šalim. Al ću ja tebi zato kupiti i opanke i — znaš, kada?!

— Ne ću da znam i ništa ne divani.

— Sad mi je mrsko prid jedinicom, al ću ja tebi reći drugi put, kad budemo sami il sa Barušom. Nek i una zna, na čemu se zarađuju opanci. A 'di je una? Nisam je ni vidije. Vidide, jedinice, što sam njoj kupije opanke. Nisu lipi ka' tvoji, jer una nije jedinica. Moga' bi' i' i deset imati kraj nje.

— Bog s tobom! — opet će Anera, dok je Anica cijelo vrijeme šutjela.

— Znaš li ti, jedinice, da Baruša mora roditi deset sinova il crkniti?! Nema joj druge! — reče on posve ozbiljno, a iza tih se riječi naduši smijati u sav glas.

Aneri je bilo strašno neugodno i neprilično, što je onako govorio pred majkom, a njegova se smijeha prestraši. Poboja se, da se ne vara u svome opažanju: tu nešto nije u redu! — On nenadano prekide smijeh, kao da ga je presjekao, i reče opet ozbiljno:

— Šalim se ja, majkane, al u svakoj šali pola istine. Ne bi' nikako tije, da sad umreš, dok ne vidiš, što će biti. A to j' sad, samo što nije, pa kad bi vidila Barušu, kako reste, lako bi i umrla. Eto unda Aneri opanaka... Vatrušina j' ružna stvar. Znam ja uno... — prekide se i naglo pogleda Aneru: — Ti sad misliš, da ću reći, da znam uno na Mići! Al ne ću. Un je iza mene, veli Joso, osta' još živ. Al vatrušina j' ružna stvar, samo će to, ako Bog da, proći.

Govorio je, kao da ga netko goni, i Anera je bila zbog njega i zabrinuta i ljuta, no nije mu više htjela prigovarati, da ga ne izazove, a željela je, da što prije ušuti. Anica ga je slušala, no činilo joj se, da negdje u blizini voda pada s velike visine i strahovito buči i šumi, pa u toj buci nije pravo ni razumjela sinovih riječi. Više je, zapravo, slušala taj silni vodopad nego li Duju.

Kad je na čas prestao govoriti, Anera mu namigne, da iziđe van, a on se nasmije dosta glasno i veli:

— E, volim ja tebe drugačije, al mi ipak nemoj namigivati! Sad znaš, kako j' sa mnom.

Ana se u čudu prekrsti i već htjede izići van, no predomisli se. Nije ga htjela ostaviti uz majku, pa mu reče tiše, da je tobože Anica ne čuje:

— Bluno, ja ti namigujem, jer te Baruša čeka. 'Ajde joj odnesi opanke.

— E, to j' druga i nemoj mi zamiriti. Unda, majkane, ja iđem, a ti mi se drži junački. Al, eto: velim ti, da j' vatrušina ružna stvar. Pitajte Anu, una zna. Al nu, ne će tebi, ako Bog da, ništa biti. Ne boj se.

Bolest nije kretala ni na bolje ni na gore. Na oko se ne može vidjeti nikakova promjena. Vatra vazda jednaka kao na njihaljci: izjutra popusti, oko podne prihvati, a uvečer oblada. I tako svaki dan. Jesti bi mogla, da je gladna: kad okusi, slatko joj i lijepo joj miriši, ali ne ide u grlo, jer je uvijek sita. Lukan se zabrinuo, al se nije prepao. Nekako niti ne pomišlja, da bi se od toga moglo i umrijeti, pogotovo, kad se ne tuži, da je što boli. Ipak je nastojao, da nikad ne bude daleko od kuće, i ako su poljski poslovi u najvećem jeku. Kad je baš morao s poslenicima ili inače poslom na njive ili livade, nastojao je, da bar jednom dopodne i tako popodne skokne, da vidi, kako joj je. Naravno: vazda jednako. Baruša je bila neprestano u kući i uz nju.

Petog dana njezine bolesti vrati se Lukan s njive nešto iza deset sati, da je pogleda. Dobro joj je kao i obično, no moli ga, da ostane uz nju. Tako — poželjela je, da malko podivane. Kad je čovjek zdrav, nema nikad vremena, pa onda treba izrabiti ovakovu zgodu. Al njoj nije zlo. Ne treba se plašiti i prepasti. Samo tako — da podivane. Dugo je navijala, dok je počela pripovijedati i govoriti ono, što joj je na srcu. Lukan je slušao i malko se začudio, al se još uvijek nije prepao. Vidi, da u licu nije veoma propala, a govori sabrano, bistro kao i uvijek, pa se nema rad česa prepadati. I tada je počela:

Za pokojnu su Matiju škrinje bile već i zaključane i kako onda, tako i danas. Preko godine se roba nekoliko puta prozrači, rubenina se jednom provuče kroz vodu, da se osvježi, i — onda opet pod ključ. Eto, za Pepu, ako joj Bog da zdravlja, ne treba više ni vretena okrenuti ni igle zabosti. Što više: tamo su u maloj škrinjici pripremljeni i čekaju i darovi za svatove.

— A što ti je to danas palo na um, veselje moje? — pita Lukan. On je malko i nestrpljiv: kosci su na livadi, pa bi morao među njih, a ne će joj da reče.

— Tako, Lukica — odgovori ona mirno. — Palo mi na um, da ti uprav danas to rečem. Bolje j', da ti rečem, pa — kad tribalo, da tribalo. Da znaš.

— Tako se, molim te, veselje, divani na smrtnoj uri, Bog bije s tobom i Blažena naša Gospa.

— 'Est to, al sićaš li se, kako j' vaik divanije pokojni Barušin did Vidurina: pametni rasporede sve, dok još ni ne misle umirati, a budale ne dospiju ni na smrtnoj postelji? — 'E l' pametno?! Tog se i ja držim.

— 'Est to, veselje, al, znaš, ka' kosci su nam —

— Nek uni samo kose i brez tebe, dok ti rečem — prekide ga ona. — Tako j' za Pepicu sve gotovo, ako j' Bog odredije, da joj bude tribalo. Baruša i tako ima dosta, dok je živa. Imam i ja te robušine punu kuću. Ovo, što j' za odre, nek ostane Duji: pla'te, biljci i sve drugo, a od ove moje druge robe daj štogod, po koji komadić Pepi, Baruši i Jeli, da imaju uspomenu, da j' moje bilo.

— Ma, Bog s tobom, ženska glavo, što ti to divaniš?!

— Rekla sam ti, kako j' divanije did Vidurina — odgovori ona i nasmiješi se. — Tako se i vladam. Daj podosta siromašnoj Maši Ćipinoj. Gola j' i bosa, a vaik nam je na njivi. Sve ostalo moje, molim te, Lukice, poslušaj me — daj vridnoj Aneri. Una, siromaška, nije ni curom imala Bog zna što. Dok jadna Ika nji' unolke udala — čudo j', da j' svakoj mogla dati i po 'edno prioblačilo. Znam ja, da nije Ana ništa donila, a i sama mi je pripovidala. Ovo, otkad se j' udala, nije mogla sašiti ni oplećka, a roba se i dere. U nas toga, 'vala Bogu, ima, a una j' i zaslužila. Radi nam ka' kućno čeljade, a što j' jadna nadnica?! Moreš joj dati punu škrinju robe. Bog joj je blagoslovije. Daj joj i 'ednu škrinju... Lipša j' una od mene i stasitija kud i kamo — reče i nasilu se nasmiješi — al more produgljiti, taljke smanjiti i spuštiti oplećke, pa će joj dobro biti. Eto, to sam ti tila reći, da znaš.

— Lipo, al da unda znaš i ti — reče on, smijući se: — Sve ovo moje robe, što ostane iza mene, ti lipo prodaj i zapi'!

— 'Oću. A vidi' ćeš, moj Lukica! — reče ona uzdrhtanim glasom, kao da se je raznježila i rastužila. — Nismo daleko... Nego, još sam ništo tila.

— Nude, nude, veselje — odgovori on ozbiljno. Počeo je osjećati zamašitost tog razgovora i zagleda joj se u oči. Bile su i upaljene i pomućene. Nije moguće, da bi mogla od ovog i umrijeti?! Ipak se to tako lako ne umire...

— Znaš, Lukica, što još: bojim se za našeg Duju. More Bog dati, da se varam, al sam noćas tako mislila... Kad smo se već podilili, nemoj puštiti, da nam se ognjište o'ladi. Kad smo ga oziđali, i uzdrži ga do Božije Volje. Ti si još mlad čovik.

— Ma, kud ti to, Anice, šibaš?! — upita on vrlo zabrinuto i ražalošćeno.

— Ču' ćeš, Lukica. Ako j' Božija Volja, da kuća jope' ostane na tebi, ne upuštaj je. Jer bi ti pod starost gleda' žlicu vode od bratove neviste, kad će ti je s veseljem pružiti tvoj drug?! Ja velim samo, kad bi s Barušom — tako. Bojim se za nju, a Bog zna, jer se bojim. Ja uprav ni ne znam. Noćas sam svašta sanjala. I vidila sam, da j' Mićan umra'. Unda ne upuštaj Ane. Pušti je po njezinoj volji — prikoviš ga voli, pa mora priboliti i zaboraviti! — pušti je lagano, kako ti znaš, pa 'š viditi, da će biti dobro. I to sam ja, da znaš, vidila noćas, al ne sve. Samo početak.

Bila je ljetna žega, no Lukan je osjećao ledene trnce po cijelome tijelu, a na čelu mu se ustavile velike kaplje znoja. Sav se je okamenio, suze su mu potekle, pa jedva promuca:

— Ma, zdravlja ti, što ti to divaniš i što misliš?!

— Sad više, moj Lukica, ništa ne mislim. I nemoj plakati. Mi smo bili vaik ka' 'edna duša, pa budimo još i ovo malo vrimena o'de. Nemoj mi oteščavati, nego lipo 'ajde i dovedi mi plovana. I to triba načiniti, dok čovik još more. I žuri se. Neka odma' dođe. Ako nije kod kuće, traži ga. Ako j' otiša' kuda, neka 'ko iđe s kolima po njega.

On nije nikako mogao vjerovati, da bi to moglo biti tako ozbiljno, iako je već osjećao u duši svu težinu rastanka. Pa, što je samo govorila?! U omaglici se je preobukao i kao vilen odletio k crkvi.

Anica je oko četiri sata poslije podne — toga istog dana, a petog dana svoje bolesti — ispustila dušu sa smiješkom na

licu i onako spokojno, tiho i blaženo kao što ju je nosila cijeloga svog života.

Svi su ukućani glasno zajecali, kao da im se trgaju komadi srca i pluća, Pepa i Baruša su pale po njoj, ljubile je i prale suzama, Anera joj je klonula na noge i gušila se u grčevima, Ducina stao u dno kreveta i gledao taj prizor ukočenim pogledom kao kakvo priviđenje, a suze su mu padale niz obraze. Lukan je zanijemio od iznenađenja i zaprepaštenja, oči mu se ukočile u glavi, pogled pao negdje na nešto, što ne postoji, i srce ukrutilo, pa kao da i ne kuca, a pluća na mahove izbacivala rukoveti zraka tako, da se je vidjelo, kako mu se prsa ispražnjuju i pune kao kovački mjehovi. Sjeo je u jedan ugao sobe i tamo ostao nepomičan kao drvo.

Iza prvog su se časa velike pometnje Zekan i Makić užurbali, da urede i prirede sve, što je nužno, a niz lica im je, tu i tamo, lagano i nečujno kliznula po koja krupna suza.

Glas je pukao kao grom iz vedra neba po pustim selima, njivama i livadama, gdje je narod radio, a sva su zvona — mala i velika — svetoga Roka tužno ječala kroz predvečerje usijanog dana, navješćujući tešku ranu i neprebolnu tugu i ujedno noseći okrepu i utjehu: — Pomolimo se! Gore je Onaj, kojemu se nije još nitko uzalud molio...

Susjedi su prekinuli poslove, pomolili se Bogu i odmah se sletjeli, a s prvim su mrakom pridolazila i ostala sela.

Kad su je žene htjele rediti i oblačiti, reče neka Lukanu, neka i on iziđe iz sobe. On se nije ni ganuo nit je okom trenuo.

— Izađi, izađi, Lukane — reče mu toplo, sestrinski Pepa Josičina, metne mu ljubazno ruku na rame i sućutno mu se zagleda u oči. — O'de bi nami smeta', a i za te j' bolje, da izađeš među narod.

On je nije ni primijetio ni osjetio kraj sebe, a kamoli da bi čuo i razumio, što mu je govorila.

— Puštite ga s mirom. Ni'ko ne zna, kako j' njemu — reče Anera, uzme Pepu za ruku i odmakne je od njega. Bilo joj je već na usnama, da doda — »osim mene« — no to samo prošapće u sebi, pa nastavi: — Puštite ga. On nikom ne smeta. — Nju je u prvi čas uhvatila tiha, neizreciva bol i tuga nad tom mrtvom ženom, u kojoj je bila utjelovljena njezina majka,

njezina sestra i njezina najvjernija prijateljica i požrtvovna zaštitnica, da onda provali u grčevito jecanje — za svojim najmilijim, nenaknadivim Mićanom. Držeći u svojim uzdrhtanim rukama Aničine suhe, sitne noge, cjelivala je noge svojega izabranika, prelijevajući na njih svoju dušu, svoje srce, cijelo svoje biće u potocima suza, u slapovima jecaja, u vihorima grčeva svega svoga — i tjelesnoga i duhovnog. U tim časovima nije uopće ništa mislila, jer je bila sva zaokupljena i sva iscrpljena osjećajima, kojima se je prepustila kao gorskoj bujici, koja ju je bacala i udarala o stijene i klisure, da je izmorenu, izmrcvarenu, al još živu, strovali u gladne ponore. Ona je to osjećala, ona je ćutjela, kako se s nje trgaju komadići svježega, a tako izmučenog tijela i s anđeoskim je mirom čekala, da bude sva istrgana i da onda potone, da nestane onkraj mraka, gdje je čeka njezina Ljubav u vječnoj svjetlosti.

Nenadano osjeti, da su jecaji prestali, a samo su joj još suze neprestano tekle kao dva mala potočića iz nekoga tajanstvenog, nevidljivog izvora. Još je neko vrijeme bila tako naslonjena, a onda opet izljubi mrtve noge kao posljednji pozdrav svojoj ljubavi i pridigne se. Ducina je još uvijek stajao tu kraj nje i tiho plakao, a Pepa i Baruša su jecale na grudima mrtve majke. Pogled joj pade na pogruženog Lukana i osjeti, duboko osjeti, kako je on sada strahovito nesretan, neutješno tužan i besprimjerno osamljen. Ta je samoća tako savršena u svojoj užasnoj, jezovitoj bespomoćnosti, da je veća u svojoj grozoti od samoće čovjeka, koji zaluta u bezgraničnoj pustinji, koja ne pozna traga ljudske noge, a prepuna je svih strašila, svih grozota, svih nemani, svih bjesova poznatoga i nepoznatog svijeta. Anera to nije mislila, ona je to osjećala, gledajući onog silnog, jakog, vedrog i dobrodušnog čovjeka, smotana tu u šaku osamljene bijede i bolova. U istom času osjeti, kako ga ona tako dobro razumije, jer je i sama u isto takovoj pustinji već dugo, a pogotovo sada.

Ona je to osjetila i očuti potrebu i želju, da mu priđe, da klekne pred njim, da ga zagrli i izazove na jecanje, na ridanje, na težak i dugi plač, koji bi mu očistio i olakšao dušu kao što je učinio i njoj. Njoj su sada grudi lagane, oko srca ne osjeća grčeva ni pritiska ni tereta, bolovi su se skrili, strah se je prepao njezine pročišćene duše i sklonio se u neki mračni zakutak, te njezina osamljenost više nije osamljenost. Ona sada

samo zna, da je osamljena sa svojom bijedom i sa svojom siročadi, ali ona toga ne osjeća, a bez osjećaja nema ni raja ni pakla. Njoj je sada lako i osjeti, da bi doživjela blaženo zadovoljstvo i sreću, kad bi mogla i strica Lukana navesti, da se opere u mukama plača i grčeva, kao što se je pročistila njezina duša. Nije osjetila, kako bi to učinila, pa da učini odmah, naglo pod zapovjeđu osjećaja, te je počela mislima tražiti način. I nije našla rješenja. Bojala se, da ne će znati izvesti svoje zamisli, pa će ljudi misliti, da je luda, kada nuka i izazivlje čovjeka, da plače, a on se okamenio. Bog zna, kako bi to razumio i sam stric. Možda bi mu bilo žao i nikad joj toga ne bi ni zaboravio ni oprostio. Ona dobro osjeća, samo je on ne bi razumio.

— Puštite strica s mirom — ponavljala je ženama, koje su se užurbano spremale na posao, no nijesu ga mogle započeti, jer je svaka najbolje i razumjela i znala, kako se to radi, te htjela preuzeti vodstvo i određivati na svoju ruku. Nastala je zbrka. Svaka je bila toliko važna i nenaknadiva, da nije bilo nikoga, tko bi slušao i izvršivao. Anera je to gledala i šutjela. Kad joj je bilo dosta, stupi među njih i reče odlučno:

— Strina Pepa najbolje zna, što triba, pa neka određuje, a mi ćemo druge slušati. Ja znam, 'di je što u kući, pa mi samo reci, strina, a ja ću ti dojtiti.

Malko se zgledaše, malko se začudiše, no osjetiše među sobom ženu, kojoj se ne prigovara.

— Tako i 'est! — rekoše neke, pa posao žurno otpočne.

Anera je uzela Ducinu rukom oko pasa i povela ga iz sobe.

— Ja bi' tu osta' — reče on — kod moje majke...

— Dok mi žene nju uredimo i obučemo, budi u kući, a ja ću te zovniti, čim svršimo.

Poslušao je bez daljnjega prigovora. Uzeo je stočić i sjeo kraj ognjišta, bulјeći neko vrijeme tupo preda se, dok su se oko njega motali domaći, rođaci i susjedi.

— Reka sam ja njoj — počeo je kao da govori samo sebi: »Nemoj ti meni umriti, jedinice moja... 'Ko bi umra', kad mu se kupe ovaki lipi opanci?!«... I umri. A opanci ostadoše Aneri... E, e. Majka j' tako rekla. Da kome man Aneri?!... I umri...

Naglo je ustao i izišao pred kuću. Tamo su stajali mnogi ljudi u hrpicama i tiho razgovarali. On je neko vrijeme šutke slušao, a zatim se je sam umiješao u razgovor.

— Vridna Anica — reče neki: — Ka' janje živila, ka' janje i oči zaklopila. I još mlada.

— Čudim se, kako j' i dosad, što j' prišlo priko nje — reče drugi.

— E, e. Tako j' vaik. 'Ko ne želi žlice palente, taj mora drkćati nad ničim drugim. Kolko i' una jadnica rodi i pokopa?!

— A da nije ni 'edno drugo, dosta joj je bilo, kad pokopa unaku divojku pod vincom.

— Baš svi pomriše — reče Ducina — i iz panja pokojnog dida Nikole ostašmo još samo Pepan i ja. Ja vaik mislim: Bog zna, koje će nas pobenaviti?!... A morda i oboj... Ja vaik na to mislim.

— Bog s tobom, moj Dujo, što divaniš?!

— E, a nu! Bojim se, pa i divanim — odgovori on mirno, i činilo se, kao da je doista i zabrinut, no nenadano se počne glasno smijati, govoreći kroz puna usta smijeha: — A nu! Ništa n' skačeš, bazaš, vičeš i lamataš rukami, pa — 'vala Bogu, koji je da'.

Nasta tajac. Razgovor zamre. Na sve je pala teška sumornost smrti i ludila. Osjećali su jasno, no nitko ne reče ni riječi. Samo su se pogledavali.

Kad su pokojnicu metnuli na nosila, Ducina je počeo žaliti — glasno naricati kao žena — i pao po lijesu, da su ga jedva s njega otrgli. Poslije se je vladao posve mirno. Lukan je išao s njim i Pepom odmah iza nosila. On i Pepa su plakali, dok je Lukan stupao pognute glave i suhih očiju. Nije znao, ni kud ide ni s kim ide. Istom, kad su lijes počeli spuštati u raku, on se trže, uhvati za lijes i zajaukne, vrisne, upravo krikne kao ranjena zvjerka. Bio bi pao u grob, da ga ne zadržaše.

— Majko moja, sestro moja, jedinice moja! — vikao je kao izvan sebe.

Iza njega je stajao prijatelj Blažić i prihvatio ga ispod ruke, mireći ga:

— Ne koristi, 'rankane. Ne koristi, ne viči. — I Blažiću je bilo žao Anice, jer mu nije nikada rekla ružne riječi. Bilo

mu je žao, ali nije ni suze pustio. To je on i sam opazio, al — eto, Bože moj: i nije za ljude, da cmole. Zašto bi se za nekim plakalo, kad znademo, da ćemo svi tamo, pa — tko prije, tko kasnije?! Svi stojimo u dugačkom redu pred zatvorenim vratima, koja se svaki čas otvaraju, prvoga progutaju, zatvore se, da se za čas otvore onome, koji je prvi na redu. I tako to ide bez prestanka. Mi nijesmo ništa drugo nego patnici, borci, putnici do tih tajanstvenih vrata. Pa, ako ćemo baš pravo, mi bismo se morali veseliti, što su oni, koje volimo, prije nas završili tu tešku borbu, te neprekidne patnje i taj naporni put, koji svojim poteškoćama i neprilikama sigurno ubija — baš na pragu tih čarobnih vrata.

Ovih je dana često sretao Aneru, ona ga svaki put pozdravila, on joj Boga prihvatio, dočekao i njezin letimični, uplašeni pogled, no nije ni pokušao, da opet s njome koju progovori. Dobacio bi joj posve običan pogled kao i svakome drugom, kao da među njima dvoma ne leži upravo ništa osim tih dolaca i vrleti. Ništa drugo. Ona je i sada, tu nad otvorenom rakom, u njegovoj blizini — njemu sučelice, na drugoj strani rake. Među njima je dvoma — otvorena raka. Anera ga je vidjela i osjetila tu raku kao nepremostivu bezdanku, koju on nije uopće ni opažao. Za njega nije ni postojala među njima ta duboka jama s visokim vijencem zemlje na svojim rubovima. Ona ih nije dijelila, te je osjećao Aneru u svojoj neposrednoj blizini. Svega ga je obuzela. Čutio joj je mirisavi dah, osjećao toplinu njezina tijela i u svojim žilama osjećao strujanje njezine opojne snage. Jedva se je svladavao, da ne počini kakovu nepromišljenost. Bacao joj je samo letimične poglede i bavio se s prijateljem Lukanom:

— Umiri se, 'rankane. Svi ćemo ovim putem — govorio mu je mirno i poslovno. — 'Ko ranije, 'ko kasnije...

Lukanu su neprekidno suhe ubezumljene, izmučene, uplašene oči, a okorjeli mu jecaji udaraju od srca u grlo na mahove i praskaju kao male puške. Nenadano mu grunuše suze na oči kao kiša, jecaji se malko ublaže, a on duboko odahne i zavapi:

— Jedinice moja blažena...

XIII.

Slom se je prelio zemljom kao rijeka, kad razvali i proguta svoje rođene obale, te doplavio na ognjišta one, koji iznesoše živu glavu. Dođoše kao u nekoj magli i bunilu, a dočekaše ih u čudu:

— Pa, kako?! Što?!

— Pa... Mi ne znamo. Mi smo samo napridovali. Mi ne znamo ništa drugo.

— A unda?!

— Unda rekoše, da se j' ništo slomilo i privrnilo.

— A vi?!

— A mi — ništa. Kući.

— Što vam rekoše?

— 'Ko bi nam bije što reka'?!

— Ni: »'Vala«?!

— A zašto?! Sve se j' slomilo.

— ?!

— ?!

Joso je bio izmučen, izgladnio, omršavio, slomljen i satrven, no inače zdrav. Barem on nije osjećao, da bi ga što boljelo. Bio je šutljiv i zamišljen.

— Triba momče ženiti — reče Manda Blažiću. — Što ćemo čekati, kad mu je vrime?!

— Neka se ženi. Ja mu ne branim — odgovori on mirno. Već je i sam na to pomišljao, jer je posve prirodno i neizbježivo. Sad je malko drukčije neg je bilo pred koju godinu. Vode su se pročistile, pa ako Čula i nije zaboravljena, ipak je već podaleko. Vrijeme je čudan šaljivdžija: niti ga ne osjećaš, a u sve ti se miješa! I doista ga nema: nikad i nigdje na njega ne nabasaš, nikad ne posrneš preko njega, te da nema dana i noći, ne bi se mogao ni zavaravati, da to nekakovo vrijeme uopće i postoji. Doista ne postoji, a ipak ti neprekidno i neumorno, najzlobnijom ustrajnošću, pred tvojim rođenim zdravim očima, tu odmah pred nosom, briše tvoje najmilije, najsvetije osnove, šare i slike, a da ne opaziš. Ne vidiš, da ih briše, već opaziš, kako te divne slike lagano izbljeđuju i odmiču se, sve bljeđe i bljeđe, i onda, najzad, vidiš, da ih — više ne vidiš. Ono s istom zlobnom ustrajnošću

briše i tvoje osjećaje: i ljubav i zahvalnost i mržnju i osnove osvete, a da i ne opaziš. Ne vidiš te nevidljive ruke onoga, što se zove vremenom, ali vidiš uspjehe njegovih neumornih žuljevitih ruku... Danas je štošta drukčije. Vrijeme je svojom branom prešlo i preko Blažićeve duše i ostavilo svoje tragove. On o tome mnogo razmišlja, ali ne osjeća — ne osjeća upravo ništa, osim da je on tu, još vrlo jak, zdrav, krepak, s mnogo, veoma mnogo životnih nagona, i da hoće, da i dalje bude tu. Ostalo — vidjet će, kako će moći i znati, a sada: — neka se ženi, kad se ženiti mora.

— Triba' bi mu ti reći.

— Ne bi mu je ja i doveje?!

— Moga' bi i to. Čaća si mu.

— Ne b' i u slamu š njom misto njega?!

— Sram te bilo, gade zaprljani! — krikne Manda, zaboravivši na sve pogibli, koje vazda donosi za nju njezina vika na Blažića. Kad je već izrekla, sjeti se toga, no ne požali. Neka mu je rekla, pa je odmah ubio! Govori kao živinče, kad bi moglo govoriti. Čekala je, da vidi, što će: hoće li skočiti ili će samo psovati, no on se samo podrugljivo nasmiješio i rekao joj nevjerojatno mirno:

— Što bi ti drugo odgovorije?! I sama znaš, što j' reka' uni: da 'edna budala more više pitati nego deset mudraca naodgovarati.

— Uprav si ti tako ispitiva' mene! — odgovori ona.

— 'Esi vidila, junače: i jope' ja! A da 'ko bi neg ja?! — podrugne se on, pa nastavi: — Nego, puštimo benolije, a Josu pitaj, koju bi.

— 'Esi ti mislije na to? — upita i ona mirnije.

— Pa — i nisam. Ima dosta vridni' divojaka. Nisu se poudavale ovi' godina, pa more birati — reče i on i ustade, da će otići. Razgovarali su u sobi.

— Jadna ti sam i kamena, nikad ne mogu s tobom podivaniti ka' sa svojim čovikom... Vaik bižiš, kun da sam gubava.

— A što ćemo trokeljati?! Mlatiti praznu slamu. Svojim zubim žvakati zalogaj, do kog ne moreš. Nek un reče, pa ćemo viditi.

— Ima li sad koja, koju ti nikako ne 'š u kuću?! — upita Manda u velikom strahu, da će ga to pitanje izazvati, no on ni okom ne trenu, već mirno reče:

— Nema više take.

Opet pođe prema vratima.

— Stani još malo, molim te, ka' se dragi Bog moli, da podivanimo. Nisam ja ni gubava, a ni ne smrdi mi iz usta, pa da ne mo'š izdržati.

— 'Esi me poželila, 'esi?! — podrugne se on vrlo ujedljivo i povrati se prema njoj.

— Ka' svaka prava i poštena žena svog čovika. A ja te nisam ni potirala.

— Kad tebi već dokolja čekanje — e, da: vrag ti je to živiti ovako! — ti, 'rankane, samo namigni i eto mene mam iz jasala. Ne ću ja tebe zapuštiti — govorio je naoko ozbiljno i mirno, no s takovim naglašavanjem i osmijehom, da je Manda primila svaku riječ kao pregršt blata u lice. Bila bi morala ponovno kriknuti i nasrnuti na njega, pa je onda i ubio, no ugrize se za usne, svlada uzrujanje i odgovori ledenim mirom:

— Ne govoriš ni lipo ni pošteno. 'Esmo mi već i u godinami, al jope' — pravi su čovik i prava žena dovika 'edna duša i 'edno tilo. Neg, znam ja, jadna ti sam, jadni moj Blažu, da mene već davno nema u tvome srcu, a brez toga — nema čovika i žene. 'Vala Bogu i — načeka' ćeš se, dok ti ja tako namignem. Nego, Blažu moj, imamo mi kuću, imamo mi dicu, pa o tome moramo govoriti i razgovarati ka' otac i majka.

— Ne moreš reći, da te nisam mirno sluša'!

— 'Esi i 'vala ti.

— Divani s Josom, pa ćemo dalje viditi — reče on i iziđe.

Manda nije ni časa časila, već odmah nastojala, da uhvati Josu nasamu, a da druga djeca ne primijete, da se nešto tajno dogovaraju. Kad je upražala zgodu, reče mu:

— Misliš li, 'rano, na ženidbu?

— Ni sam ne znam, majko. Znam, da više nemam što čekati, a jope' — i nije mi do nje.

— Nemoj tako, sinko. Što mora biti, mora. Ja sam divanila i s Blažom. I un ovako misli. Izaberi curu, ako već nisi, pa ćemo se dogovoriti.

— Ne žurimo, majko. Ima još vrimena.

— E, uprav ga ni nema više! Neoženjen čovik i nije čovik. Ne 'š biti na ruglo svitu, pa čekati, dok ti udari prošarica po glavi i side kose tražiti curu. I unda — dica još u lugu, a ti već — u Mrkobraduši. Sritni i pametni ljudi i unuke požene, pa unda — mogu, ako će, i na smrt misliti.

— 'Est to, majko, al me nemoj, molim te, goniti. Pušti me još malko, da počekam.

— A što bi još čeka', sinko? Imaš li ti što čekati? Znaš li, što čekaš?

— Uprav, majko, ni sam pravo ne znam, imam li što čekati, al me pušti još malko, da pričekam. Bi' će mi lakše.

— A što j' tebi, 'rano? — govorila je zabrinuto .— Reci majci svojoj. Uprav tebi ništo 'est.

— Pa, tako, majko: i 'est mi i nije mi. Pušti me još.

— A što ćemo reći ćakanu? — upita ona, očito spremna, da ga ne sili i da mu pomogne.

— Reci mu, da si mi kazala i da biram curu.

— A kaži majci svojoj, očiju ti, 'esi li na koju bacije oko? 'Esi li kojoj što obeća'?! Znaš, zašto te pitam: ako si kojoj obeća', ne privari, sinko. Teško ognjištu, na koje pane kletva ostavljene divojke.

— Ne boj se, majko — reče on uz lagan osmijeh.

— A imaš li je već?

— Ne, majko. Nemam nijedne i još ni na koju ne mislim.

— Misli, 'rano, misli i odluči se, a ja te ne ću goniti, samo ne zaboravi.

— Ne ću, majko. A ti zabavunaj ćakana, ako bi me un tije požurivati. Reci mu, da tražim.

— Ne boj se, al unda i traži.

— Ne boj se, majko. 'Oću.

— Žalosna ti sam za tobom, veleko ti si mi obisije lice, kun da si pokopa cili svit.

— Nisam, majko. Tebi se samo čini — odgovori on i silom se nasmiješi, a i taj je smiješak odsijevao nekom dalekom, pritajenom sjetom.

— A bi l' reka' svojoj majci, što ti je? Majci bi svojoj moga' reći, pa će ti mam biti lakše. Reci, milinje, svojoj majci.

— Ti ćeš to mene sad svaki dan pitati — odgovori joj on i opet se nasmiješi onim istim dalekim, prozirnim smiješkom.

— Bojim se, da 'oću. Ne ću moći durati.

— Ako mi obećaš, da me ne 'š nikad pitati više od unog, što ću ti ja sam reći, unda ću ti ništo kazati.

— Obećajem ti.

— 'E l' vira?... Al, znaš, majko: una stara, prava, 'ajdučka vira, kad iđe za glavu!

— Evo ti take vire! — odgovori Manda ozbiljno i pruži mu ruku.

— Ma, sad mi to baš ni ne bi tribali tako svečano zapečetiti rukovanjem, jer ja tebi i brez tog virujem. Samo ne smiš zaboraviti, da si mi dala viru.

— Ne ću, sinko, vira ti je moja — odgovori ona nekako raznježeno i tronuto — a vira ti je moja, sinko, i na to, da ni sad ne bi tolko pitala, da ne vidim, kakav si. A znam, da će ti odumiliti, čim rečeš svojoj majci. Ja ću ti unda pomoći nositi, pa će ti biti lakše.

— 'Est to, majko. I evo: uzeje bi, majko, 'ednu, koja j' dala viru i priviriti je ne će, al još ne znam, 'oće li joj se njezin vratiti ili ne će. To čekam.

— A 'esi li š njom divanije? 'Oće li una tebe, ako se un ne vrati?

— Niti sam joj, majko, divanije, nit znam, bi li me tila.

— Moj sinko, to nije pametno. Eto: s Božijim blagoslovom, ništa te ne pitam, kad ti je tako u srcu, al je moraš pitati, da ne čekaš uludo.

— Ne daj, Bože, majko.

— Ne bluni! Samo, da znaš, pa ako te 'oće, unda je čekaj, kolkogod triba, kad je tako. 'Oćeš li?

— Dala si mi viru, majko. Ništa više.

Nekako u ono isto vrijeme, u koje su se ljudi vraćali kućama, oblada po selima nekakova groznica.

— Navalila pošast — govorile žene u strahu.

— Došast, došast, a ne pošast — odgovarali ljudi i klimali glavama. — Kamo sriće, da 'oće da pođe, al una samo dolazi i ostaje.

Napane čeljade slabost i vrućina nekako slično kao pokojnu Anicu, samo što je ona bila skoro vazda pri svijesti, a s ovom groznicom počinje odmah svaki buncati. Tko je slab i star, taj se otme i dugo boluje, jer je satrven, isušen, ispit i iscijeđen kao limun, a tko je mlad i jak, toga slomi kao drvo i — za desetak dana pod ledinu.

U svakoj kući po nekoliko bolesnika, a iz svakog sela već otišlo po nekoliko nosila. Pritislo i Zekanovu i Lukanovu kuću i oboliše svi osim njih dvojice i mlada — Jele i Baruše — a umriješe najstariji Makićev sinčić — onaj, kojega je bila stisla i micina — i Pepa Lukanova.

— Svemogući moj, ima li jošte što, da na me pane?! — jecao je Lukan. — A — nek se vrši Tvoja sveta Volja.

U Blažićevoj kući ne umrije nitko. Anera nije bila ni oboljela, već obadva joj sinčića, no oteše se.

Ducina je suznim očima promatrao mrtvu sestru i neprestano zamišljeno kimao glavom.

— Ode, ti, moja Pepo. Blago tebi... — govorio je sam sebi. — A svi su govorili: ne će Pepa umriti, Pepa j' sritna. To zbog toga, što j' smrt već 'ednom priko nje prišla, a nije je ni trcila.

Jednog je dana Pepa sjedjela u blatu tu na putu kraj guvna i igrala se. Bile su joj dvije i pol, najviše tri godine. Razumije se samo po sebi, da na dijete nije nitko pazio. I tako se ona i nesmetana i nepažena igra u blatu, okrenuta leđima prema Velebitu. Otuda je putem dolazio Pajkan, Pepin krsni kum, goneći pun voz bukovih cjepanica. Imao je dva konja kao dvije vile: Lisca i Surca. Konji su vukli lagano i pametno išli, a Pajkan išao za kolima. Od voza nije pred sobom ništa vidio, a nije bilo ni potrebno: vidjeli su konji, pa se nije trebalo bojati. A i tko bi na što mislio!? Ide on tako uz strančicu od lokve oko guvna, a konji jednolično vuku. On se, onako od običaja, mašio rukom jedne cjepanice, podbočio se, gleda poda se i ide, kad nenadano opazi pred svojim nogama dijete. Krv mu navre u lice, a u grudi mu nešto pade kao da je u njih grom udario.

— Pa ni ne jauknu — bila mu je prva misao i sagne se, da digne tu jadnu hrpicu mesa, a kad tamo — zine od pustoga čuda: nije to zgnječeno dijete, već Pepa sjedi, mijesi blato i smije se. Nije se ni smela u poslu.

Svi su se krstili i devetili, a sva sela pripovijedala o čudu.

— ... Ode ti, sritni moj Pepane, a ja osta' sam — ponavljao je sa strepnjom i odluči, da mora o tome pitati Aneru, jer je ona za njega najmjerodavnija od onog razgovora, kad su išli na sajam. Ona sve zna, voli ga, pa mu vazda reče istinu. Poslije Aničine je smrti, naravno, Baruša postala planinkom, jer starije ženske nije bilo u kući. Anera je kao i prije dolazila na poljske poslove, no po izričitoj je Ducinovoj želji morala prigledavati i sve kućne poslove.

— Baruša je još dite, pa joj ti sve pokažuj i upućuj je — govorio je, kad su svi sjedjeli kod užine. Baruša je to rado slušala, jer je sama znala, da ne zna ništa: od kuće otišla kao dijete, a tu su svi mislili, da će Anica biti dovijeka iza leđa, pa se nije ni za što ni zanimala osim za blago i poljske poslove. Lukan je to i sam mislio reći, no bilo mu je drago, što ga Ducina preteče.

Lukan je vazda bio spor na jeziku, a poslije Aničine smrti još više. Šutio je, radio kao rob i molio se Bogu — to je bio njegov život. Nije više htio spavati u sobi. Pokušao je, pa nije išlo. Neprestano je osjećao kraj sebe Anicu, ali ne mrtvu, nego živu onako, kako je tu kraj njega ležala prije bolesti. Ducini je rekao, da će odsada s Barušom i ljeti spavati u sobi, a on će u sijenu. Tako on hoće i tako neka bude.

Poslije Pepine smrti zanijemi pogotovo i osami se, samo da ne mora ni s kim govoriti. Bojao se ipak samoće, te mu je bilo ugodno društvo, onih, za koje je znao, da ne čavrljaju uludo. Kad se mora govoriti, mora se, a drukčije — ima čovjek što misliti. Najzadovoljniji je bio, kad bi bio s Anerom. Ona ne bi riječi progovorila, dok je nije tkogod što upitao, a uzdisala je vazda baš kao i on. Čini se, da je i njoj prijalo njegovo društvo, jer je poznavala njegovu dušu i osjećala njegovu strahovitu osamljenost baš kao i svoju, pa su onda u društvu lakše samovali.

— Ti, striče, vaik uzdišeš — reče mu jednom iza duge, duge šutnje. Počela ga je bila promatrati i previše živo razmišljala o svemu, što je preko njega prešlo, pa je s toga progovorila, a da o tom nije ni pomislila. Nije mu kanila ništa reći, pa joj je to samo izletjelo iz usta.

— Eto, moja Ane, uprav ka' i ti. 'Ednako nam je — odgovori on vrlo blago i tugaljivo.

Kad joj je davao robu pokojne Anice, ona je odbijala. Ako joj baš želi štogod dati, dobro, ali malenkost, samo nešto. Toliko ona ne će.

— Tako mi je pokojnica rekla i tako će biti — reče on suho. — Nego ne tribaš škrinje ni voziti k sebi, kad ti je i onako tisno. Evo ti ključ, pa nek ti tu stoji. I tako si najviše tu. Ako 'š drukčije, moreš.

Nije je prevozila, no nije iz nje ništa ni vadila, te još niti ne zna, što je sve u škrinji. Ona je na to i zaboravila, te se je samo sjetila, kad je u kući Lukanovoj čula koje, da reče, da je nešto u sobi »na Anerinoj škrinji« ili »kod Anerine škrinje«.

— Nude, Ane — reče joj Ducina — ti ćeš to znati: kad je pokojni did bije pobenavije, mora li mu i koje unuče pobenaviti?

— Bog s tobom! — iznenadi se ona. — Kako možeš to i misliti?!

— E, vidiš: i njegov je pradid bije benast, pa unda došlo na njega.

— E, e, pradid! — prihvati ona. — Vidiš, da to ne iđe na unučad nikako, a more Bog dati, da se ne javi ni do desetog kolina. Čuje si, da pripovidaju, da je prašukundid Pipličina pradida bije benast, pa ni'ko potlje?!

— 'Est to — potvrdi on, jer je doista čuo više puta.

— Izračunaj, kolko ti je to kolina, pa 'š viditi.

— 'Est to... I ti unda ka' računaš, da ja ne tribam na to misliti?!

— Reci ti meni najprije, 'e l' ti meni viruješ, što ja tebi divanim? — počne ga ona vrlo mudro i oprezno okruživati.

— Virujem ti, Ane, više neg sam sebi. Viruj mi. Što si mi god dosad rekla, bilo j' unako ka' sveto evanđelje.

— Unda me slušaj i sad, pa 'š viditi, da ću pogoditi.

— 'Oću, štogod rečeš. Uprav, da mi rečeš, da skačem u Golubnjaču, koja j' brez dna.

— Najprije mi obećaj, da me ne 'š nikad više ni gonati ni štipati ni ništa, kun da sam ti majka, pa ću ti istom unda reći uno drugo.

— Zadajem ti viru! — reče on vrlo ozbiljno i svečano.

— Dobro. Virujem ti, samo nemoj nikad zaboraviti.

— Ne ću, al ja sam se šalije i s mojom jedinicom.

— Unako moreš i sa mnom. A sad slušaj, što tebi veli tvoja Anera: nemoj više nikad misliti ni na dida ni na babu ni na majku ni na Pepu. Pokoj vični njijovim dušicami. Njima j' lipo, a kad ti dođu na um, odma' im se pomoli za dušice i više ne 'š na nji' misliti.

— A na što ću unda misliti?!

— Misli samo na to, kako ćete ti i Baruša, s Božijim blagoslovom, imati puno, puno dičice, pa ako to ni ne počme nama', al za godinu, za dvi, za tri — vidi' ćeš Božijega blagoslova u kući.

— 'Ko se Bogu moli! — usklikne on, sav zanesen.

— Samo misli na to i samo to i ništa drugo, pa ćeš biti vazda i zadovoljan i mirno ćeš čekati.

— Aaaaa!... Moja Anera! — divio se on njezinu otkriću.

— Viruj ti meni i ne 'š se privariti.

— Virujem ti ka' dragom Bogu! — usklikne on, blaženo se nasmiješi i odmah doda: — Vidiš, Ane, ja bi' za ovo poljubije moju jedinicu.

— Moreš i mene — odgovori ona. — Vidiš, tu me u čelo poljubi.

Joso je često dolazio k Lukanu i tamo se sastajao s Anerom. Ona se je uvijek obradovala, kad ga je vidjela, jer je osjećala, kao da je on bio sastavni dio njezine ljubavi, jer je posljednji razgovarao s Mićom. On je zadnji vidio njegove velike, crne oči i donio joj njegove posljednje poglede i zadnje drhtaje njegove duše. On je njoj sigurno i poručio štošta, što joj još nije htio da reče, te je vazda sa zebnjom očekivala, kad će joj sve reći.

— Znaš, dragi — reče mu neke večeri, sjedeći s njime uz vatru u svojoj kolibici, a govorila je mirno, ledeno, kao da su riječi dolazile iz obamrle duše: — Ja više ne virujem, da j' moj Mićan živ.

On je šutio i gledao u zublju, koja je dogarala.

— Ja već to tako davno osićam... Ne znam neg uno, što si mi ti pripovida', al eto... Duša mi veli...

On je nijemo gledao preda se, a misli su mu bile daleko, u onom nepoznatom gradu, u nepoznatoj kući, u velikoj dvorani kraj Mićina kreveta.

— 'E l' ti viruješ?! — upita ga nenadano.

— Ne smim ti ništa reći, nešo — odgovori on ne podižući pogleda.

— Reci mi štogod.

— Ne znam, nešo.

— A što ti misliš, 'e l' živ il nije?!

— Ne znam, ništa ne znam, nešo.

— Osićaš li ti, da j' mrtav?

Bio bi joj morao odgovoriti: »Osjetio sam to, što više: znao sam to davno prije, nego si ti i osjetila«, no reče:

— Ne! Zapravo... Čeka' ćemo još.

— E, da, man čekati? — reče ona i klone: — Čeka' ću ga do sudnjega dana.

— Ne tako, nešo — požuri Joso, ne dignuvši pogleda. — Ja mislim na drukčije čekanje.

— Na što ti misliš?

— Kad se počmu ljudi vraćati iz Rusije, unda ćemo čuti i odlučiti, što ćemo i kako ćemo. Ne more ovo ovako ostati. Kad čujemo, unda ću ti ja reći.

— Bog zna, kad će ljudi otuda?!

— Već su niki došli. Ne iz naše plovanije. Niki Gornjani.

— Vaj, brate, da j' ići nji' pitati?

— Pita' sam već. Bije sam kod nji'.

— Bije, a nisi mi ni reka'?!

— A što ću ti reći, moja nešo?! Ne znadu. Ni ne poznaju ga. Al, eto: ljudi dolaze i dolazi' će.

Često su se ponavljali slični razgovori.

Prošao je Božić, na domaku i Blaževo, a Joso se još nije odlučio na ženidbu. Manda je već bila vrlo nestrpljiva, pa ga je znala često šaptom upitati:

— Još ništa?

— Ništa, majko.

— Požuri, sinko.

— Strpi se, majko.

— Već i ćakan pita.

— Umiri ga.

— Umirujem ga, pa mi je reka', da ti kažem: »Jesensko štene i proljetna mlada!« — to su dvi stvari, koje ne valjaju. Štene ubi led i smetovi, a mladu poslovi. Požuri, sinko.

— Ne mogu, majko.

— A da joj rečeš, da ga više ne čeka?! Koga nema dosada, toga više ni nema.

— Dala si mi viru, majko.

— 'Esam, sinko, al — požuri.

Na samu se Svijećnicu pronese kod crkve glas, da se vraća iz Rusije Milkan Ivasov s još nekoliko drugova. Govori se, da su u Gospiću i da ih tamo malko zadržavaju, dok ispričaju sve, što su radili, što su čuli i vidjeli.

— Znam ja to — reče Ducina. — Sve sam ja to proša'. Samo j' to prije bilo u Beču i Pešti, a sad je tu. Ne ću mu ja uno zaboraviti: »Boljševik, štokauz«, i »štokauz — boljševik«. Bog zna, 'e l' to i o'de zovu »boljševik« il su mu izumili drugo ime?! Al nami je gori bilo lako. Dođe unaj i veli »Likani, Likani« i — nema štokauza, kog ne bi bije otvorije. A sad je drugo. I Gospić je u Lici, pa tu i zadnje pašče Ličanin i unda ti ne koristi vikati.

— A ništa — dobaci neki. — Neka koji skoči u Gospić, pa nek im vikne: »Lovinčani, gospodine, Lovinčani!« Morda bi to o'de bije ključ od vrata na štokauzu.

— Un je osta s Mićanom?! — šane Anera Josi.

— Un, un! — potvrdi Joso. — I što un reče, to ti je ka' sveto evanđelje. Čekati ili ne čekati više!

— Ajme meni, 'e l' naisto doša'?!

— Naisto. Tu mu je mate'. Pita' sam je. Ćaća mu je kod njeg u Gospiću.

— Majko moja, kako ćemo doznati, kad dođe?!

— Čim dođe kući, dobi' ćemo poruku — odgovori Joso. — Već sam sve ugovorije.

— Mićane, sunce moje žarko! — šaptala je ona kao u groznici, pa se nesvijesno počela smijuljiti, kao da se on vraća. — Sunce moje, oči moje...

— Umiri se, nešo — šane joj Joso.

— Ne mogu. Otprvala bi u Gospić, samo da ga čim prije vidim i čujem.

Zadržali su ih desetak dana, pa i pustili. Milkan je bio jedini iz onog kraja. Joso dobije poruku i odmah otide k njemu, a da se Aneri nije ni javio.

— Živije j' još dva dana od unog, kad si ti bije kod nas — pričao je Milkan. — Kako sam ja bije najštanjiji na nogami i smije odati, bije sam štono rič vaik uz njegovu postelju.

Slabo j' govorije, a prije nego će dušicu ispuštiti, skupilo se nas svih pet oko njega. Sićaš se, koji su bili! Un nas pogleda i uprav nam se nasmije, pa veli: »Reka' sam Josi sve. Un sve zna, pa j' dobro, ako dođe kući, al ne dođe li un — unda ništa ni ne koristi. Pozdravite mi sve — svu Liku i svu Hrvatsku« — i tako zaklopi oči prid nami, a bolničar dođe i pokri ga pla'tom priko glave.

Joso mu je rastumačio, o čemu se radi i umolio ga, da sutra svakako dođe k njemu, da pripovijeda Aneri.

— Reci joj sve ka' i meni. Nema koristi kriti.

Na povratku kući navrati se k Anerinoj kolibici, no bila je zatvorena. Otide k Lukanu. Anera je bila na Drazi. Otide za njom i reče joj, da je bio kod Milkana.

Ona se okameni i nijemo se zagleda u njega.

— Nisam ga naša' kod kuće.

— Ajme meni, žalosna ti sam. Što ćemo sad?

— Nije un nikud uteka'! Sutra će doći k nami.

— E, ako dođe! Bog zna.

— Ne boj se. Prikriča' sam mu majci, da se ne šali, man dođe. Siguran sam. Nastabelo će doći!

I doista je došao pred večer slijedećeg dana ravno u Blažićevu kuću. Manda je proplakala, čim ga je vidjela, govoreći mu:

— Divani, Milkane, moj po Bogu sinko!

— A reka' vam je valjda Josica?!

— Ništa ja nisam reka' — reče on. — Ti pripovidaj.

I on je pripovijedao, a Manda je plakala. Joso je međutim poslao neko dijete, da ide k stricu Lukanu reći neši Aneri, da odmah ide k svojoj kući i da tamo čeka Josu i još jednog čovjeka.

Kad je vidio majčine suze, proplakao je i Joso, i ako je brata već davno oplakao. Blažić je mrko gledao preda se. Eto, teško je i njemu. Ipak mu je sin, al što će mu on.

— Ne cmoli sada — reče ženi. — 'Vala Bogu. To j' već i davno prošlo.

— Al je jadnoj majci danas došlo — odgovori ona u sroku narodne tužaljke i malo što ne poče u sav glas žaliti.

— Osta' ćeš, Milkane, na večeri — reče Blažić — p' unda moremo ljudikati. Da čujemo, što si svašta čuje i vidije.

Nije se mnogo branio, jer je mjesečina, pa mu ne će biti teško vraćati se po noći.

— Sidite vi — reče Joso — a ja ću s Milkanom izaći malo van, dok majka iskrene večeru.

— A kuda ćete? — upita Blažić.

— Ne ćemo daleko — odgovori Joso — i brzo ćemo se vratiti.

Blažić se je dosjetio, kuda idu, no ne reče ništa, već otpuhne, ustane i otide u štalu, a Joso šane majci, neka se ne žuri s večerom.

Anera je naložila vatru i čekala, kao da je samu sebe pripekla na žeravicu. Svaki je čas otvarala vrata i povirivala, da li idu. Kad ih je opazila, izišla je pred njih.

— Nemoj, Milkane, ništa okolišati nit me šteditи — rekla mu je tihim glasom. — Ja znam, da je mrtav. Nisam ga pribolila niti ću ga priboliti do svoga groba, al sam se već naučila. Sad mi žalost i tuga njega zaminjuju, al još nisu dosta velike, da mi ga i zamine.

— 'Est, Ane: Božija je Volja i pametno divaniš.

Sjeli su oko vatre.

— Umra' je, štono rič, na mojim rukami.

— Jadna ti sam i kamena — uzdahne ona i primakne stočić bliže k njemu, kao da ga dobro ne čuje, a suze su joj samo tekle. Željela je i mislila, da ne će plakati, al su suze nepresušne kao gorsko vrelo. — A što ti je reka', grdne moje rane?!

— Bilo nas pet iz naše općine. Znaš već, koji. Reka' ti je Josica.

— 'Est, 'est, al reci mi, da čujem.

— Bili smo: Jure Smolčić Ćalin. Marko Vidaković Popićev, Mate Pavelić Ikanov, Ivan Tomičić Jerkov i ja.

— I ovako bili uza nj, grdne moje rane, ka' što smo, na priliku, nas troj sad skupa?

— Uprav ovako ka' ova vatra i mi oko nje. Tako j' un leža' ka' ova vatra, a nas pet oko njega. S 'edne mu strane do glave ja — uprav njemu nadesno, do mene Jure, a s druge mu strane, do glave, Marko, do njega Ivan, a Mate mu sta' udno nogu.

— A un slab, ljute moje rane, i ka' bori se sa dušicom?!

— Nije, Ane, viruj mi ka' bratu. Reka' bi, ka' da j' najzdraviji lega' i unda ništa n' zaspa'! Ništa se nije mučije.

— A što vam veli, sunce moje žarko, koje me ne će nikad više ogrijati na ovome svitu?!

— Veli: »Josici sam sve reka' i un sve zna«.

Anera uperi upitan pogled u djevera.

— E, da. A da, man mi reka' sve — potvrdi Joso. — Kaživa' sam ti.

— 'Esi mi sve već kaza', jadna ti sam?

— Pa, kako bi' ti reka'!? — govorio je on u neprilici. — Na moj račun i 'esam. Sve sam ti reka'.

— Nude, nude, Milkane, Bog ti dava' — što vam je još reka'?

— Pozdravite mi, veli, svu Liku i svu Hrvatsku. I unda j' izdanije ka' dite.

Anera se je borila i svladavala, dok je mogla izdržati, no jecanje je preotelo mah. Pokrila je lice zaslanom, naslonivši glavu na dlanove i toliko se zagrcala i zaliknula suzama, da nije mogla dovoljno uhvatiti zraka.

Joso ju je htio tješiti, no nije se usudio otvoriti usta, jer bi i sam bio zajecao. Srce mu je pucalo, gledajući je u tolikim bolima.

— Smiri se, Ane — govorio je Milkan. — Božija je Volja, a priko Božije se ne more.

— Ja sam već mirna — mucala je ona — al ne mogu podniti... Pritrže me... Da se isplačem...

Treba početi raditi. Više nema što čekati. Ne može drugačije, pa da ga živa režu na komadiće — ne može i ne smije. On mora tako! Sprema se već nekoliko dana, da majci reče, no nikako nije mogao naći pravih riječi, kojima bi počeo. Smišljao je na sve moguće načine i sve opet razvaljivao i zabacivao, da počne nanovo, a najzad odluči, da će čekati, dok ga majka opet upita. To je potrajalo nekoliko dana. Govorio je vrlo malo, a i radio je slabo. Sreća je bila, što je bila zima, pa nema poljskih poslova. Sigurno bi tamo načinio više štete nego koristi.

Kod Anere je bio u to nekoliko dana samo jednom. Na ognjištu je gorjela dobra vatra: Lukan ju je pošteno opskrbio drvima kao i sebe, pa je s te strane bez brige. Sjedjeli su jedno

kraj drugoga i šutjeli. Kad je već dosta dugo nijemo sjedio, reče joj:

— Sad idem, nešo.

— Sidi još. Ako ni ne divanimo, lipše nam je skupa.

— 'Est to.

I nastavili su — šutke sjedjeti. Ona je plela suknene čarape za dijete, a on šarao štapićem po lugu, dok su djeca već bila u krevetu. Anera ga je često pogledavala ispod oka, pa će najednom:

— Prikoviš si zamišljen, dragi.

— Pa — tako, nešo.

— Vrime ti je, da se ženiš — 'e li?

— I to, nešo.

— E, da bi Blažena Gospa dala, da ti poživiš, kad već nami nije bilo suđeno! — reče ona i uzdahne iz dubine tolikom snagom, da se je činilo, da će na tom uzdahu iznijeti i srce i pluća i cijelu utrobu.

— Bog zna, moja nešo! — odgovori on, pa i sam teško uzdahne. — Vidi' ćemo, što j' meni ostavije...

— 'Esi li se, zbilja, odlučije za koju?

— Ja mislim, da 'esam — odgovori on, ne dižući pogleda.

— Daj, daj, veselje! Što 'š više čekati. Godine prolaze, a znaš, što j' reka' uni: »Star vuk, pasija šala.« Ženi se, dok ti je vrime.

— 'Oću, nešo.

— I gledaj, da ne bi i s tobom i s rodom bilo ka' s nami i š njim. Dosta j' i prikoviš i 'edne nesriće i sramote na ognjištu.

On je šutio i nije ništa rekao, jer nije znao, što bi rekao. U njemu je sve gotovo, no mora još čekati, dok ga majka upita.

— Kod mene je i kod mog Mićana bila druga stvar — govorila je ona, kao da u polusnu oživljuje i proživljuje prošlost. — To niko ne zna, man dragi Bog i nas dvoj i — evo, sada kažujem i tebi... Ne bi niko virova', al — mi smo se zagledali još iz ditinjstva. Nismo mi to znali i nismo još znali ni što j' to, al smo se vaik našli, kad se nismo ni tražili. I unda bi sili 'edno uz drugo i šutili ka' zaliveni. Unda bi se titrali il piljali i — tako. I znaš, da smo vaik gledali, da nam drugi ne doznadu, kako mi 'edno drugo tražimo?! A nismo se bili dogovorili, da tako činimo. Kako bi se dogovorili, kad

nismo nikad o tom ni progovorili niti smo znali, što j' to s nami. Kad bi mene koji dičačić — unako u šali — dira', Mića bi bije ka' ris i mam bi se pobije, al nije smije pokazati, da bi se to pobije rad mene, pa bi uteka'. Ja sam to znala, pa zato nisam dala, da me diraju i branila se mimo svi' drugi' curica. Niki su mi se s toga i rugali, da sam »bečka vrajlica«, a drugi jope', da sam »divlji čovik«. A sve j' to bilo zato! Unda mi prišlo i u krv.

Joso je podigao glavu, zagledao se u nju i slušao je s velikim užitkom, otrgnuvši se od svih ostalih misli.

— Tako j' to išlo, moj dragi Josica, kod nas dvoga, a iz toga izašlo sve drugo, što znaš. Uno ne more ni smrt rastaviti.

On opet obori glavu i zagleda se u vatru.

— Kod tebe, naisto, nije tako. Ja bi' bila opazila, jer znam, kako to ide... Znaš li, brate: ja ne žalim i da' Bog, da se poda mnom zemlja otvorila i proždrla me, kad požalila, al da mi je Bog da' 'ćer, ne bi joj želila tolko sriće. Prikoviš je to za slaba čovika.

Zašutjela je, očito pod teretom te sreće, čas razmišljala, a onda će opet:

— Nemoj se za živu glavu svaditi s ćakanom. Ima dosta pravi' i pošteni' cura, a ti moreš birati, pa more biti i po tvojoj i po njegovoj volji.

— A ako ne more?! — upita on i opet joj se zagleda u oči.

— Neka te oslobodi Bog i Blažena Gospa...

Stajali su jedno spram drugoga u sobi. Mandu je obuzeo smrtni strah, da će se sad dogoditi najveća nesreća, jer je vidjela, kako je Blažiću šiknula krv u lice, a pesti se samo stiskivale i otvarale kao u grču. Joso je stajao uspravno i odlučno gledao u oca. U duši je osjećao veliko zadovoljstvo i olakšanje, što je ipak najzad rekao. I čekao je očevu riječ kao osudu. Najzad, kako ta osuda glasila da glasila, on je odlučio i zna, što će.

— Tako ti to misliš?! — reče Blažić iza duge šutnje kao da je trebao vremena, dok se oporavi od prvoga naleta iznenađenja i zaprepaštenja.

— Ja sam tako odumije, jer tako moram.

— Moraš?!

— Kun da zavit oblazim!

— A 'esi li njoj što reka'?

— Ni riči, ćakane. Tije sam, da ti najprije znaš i da mi rečeš. Ka', mislije sam: uno j' sa Mićanom bila druga! Otada j' već proteklo mnogo Opsenice, pa mi nemoj, ćakane, to kratiti. Radi Boga i duše nemoj.

— Ja mislim, da j' to i grijota — javi se Manda, koja se je povratila od straha, kad je vidjela, da Blažić nije planuo.

— Na moj račun je to smrtni gri'! — reče Blažić, naglašujući riječ po riječ.

— Pita' sam plovana — požuri Joso. — Pita' sam ga pod ispovidno ime, jer nisam tije, da un kome reče, dok ti ne odlučiš. I veli, da nije gri'. Ima toga dosta. Ništo se — veli — plati u crikvu.

— E, da. Plovan bolje zna — reče Blažić tako, da se nikako nije dalo zaključivati, da li se ruga, ili misli ozbiljno. — I tako si ti to, junače, odumije?! A ako ja rečem — ne?!

— Znam, da to ne 'š reći. Vidije sam već prije po tebi.

— A ako rečem?!

— E... Ako una reče, da 'oće, unda ću je svakako uzeti.

— Svakako?!

— Ako una 'oće, unda moram.

— Znaš, što 'rankane? Prispava' ćemo — reče Blažić i opet, da se nije znalo, što misli. — Unda ćemo viditi.

— Kako god rečeš, ćakane!

Blažić je izišao, a Joso reče Mandi:

— Majko, ni s kim ni riči o tome. Ni s kim!

— Žalosna ti sam, moj sinko, za tobom — odgovori ona. — Vidi' ćeš, da će zlo biti. Ne poznaš ti ćakana, al sam ja vidila, da j' sav naduven. Zlo će biti, žalosna ti sam do groba. Uprav kun da nas je prokleje dragi Bog, slava Mu i 'vala, jadna ti sam do moga groba.

I Joso je izišao van, da ne sluša majčina jaukanja. Shvaća on svu zamašitost svojega koraka, no zato se je i odlučio na njega, jer je zamašit i važan. Da nije takav, ne bi ni nastala mogućnost za njega.

Nađe Blažića pred kolnicom. Kapu je nagnao na desno oko i razmišljao. U njemu je sve vrelo, kuhalo, prevrtalo se, lomilo, prebacivalo kao u ždrijelu pobješnjela vulkana. Opazi Josu i zovne ga.

— Nude, nude, još mi 'ednom reci, ra'šta ti to najprije upita mene?

— Nisam tije, da dođem prida te s gotovim. Neg, kad ti rečeš, a znam, da 'š reći, unda ću k njoj doći s gotovim. Znam, da drukčije ne bi tila sa mnom o tom ni divaniti.

— Aha! Tako j' to. A ako ja rečem — ne — dometne on, smiješeći se — unda ćeš ti š njom uperiti, kako ti znaš!

— Ako una bude tila!

— Aha!... Nek stoji, pa ćemo još divaniti. Moramo lagano.

To ponovno očevo ispitivanje ubaci u Josinu dušu veliku sumnju: Ne će mu dopustiti! Onaj je posljednji smiješak rekao Josi više nego tisuću riječi... »A ako ja rečem — ne, unda ćeš ti š njom uperiti, kako ti znaš!«... To on njega nije pitao, već je iznio kao zaključak cijeloga njihovog razgovora. Očito je, što misli, samo nije jasno, što kani. Zašto mu nije odmah rekao, da ne pristaje, kad je tako odlučio od prvoga časa?! Joso se zabrine, uznemiri se i osjeti, da bi morao nešto raditi ili nekud otići, da se rastrese i umiri. Vrati se opet u kuću. Manda je nešto radila oko vatre, šmrcala i plakala. Njemu bi teško, pa opet iziđe u snijeg. — Majka očito bolje pozna ćakana nego ja, pa dobro zna, zašto mora plakati. Drukčije bi una bila zadovoljna...

Uzme haljinac i udari preko Doca kući Lukanovoj. Nađe, kako on i Zekan sjede među vatrama — tako da nisu ni kod jedne ni kod druge — i svaki drži u ruci već provrtano i utesano bilo za grablje i rede ga, dovršavaju i uljepšavaju. Makić i Ducina su skupa sjedjeli kod stare vatre i diljali zupce za grablje.

— E, uprav si mi doša', šura, kun da sam te zva'! — dočeka ga Ducina veselo.

— A što me tribaš?! Evo me.

— Svi mi se, osim Joje, rugaju, kakvi su mi zupci. Vele, da i' ne znam diljati i da ne valjaju. Evo, pogledaj: ovo su moji, a uno Makićevi. Koji su lipši?

— Pa, da ti pravo kažem — poče Joso oprezno, da ne bi kome učinio krivo — nisu prikoviš lipi ni 'edni ni drugi, al su i jope' lipi. Služi' će.

— Koji su lipši?

— Na moj račun — razgledavao ih je i ogledavao Joso, kao da pitanje uzimlje ozbiljno i kao da je doista raspoložen za takav posao — ... Na moj račun — 'ednaki su!

— 'Este li čuli?! Sad recite! Meni je to dosta — reče on i prasne u smijeh, koji je bio posve nerazumljiv.

Joso se je ogledavao, očekujući, da će gdje opaziti Aneru, kao da je ne bi bio vidio odmah, čim je ušao, da je bila tu. Nije došao, da se s njom sastane, al mu je ipak sada bilo žao, što je nema. A možda ga je i dognala samo želja, da vidi baš nju i da se s njome porazgovori?! To on pitanje nije htio raspredati. Uznemirio se još više. Zekan i Lukan šute kao dva groba, planinke šute, radeći nešto svaka na svojoj strani, Makić šuti, te preostaje još jedini Ducina, koji neprekidno nešto čavrlja, a da mu nitko ne odgovara. On bi nekako bio obvezan, da se s njim upušta u jalova natezanja o tricama, no za to on nije nikako raspoložen. Njemu bi sada godilo, da sluša tuđe razgovore, a da sam u njima ne sudjeluje. To bi on trebao, to bi ga rastreslo, da bi ga odmorilo i olakšalo mu živcima.

— Vi svi radite, a ja se diga' u bazanje — reče, da nešto reče. — Uprav mi se nije dalo kod kuće ni za što zapeti, pa reko': iđem pogledati, što rade.

— Sad je Bog da' vrimena — odgovori Zekan — pa se spremamo za lito.

— I ja sam tije uteći, da vidim, što Anera radi, pa mi ne dadoše — javi se Ducina. — Već je dva dana nema, pa reko' — da nije bolesna. Ne daj, Bože, da una umre, što bi mi?!

— Juče' sam ja bije kod nje — odgovori Joso. — Zdrava j'. Ništo j' plela. Čini mi se kopičice Vidurini. Potlje j' uzela prešlicu i prela, a zaboravi' je pitati, otkuda joj povismo, kad nema svoje konoplje.

— Uno j' naše — reče Baruša. — Prede za nas.

Ducina je ostavio posao i otišao na kućni prag.

— Ljudi moji, evo kija! — javi on veselim glasom. — Padaju lapaćuni ka' lopari.

— Ne škodi to — javi se Zekan. — Bolje j', što j' zemlja još pokrivena.

— U, što pada, majka te rodila! — vikao je on. — Baruša, 'ajmo se grudati.

— Pušti ti mene s mirom. Imam ja i pametnijeg posla — odgovori ona.

— O'š sa mnom? — upita ga Makić.

— Ti kuvaš pritvrde grude, pa bi moga' i ubiti, a ja 'oću, da još živim. Imam i zašto živiti!... Rekla j' meni Anera — 'e l' nu, Baruša?!

Ona se nije javila.

— Nemoj se ti, kukavico, sramiti! Da ja na to ne mislim, već bi bije umra' il bi još i gore bilo sa mnom. Ovako sam, 'vala Bogu, veseje do Božije Volje.

Joso je još neko vrijeme sjedio, a onda ustane i pođe.

— Ideš ti već, Joso? — upita Lukan, kao da ga time zaustavlja.

— A da što bi, striče?! Idem.

Kući se je vratio još tmurniji i neraspoloženiji nego li je od nje otišao. Jedino, što mu je godilo, bio je oštri hladni zrak i velike krpe snijega, koje su ga za čas bile svega pokrile. U kući je našao majku s djecom. Ona mu pokaže glavom, da dođe za njom, i pođe u sobu.

— 'Di je ćakan? — upita djecu.

— Oštri sikire na tocilju pod sušom.

Ušao je za majkom u sobu. Manda je sjela kraj stola, obočila lakat na njega i rukom podbočila glavu.

— Pogrišije si — pogrišije si do Boga — reče mu, dok je još ulazio.

— Jer, majko?

— Mora si najprije divaniti š njom.

— Nisam tije.

— A vindar ćeš divaniti, što ti ćaća reka' da reka'.

— To 'oću, al unda ću znati, što un misli.

— To znaš i brez pitanja. Ja sam vidila na njemu. Nije ti odgovorije, jer ništo snuje i kuje. Vidi' ćeš. Živa umirem, da će ništo napraviti.

— A što bi moga' napraviti?

— Kad mu ne da vrag il Bog, da napravi što drugo, unda tare blago. Ne znaš ti njega. Pogrišije si... Morda ti una reče, da ne će, pa mu unda ne bi bije ni divanije.

— Sve'dno. Bije bi' mu reka'.

— A ra'šta bi mu govorije?!

— Da zna, što mislim i kanim.

— Čini mi se, sinko, da si ka' i un. A jer bi nesritnjaku meća' mačka u gaće, kad ne'š, da ga ogrebe?!

— Da zna.

Kod večere nisu mnogo govorili, no Blažić je očito i skoro napadno pokazivao, kako je tobože dobre volje.

— Sutra ćemo, momče, u planinu — reče Josi.

— Ne bi li Ivan iša' s tobom — upita ga Manda, sve: i bi i ne bi.

— A što će mi dite, kad tu imam čovika?!

— 'Est to, jadna ti sam, vidiš, kad ne mislim. Tila sam reći, da ti ne bi marije ići, neg da idu Joso i Ivan.

— Nji' ni'edan ne zna, 'di su trupci, koje sam priredije.

— 'Est to, al jope'...

Svi su mlađi otišli spavati, pa njih troje ostadoše sami.

— Da ni ne idete, kad je ovako vrime — opet će Manda.

— Po 'vakom se i ide — reče Joso, kojemu je bila draga ta očeva odluka. On je osjećao želju za nečim — tako, za nečim krupnim, teškim, da se izmori i da ne misli ni na što drugo osim na ono, što će raditi, što će mu lomiti i kosti i živce. Tako... nešto teško, a može biti i pogibeljno, no on nije na to pomišljao. Samo tako — teško, teško, da ti ne da da odahneš. A planina je zimi kao stvorena za to: najprije te svega pokrije led, kao da si ga namjerice razastro po sebi, studen ukoči ruke i ujeda za lice, ledene iglice sa granja bodu u lice kao zmijski jezici, a onda — divovska borba s balvanima. Ne misliš ni na led ni na studen ni na išto drugo na svijetu, osim kako ćeš izvaljati trupac na čistinu, gdje ga možeš prirediti i svezati — svezati ga kao razbojnika lancima, da onda mirno i poslušno klizi za volovima. Al do toga! Kolko muke, kolko mudrolije! A treba mnogo mudrolije, jer je trupac jači, pa ga svojom golom snagom ne bi nikad svladao. Najprije se ne da maknuti s mjesta, kao da ga drži milijun nevidljivih ruku, a kad ga prevariš i kreneš, udario bi poleđenom strminom, kud je njega volja i kud ga goni njegova sila, da ga ne bi ni vile stigle i ustavile, a mora kliziti onamo, gdje ga ti želiš — prirediti i svezati. Zabiješ mu u čelo golem klin i onda vežeš, a on pokorno i mirno trpi i sluša...

To je posao za Josino raspoloženje.

— Po 'vakom se i ide u balvane.

— I ja tako mislim — potvrdi Blažić, gledajući preda se. — Lipo ćemo mi to sutra. Sićaš se još une tise? — upita, ne podižući pogleda. — Načekala se j'.

— Ako je nađemo.

— Ne boj se. Ja ću nju naći, pa da j' u ponoći, kad znam, 'di je.

— Kakva j' to tisa? — upita Manda i oštro pogleda Blažića. U glavi joj sijevnu već izblijedjelo sjećanje.

— Što smo je našli, kad smo uno nike godine išli u pasjake — odgovori Blažić, uhvati njezin pogled i nasmiješi se. — Unda smo je ostavili za zimu, pa, evo, prođe mnogo zima.

Manda se jasno sjeti i opet je obuze strah onoga jutra, kad su odlazili u planinu, i onoga užasnog, beskonačnog dana, kad ih je čekala.

— Nemojte sutra ići — reče odlučno. — Drva imamo dosta, da se uprav dvi zime nastave 'edna na drugu, a već je proliće na vratim. Uprav se bojim.

— A jer ne bi išli, kad 'oćemo?! — podrugne se Blažić.

— Jer, majko? Česa se bojiš?

— Ne znam, sinko, al se bojim — reče ona veoma zabrinuto. — Nesrića je vaik obuvena i opasana. Molim te, Blažu, nemojte ići.

— To ti je gotovo ka' u svetom evanđelju.

— Molim te, ka' se Bog dragi moli! — nastavila je ona uporno moliti. — Prikrsti se, moli se Bogu, da te oslobodi zla i ostanite kod kuće.

— Ne trokeljaj, kad ne znaš, u koju glavicu lupaš! — reče Blažić ljutito, jer se više nije mogao svladavati.

— Znam ja, jadna ti sam, kuda lupam. Znam ja dobro i zato divanim. Prikrsti se ti i ne vuci diteta.

— Zaveži! — vikne on i ustane.

Josi je bila vrlo neugodna ta rasprava, jer nije mogao pojmiti majčine upornosti.

— Kad je tako — vikne i Manda i ustane — unda da znaš, da Joso ne iđe, a ti sam 'ajde, ako 'š k vragu!

Blažić se je sav tresao od uzrujanja, naglo se izmakne, pljune u desni dlan i izmahne. Joso skoči među njih.

— Ne, ćakane, ako Boga znaš!

— Miči mi se! — drekne Blažić na njega.

— Ne, ćakane! Smiri se. Odmiči se, majko!

— Neka radije ubije mene sada, neg tebe sutra! — vikala je Manda, kao da je poludila. — Ne ću se makniti! Evo, udri!

Blažić zaslijepi i navali, da će odgurnuti sina, pa udariti na nju, no Joso se odupre i uhvati mu ruke. Blažić omahne svom snagom, ali se ne oslobodi.

— Miči mi se s puta, jer ću te satrti! — vikao je Josi.

— Mene moreš i ubiti, al majku ne 'š takniti, dok sam ja živ! — odgovori on uzrujano i odlučno, ali bez gnjeva.

— Znam ja, Iškarijote, kuda ti smiraš! — vikala je Manda, ne odmičući se. — Vidim ja, kakva j' to tebi tisa u glavi!

Sad se istom otvoriše Josi oči; sad on razumije, česa se majka boji, no ujedno mu se učini, da je to obična pretjeranost zabrinute majke, ako nije već i ludost uvriježene i ponižene žene. Blažić je popustio, te više nije kušao ni da se otme ni da navaljuje. Zagledao se u sina oštrim, neprijateljskim pogledom i reče:

— Pušti me il ću napraviti zlo!

Joso mu odmah pusti ruke i izmakne se na dva koraka tako, da je svojim leđima odmaknuo i majku.

— Evo, ćakane! — reče Joso. — Al zla ne 'š napraviti, jer sam ja jači. A, Bože, daj meni uno, što ja tebi napravije ili samo želije. Al jači sam i brani' ću i majku i sebe!

— Jači?! — reče Blažić kao da odvaljuje komad srca.

— Jači, jači, ćakane — odgovori Joso mirno, kao da se ruga. A njemu nije bilo do ruganja, i ako tu cijelu ružnu upadicu nije uzimao previše žalosno. Događa se to i u najboljim kućama. Događa se, pa — 'vala Bogu. I zaboravi se.

Blažić je teško otpuhivao, oborio glavu i stajao kao odsuđen.

— E, brajne, da te sad vidi vridni ćakan Vidurina, Bog mu se dušici smilova'. Koščice bi mu se u zemljici privrnile! — reče Manda, kao da je đavo vuče za jezik. — A vidi un tebe!

Blažić je ošine oštrim pogledom, nekako se nakostruši, kao da će opet navaliti, no onda se sruši u se, trpko se nasmiješi, baci pogled na Josu i reče:

— Jači, jači! Gotovo j'!

Okrene se i pođe van, bez i jedne druge riječi.

— 'Oćemo li unda u balvane, ćakane?

— Jači si, pa kako ti drago — zamakne on u mrak.

— Kako ti rečeš, a — ja bi' iša'.

— Kukavče, jadna ti majka, velko t' ne znaš, čijim zubim kru' ideš! — reče mu Manda. — Kad si bluna — i ne znam, jadna ti sam, na koga si taki? — unda ću ti reći 'rvacki: Iškarijot je odumije, da te smakne! Čuješ li me, kukavče moj, kukavna ti majka tvoja?!

— Ne čujem, majko — odgovori on, smiješeći se. — I prikrsti se ti, majko. Ne griši duše.

— A ti ne bluni i čuj me: ni'ko njega na svitu ne pozna ka' ja. Ni'ko se ne more čoviku naviriti u dušu ka' pametna žena. A meni još ni'ko ne reče, da sam blunasta.

— Ne reče, ne — potvrdi Joso, smiješeći se.

— Rugaj se ti, muko moja, rugaj. Lako ti se j' rugati, kad još ne znaš, na kolka si mista šupalj. Al slušaj ti mene: eto, jadni ti je ćaća — a kamo sriće moje, da ga moje oči nikad ne vidiše! Bolje bi mi bilo, da sam plela sidu kiku divojačku. Al eto, Božija j' Volja, pa — 'vala Mu i za to. Ćaća ti je, al ti moram reći: što j' Sedam smrtni' grija, un bi od svakoga — od svakoga, osim petoga, jer se ne će prižderati ni ićem ni pićem — al od svakog bi drugog on sadije stog, da ga ne bi krenilo osam najjači' volova. To bi un načinije samo — da nema džandara! Ništa j' njemu Svemogući — neka mi oprosti, što grišim, slava Mu i dika nebeska! — a vrag?!... La! Mojaaa 'rano! Un se s vragom — potari ga, sveti Križu! — ruga ka' sa krepanim paščetom i pomokrije bi mu se — da prosti Bog i tvoj ditinji obraz — pomokrije bi mu se, kukavče moj, ravno među oči, a da siromaški vrag ne bi zna', s koje to strane curi. Eto, taki je un. I da nema džandara — naopako! Vidila sam ja to nikoliko puta, al eto... Ne mogu sve ni divaniti. Jadni mi je drug... Al bude li tribalo za moju dicu — progovori' će Manda, progovoriti, pa ako ne bude mogla na usta, ona će na lakat. Viruj ti meni.

— Sad smo, majkice, poljudikali, pa moremo ići i spavati — reče on, a na licu mu i očima neprestano lagan smiješak.

— Bluno blunasta! Jadna ti sam za tobom, kad si taki i ne 'š da vidiš kod zdravih očiju!

— Ti si mi i' sad otvorila, pa se ništa ne boj — opet će on šaljivo. — Metni nam u torbu kruva i slanine, da mi noćas, kad pođemo, ne slipatamo po kući.

— I misliš ići?!

— A jer ne bi, kad još ima džandara?!

— Velko ti si blunast, žalosna ti sam i kamena za tobom. Ma, na koga si se taki bacije u našem rodu?!

— A more li se, majko, dite uvrći i na ćaću?!

— Samo ti tako, pa 'š daleko š njim.

— A ništa: smijulji' će se un, smijulji' ću se i ja; un meni ne smi ništa, a ja njemu ne ću. I tako...

Blažić je došao u štalu, a da nikad nikome ne bi mogao pripovijedati, kako je prešao ono nekoliko desetaka koračaja od ognjišta do jasala. Pa i ono, što se odigralo kod ognjišta — sve je to kao ružan san, kao nejasno priviđenje. Možda se nije ništa ni dogodilo. Možda se to njemu samo pričinja. Al nije moguće, jer on osjeća, da se je u njemu slomila osovina, koja ga je dosada držala nauzgoru i u kojoj je bila sva njegova golema, bezobzirna snaga i samosvijesna, bezgranična vjera u samoga sebe. Pukla je, slomljena je osovina na dva komada. Prije ju je osjećao sa tjemena do vrhova nožnih palaca cijelu, čvrstu, bez i najmanje ogrebotine, a kamoli i pukotine, dok sada ćuti usred utrobe dva neravna kraja, gdje je prebijena. Ti mu krajevi upiru u bubrege, kao da će ih zgnječiti, a gornji se komad osovine povio naprijed i on osjeća, kako ga vuče licem prema zemlji... Gotovo je... stenjao je u strahovitom, nemoćnom bijesu, osjećajući još i sada iza šaka sinove ruke kao nepopustljivo željezo. To nije priviđenje. To je zbilja. Još se sigurno poznaju tragovi sinovih prstiju: male, pomodrene udubine. Sigurno se poznaju, jer ga i boli. Podiže ruke prema očima, da vidi, da se uvjeri, no u mraku nije vidio ni ruku, a kamoli da bi vidio modrice... Sigurno se poznaju — uvjeravao je sam sebe... I gotovo je... Gotovo je... Jači je i ne boji se. I gotovo... Tako, moj vridni Blažu, svršavaju sve bene! Misto da si radije ka' čovik, ti se ka' babetina raskvasije i pentaš: »I tako se ti bojiš za mene?!«... pa počeje balavcu, ka' da se ispovidaš kakvoj popusini: »A znaš li ti, da ja nisam dobar i... tako, da sam svakakav?!«... i unda si još samo triba' priciditi dvi-tri suze, vrag i' iz tebe cidije, a 'oće, ne boj se... »Jači sam« — veli, a i 'est jači... Unda si moga' lipo odsići svoju tisu, pa — uje vuk magare. Ubila ga bukva. Omaklo se dite, ajme meni, i palo u brezdanku. Unda,

unda, kad se ni'ko ne bi bije dositije... »Ajme meni, moj Blažiću, grdne nesriće, mili moj Bože.«... »A, braćo moja, priko Božije se ne more. I eto: prid mojim očima!«... »Dobro, kukavče jadni, da i ti ne skoči za njim, unako ubrezumljen i jadan«... »I ja se, ljudi, tome čudim«... I tako bi se to bilo unda divanilo i ljudikalo, tako! A sada se ova tvoja sveta Mandalina nadala u dreku kun da j' đavo uša' u nju, pa se ti unda makni, ako si čoko! I un veli: »Jači sam i ne bojim se!« Gotovo j', rđo!... Sad im moreš još samo lauckati oko kuće za uno lokeža ka' izderano pašče i moliti se Bogu, da ti ne dadu nogom u tur... Na to si ti dogna svojom mudrolijom. Davno j' niki reka', da svaka mudrolija primudri... A kraljica?!... Što će una reći?! Da, a otkud bi una znala, al će — prije ili potlje opaziti, da se gazda Blažić boji i da još more samo lauckati... Ima una oko... Kakvo oko?! Kakve oči! Pa uno ispod očiju, pa još dalje... Jadni kukavče, vrag ti oči iskopa', kuda ti i' je bacije na nju... Una se sagnila po bremu, a vrag uzeje tvoje oči, pa nos', nos', nos' i — tov s njima njoj u nidra! I — kako unda, tako i danas... Sad je udovica, a mlada udovica lipša od divojke. To tebi i sad vrag šaplje, a ti, kukavče, napeje oba uva, izdrečije oči i gledaš, kako ti se drugi za njom maša... A što ti i moreš, kad sada ima drugi', koji su jači od tebe?!... Jači, jači... Pukle su ti kosirice...

Goveda su mirno ležala i otpuhivala, a odčas, dočas se čulo časovito škripanje jakih zubi, kako preživaju. Zrak je bio vruć, gust i težak, prezasićen isparivanjem svježega đubra i petnaest krupnih goveđih tjelesa. Kiselina se je probijala u svaku česticu zraka, no Blažića to nije smetalo. On je naučen na takav zrak, te mu teški stajski mirisi prijaju. Vruće mu je, jer je slamom zašuškana svaka i najmanja pukotina, kroz koju bi se mogla prokrasti zraka svježega zraka. Može jedino kroz — ključanicu! Na nju nijesu mislili, no da su je se sjetili, bili bi zašuškali i nju. Osjećao je u ustima bljutav okus toga gustog zraka i učini mu se, da bi ga mogao žvakati kao krišku sira. Njega, međutim, smeta samo vrućina, pa odmakne biljac i otkrije se do preko prsa.

Nemirno se je prebacivao s boka na bok. Nije se mogao odlučiti, da li bi išao u balvane ili ne bi. Više ga to pitanje ne zanima, ali je ipak kopalo po njemu. Joso mu je rekao: »Kako

ti rečeš, a — ja bi' iša'«. Sad, išli — ne išli... Jači je, pa — kako 'oće. Meni je sve'dno...

Joso se probudio u neka doba noći, ustao i povirio na nebo, da vidi, koliko bi moglo biti sati. Vidje, da bi svakako trebalo ići, ako se kani. Obuče se i iziđe u dvorište. Štala još zatvorena, a iznutra se ne čuje ništa, osim kako je neko goveče omahnulo glavom i lancem ostrugnulo jasle.

Lupne šakom u vrata.

— Ehe! — javi se Blažić.

— 'Oćemo li, ćakane?! Doba su, da se iđe.

— Evo, evo — odgovori on.

Joso je priredio jarmove, teljige i lance, te razmišljao, što još trebaju, da ne bi zaboravili. Ustala je i Manda, naložila vatru i pristavila vareniku.

— Lipa noć — reče Blažić Josi nekako umiljato i pokorno.

— Čemu kraja nije! — potvrdi Joso. — Pogledajde, ćakane, 'esam li što zaboravije?!

Razgovarali su mirno, kao da sinoćnjeg događaja nije ni bilo.

— Sikire! A 'di su ti sikire?!

— Ti si i' juče' oštrije. 'Di si i' metnije?

— A valjda da znaš, 'di je sikirnica?

— E, e. Ne ćemo i' zaboraviti.

U kući je Blažić šutio, no jeo je dosta, a Joso se sit najeo. Manda je cijelo vrijeme šutjela, kao da je nema u kući, pa kako je šutio i Blažić, Joso je nekoliko puta uzalud pokušao da zametne razgovor. Najzad se je ostavio jalova posla, uviđajući i sam, da su to posve neumjesni i preuranjeni pokušaji. Ako on može tako lako prijeći preko onog, ne mogu njih dvoje. A on može, jer se ni sinoć nije bio ražestio niti se je s kojim od njih svadio.

— Ka' ćete se, ako Bog da, vratiti? — upita ona, kad su polazili.

Joso je čekao, da odgovori otac, no kad je on šutio, reče majci:

— Ja mislim, ako Bog da, zavida. 'E l', ćakane?

— I ja tako mislim — odgovori Blažić.

— Evo, da znaš — reče Manda Blažiću: — Ako vas ne bude do upočitka sunca, lica ja Božijeg ne vidila i zemlja se

poda mnom razjapila i proždrla me, ako ne ću vrce ka' iz puške k džandarim.

— Ma, Bog s tobom, majko, što jope' zapodireš!? — opomene je Joso vrlo ljutito i osorno.

— Samo da znate! — odgovori ona s ledenim mirom.

— Pušti ti mene s mirom i 'ajde, ako ćeš, k milom vragu, jer ako ja zaslipim, vidi' ćeš, kolko će ti pomoći džandari! Al će ti, bojim se, biti kasno — reče Blažić, na oko, s najvećim mirom, što je bilo gore nego da je na nju dreknuo.

— I čuvaj ga se, Joso, sunce moje! — viknula je, kad su već bili pošli. Ona je to sve rekla, jer je bila odlučila, da tako rekne, smatrajući svojom dužnošću, da ponovno snažno udari Blažiću na — savjest. Inače je bila prilično mirna, jer je vjerovala, da će on dobro promisliti prije, nego bi što učinio, kad je čuo, da ona ne taji svojih sumnja. Ne sjeda on pod bukvu, za koju zna, da je podsječena. Ipak je ponovila, da bude još sigurnija.

Njih su dvojica išla šutke usporedo, noseći svaki sjekiru preko ruke.

— Uprav čudna noć! — javi se prvi Joso, da prekine šutnju.

— Lipa... Ledeno j'.

— E, da. Al dosta j', što ne kija.

Na licima su već osjećali, kako se hvata kora, no to — ne škodi. Naučeni su. Na rukama su imali velike vunene rukavice bez prsta: samo palac ima svoju posebnu kesicu, a ostali su prsti skupa. Tako je ruci toplije i lakše se radi. Rukavice su spojene dugačkom strukom, koju čovjek prebaci preko vrata, pa ne može rukavicâ izgubiti.

Kad su došli do Anerine kolibice, obojica baciše na nju pogled.

— Sad spavaju, sirote moje, ka' tri anđelka — pomisli Joso, a u duši osjeti veliku toplinu i nježnost, da bi bio mogao proplakati — i od žalosti za njima i od duboke, iskrene ljubavi prema njima. Snijeg je škripao pod opancima, a studen štipala za uške i nos, no Joso nije ništa ni čuo ni osjećao. U ušima mu odjekuju kao crkvena zvona, ječe mu kao trublje anđeoske tihe riječi, koje su jedva izgovarale polumrtve bratove usne: ... »zaboravi i mene, zaboravi i našu dobru majku, zaboravi i čakana, al mi moje Ane nikad ne upuštaj. Tebi je

ostavljam«... »Kunem ti se, Mićane!«... Kunem ti se, kunem ti se... ponavljao je u svojoj duši s toliko mekoće, s toliko topline, te i ne osjeti, da mu iz prepune duše dođe i na usne: »Kunem ti se, Mićane!«...

— Što veliš? — upita Blažić, prenuvši se iz svojih misli.

— Ništa, ništa, ćakane — odgovori Joso. — Snig zaleđen, pa čovik 'edva iđe.

— Zaleđen, zaleđen! — potvrdi Blažić i vrati se k svojoj kraljici... Leži u vilinskoj košuljici i on je gleda i gleda i pregledava i ogledava... Čudo od žene! Što je sve prepatila i ne omršavi. Nije debela — nije se imala čim udebeliti, a radi kao rob — ali nije ni mršava. Punašna, gdje je god pipneš. Punašna kao puce, mišičje joj tvrdo kao konopi, kao da je sva salivena iz čelika, a koža meka, meka i sve kao da ti upija prste, kad je miluješ, kao mahovina — ona najmekša mahovina pod starom velebitskom bukvom, za koju ne znaš, da li je vuna ili svila u čupercima, da li je perje — kakva nema... A lice! Tuga je preko njega prevukla svoje žalobno prozirno velo i time mu dometnula tračak čarobne tajanstvenosti, koje prije nije imalo, i učinila ga još ljepšim, pretjerano zamamljivim i neodoljivim. I oči su joj dobile taj biljeg tuge, koji nije od ovoga svijeta... On je vidio i u svijetu lijepih žena, a osobito ono, kad su se na njega one gole kreveljile i skoro se potukle radi njega... Vidio je on svašta. Pa obučene, pa nakićene, pa namirlišane... Al sve je to ništa naprama njoj. Kad nju gleda u ovoj teškoj težačkoj suknji i vezenoj košulji iz konoplje, koja je rasla tu pred njegovim očima — sjeti se vazda kraljice. One pokojne. I ona je vazda bila tužna... Kad je gledao one gradske ljepotice — lijepe žene! — u svili i drugim čudesima, u zlatu i dragom kamenju, pa kad ih se i danas sjeti, dođe mu pred oči veliko mršavo tele — gubavo tele — koje ima noge visoke kao teleće, tanke kao janjeće, a trup i glavu kao praseće — al od šugava praseta od pola godine, koje samo što nije crklo. Preko njega prebaci koju krpu i gledaj, kako se previja, kako se naginje i živ umiri, da će se — sad, na, prevaliti, samo ne znaš, na koju će stranu.

Tako je on to gledao i vidio.

Išli su sve do Krušnice, a da ne progovoriše više ni jedne jedine riječi. Tad se Joso trže, sjetivši se, da bi on morao što-

god reći, kad već ćaća šuti. Inače bi mogao pomisliti, da se ljuti, pa bi bio još gore volje.

— 'Oćemo li po tisu, ćakane?

— Ha?!... Ako ne bude pridaleko. Bojim se, da j' pridaleko. Ne ćemo dospiti. Bije bi gri' rad tog gubiti glavu na ovakoj studeni — govorio je Blažić bez ikakva prizvuka, posve mirno i naravno.

— Kakogod ti rečeš.

— Moremo drugi put, kad popusti studen.

Opet zamuknuše.

Balvani su bili na zgodnu mjestu, pa ih je trebalo samo svaljati sa strane u jednu uvalicu i tamo ih prirediti. Nije bilo teško, al je trebalo mnogo pažnje i vještine, jer je prijetila opasnost, da otidu na lijevo, niza stranu u provaliju, otkuda bi ih trebalo iznositi u cjepanicama ili ih pustiti, da tamo istrunu.

Blažić je prvi put u životu osjetio, da više nema one negdašnje svježine, okretnosti i snage. Prepao se, kad je to osjetio, kao što se je sinoć zaprepastio pod gvozdenim stiskom sinovih šaka. Prije nije na takove mogućnosti ni pomišljao, jer su mu bile daleke — nemogućnosti, o kojima nije mogao ni sanjati. Bio je krepak, čil, jak, silan i nesavladiv čak i u onoj bolesti, koju je stojeći prevukao iz kuće u štalu, iz štale u sjenik, kao bolesno pseto, koje ne zna ni za bolesnički krevet ni za bolesničku njegu. Bio je silan i jak, jer se tako osjećao, jer je u to vjerovao. Onda je i bilo tako sve do sinoć i, evo, do ovoga časa. Više ne vjeruje i ruke mu se tresu, a noge dršću, kad se izdigne na polugu, da balvan gane s mjesta. Gotovo je. Slomljeno je sve. I snaga i vjera, a još prije vjera. Štropot je njezina loma ponio sa sobom i svu snagu.

— Mislije sam — reče — da bi ti iša' doli, da dočekaš balvan polugom i da mu ne daš nalivo! — a on je to bio tako smislio jučer i skoro vjerovao u uspjeh, jer tko je samo malo nevješt, tko je samo malo neoprezan ili tko samo povjeruje, da smije pokušati da svojom snagom zaustavi onoliku grdosiju u zamahu i zaletu, taj mora platiti glavom... »Satra' ga trupac«... »Kolka nesrića i žalost, moj Blažiću?! Unaki pravi momak«... »A nu, braćo moja. Božija Volja, pa što more nesritni otac?!«... Tako bi to bilo. Nije baš siguran, al ako

ne bi bilo tako, već bi bilo nekako drugačije. Tisa ne bi bila ovoga puta ostavljena nauzgoru...

— Mislije sam tako — nastavljao je — ali ti nisi višt. Ja ću doli, a ti ćeš ga turniti.

— Ne triba ga, ćakane, ni dočekivati.

— Ne, ne. Ja ću njega već svrniti, kud mora ići. Vidi' ćeš — govorio je odlučno i bilo mu je posve naravno, da tako radi. Naravno: on je još ipak vještiji i — gotovo.

— Ne triba, ćakane. Poslušaj ti mene.

— A što bi' ja tebe posluša'? — iznenadi se on.

— Vidiš: desni ćemo mu kraj turniti malko naprid.

— P' unda?

— P' unda ćemo ga turniti i ne će se valjati k unoj dolini, man na posve drugu stranu.

— I tamo nam zapeti za une dvi bukve!

— To 'oće. I to j' dobro, jer ćemo mu undalen dati pravac, koji nam baš triba. A to j' sve lakše, nego li ga doli sritati. Nema tu, jadan, ljucke snage, koja bi njega na skoku skrenila s njegova puta.

— Podmete se poluga.

— I dade ti po glavi, kad trupac grune u nju.

Blažić se zamisli: točno je tako i on jučer računao!... Samo, nije pomišljao, da bi ga mogli turnuti i onako, kako to veli Joso. Počeo je kimati glavom, a onda reče, kao da sam sebi tumači:

— I pametniji... i pametniji! Što 'est — 'est!

— Ne triba tu, ćakane, velike pameti. Triba samo otvoriti oči, pa sve mam vidiš.

— 'Est to. A 'di ti to nauči otvarati oči?!

— Šali se ti, šali!

— Ne šalim se.

— Rugaš se, al — sve'edno... Ako se u ratu ne nauči ništa drugo, nauči se gledati.

— E, da: u ratu! Ža' mi je do Boga, što i ja ne odo'! To bi bije posa' za me!

— Ne divani, molim te!

— I tamo pucaš u ljude ka', na priliku, u zecove?

— A da što bi?! Kad puca un u te, pucaš i ti u nj, pa 'ko koga prije pogodi.

— I ljudi padaju ka' snoplje, ka' — kad prikolješ krmka?!... A sve ljudi ka' i mi.

Joso je šutio, taslačeći polugu, da bolje pothvati trupac. Nije više pazio na očeve riječi.

— Vidi se, da nas Svemogući dobro pozna — govorio je Blažić: — Svakog ljuckog vika pušti po 'ednom, po dvaput, da radimo onako po srcu, kako nam je Un ostavije, pa — 'ko osta', 'ko propa'. To j' pametno... Ako nije zapalo mene, zapalo j' moju dicu... 'Esi li i' ti, molim te, mnogo pokla'?

Joso mu ne odgovori, a on nastavi, kao da odgovora nije ni očekivao:

— Ništa n' bajunetom kroz krcije, pa — eto vragu bekine! Unda drugog i sve i' slažeš. Uni još stresaju opancim, a ti ni ne gledaš, man — radiš li, radiš... A ništa se ne bojiš. Vraga bi se i boja', kad i džandar s tobom kolje...

— Evo, ćakane — prekide ga Joso: — sad, moleći Boga, moremo upriti.

— 'E l' nu, svi kolju, pa samo paziš, da ti s une strane ne da koji vrag po ćiverici?

— A da! — potvrdi Joso, samo da mu odgovori. — Sad ćemo ga, ćakane, najprije zaniti.

— Pametni' si, pa određuj.

— Rugaj se ti, rugaj. Nego — neka ga medvid zanosi, a mi ćemo njega, s pomoći Božijom i polugami zakreniti na unu stranu.

— Lipo — reče opet Blažić: — Pametni' si, pa zapovidaj.

Uzeo je polugu i podupro. Jasno je vidio, da je Joso mnogo jači, pa radi toga osjeti još jače svoju slabost, koje — zapravo — nije ni bilo. Njegova ju je mašta i strah uveličavao toliko, da mu se je činilo, da će mu poluga ispasti iz ruku.

— Upri, ćakane, upri! — sokolio ga Joso. — Pazi, ćakane, da radimo složno, jer drukčije nikad s mista. Kad ja rečem, unda upri. 'Ajde, pazi: — O-ruk! — Dobro, dobro iđe. 'Ajmo još. Pazi, ćakane: — O-ruk!

U Blažiću se uzbunilo ono njegovo — »onaj njegov vrag«, kako je on govorio — što njemu zapovijeda taj njegov balavac, no nije mogao progovoriti ni riječi, nije mogao nego slušati kao dijete, te kad je Joso viknuo: »O-ruk!« — on je upro svom snagom kao medvjed na lancu. Nema tu ništa — gotovo je: sluša ga, jer je jači i pametniji. Sluša ga, jer mora. Mora?!

Zašto bi morao?! To mu je pitanje palo u mozak kao usijano željezo. Zašto bi morao? Ne mora, al — eto: sluša ga. Ne će sad tu vikati... A, eto...

Došli su kući mnogo prije nego li im se je Manda i nadala. Kad su ustavili u dvorištu, Joso uđe žurno u kuću, tobože, da ostavi torbu, no želio je samo da govori s majkom prije, nego ona izađe pred njih. Našao ju je u kući.

— Molim te, majko, nemoj reći ni 'edne ružne.

— Re'ću ja njemu samo uno, što ga patri — odgovori ona nabrušeno.

— Unda će mi biti ža' na te i ljuti' ću se.

— Stalo meni, što se ti ljutiš!

— Nemoj tako, molim te. Pametan čovik ne iđe u slamu sa zapaljenom svićom, jer zna, da slama mora planiti.

— A kakav je bije?

— Ka kru'.

— E, vrag ga iž njega poije, da Bog da'!

— Potlje ćemo o tom, a sad moram letiti puštiti vole.

Manda je metnula na stolicu veliku zdjelu kisela kupusa i kraj nje jedan tanjur — drveni — slanine i suhoga mesa, a drugi oguljenih krumpira, da večeraju i prije uobičajenog vremena, jer je znala, da su gladni.

— Bolestan bi ga se naije — reče ona, kad su sjeli. — Ka' suvo zlato.

Poslovično je, kako se slatko jede, kad se dođe iz gore, a danas je i Blažić jeo, doista, kao pravi gorar. Sam se nije mogao sjetiti, kada je posljednji put tako slatko jeo.

— Uprav bi' moga' buvu ubiti na trbuvu, kolko sam se naije! — reče, kad je odložio žlicu i prekrstio se.

— Bome, i ja, ćakane! — reče Joso.

Manda je šutjela, no kad je čula riječi svog čovjeka, reče u sebi: — Vrag ti je, da Bog da', gnječije na trbusim!

Kad su se digli od stolice, Joso je — kao, tobože, posve slučajno — rekao majci, da je nešina kolibica zatvorena. Htio je čuti, da li ona zna, gdje je Anera.

— Iza podne j' otišla s dicom k Lukanu. Vidila sam je, kad je išla. A 'este divanili, 'e l' ti što rekla?!

— Još ništa.

— Ajme meni, živa umirem za tobom...

— Ne boj se ti, majko. Sad sam ja ćakanu napipa' žilicu. Ništa se ne tribaš bojati, samo ne smiš ti zapodirati. Pušti ga s mirom.

XIV.

Poslije večere je Blažić odmah otišao u jasle i zaspao još prije nego je blago bilo spremljeno za počinak. Ivan je metao govedima jesti, a Manda muzla krave, dok se je Joso muvao oko njih, jer nije našao ništa, česa bi se latio.

— 'Esi ga čuje, kako j' za'rka kun da žaga balvan, zadnje mu bilo, da Bog da, oprosti mi, Bože i Blažena moja Gospe — reče Manda, kad je izišla iz štale.

— Ka' Boga te molim, majko, ne kljuj! — odgovori joj Joso vrlo ljutito. — Ti bi bila sritnija, da se jope' s tobom pravda, neg što j' unako lipo zaspa'.

— 'Aj, gade! Ne 'š mi ti prodike držati — okosi se ona.

— 'Oću, majko, kad je za to doba, a kad te uvridim, unda mi zamiri i neka me Bog pokara — odgovori joj on tako mirno i odlučno, da je ona odmah pomislila, kako se mora čim prije izgubiti. Više nije ni riječi progovorila. Činilo joj se, kao da je pala iz oblaka, pa se ne može snaći: sinoć je bio gotov dati glavu za nju — a staviti se onako pred Blažića, kad »ureduje« sa ženom, to znači igrati se glavom. Sjeća se Manda, kako ju je jednom htio obraniti pokojni svekar Vidurina, baš kao Joso sinoć, i Blažić je tada svome rođenom ocu opalio takovu zaušnicu, da se je izvalio na zemlju i da mu nikad više nije palo na um, da brani nevjestu — eto, sinoć on tako skoči za svoju majku, a sada je psuje i brani oca. To nije mogla razumjeti i bilo joj je, da pukne. Toliko je toga smislila i lijepo složila, slažući cijeloga dana kao niz lješnjaka, da izmoli svom dragom čovjeku, a kad tamo — »Ni riči, majko.«... »Vidi ti vražijeg tura, koji će meni gospodariti!« — govorila je ona. A ona se, sirota, veselila, da će sada moći mirno, natanane i onako baš iz dubine srca izbrojiti onom Iškariotu sve, što je učinio i njoj i djeci — a lako joj je sada brojiti, kad su između nje i njega Josine šake kao dva malja. Jeste li vidjeli sinoć, kad ga spopade za ruke, a moj se Blažić spusti u koljenima ka' derančić, kad ga uhvate pod tuđom jabukom?! I ne

dijeli zaušnica. A mogao bi svoje dijete i udariti, al, da — ne varaj se, vraže! »Jači si« — veli i — gotovo. Manda je rasla od veselja, kako će sada Joso s njom — ne baš, da bi on ocu što nažao učinio — ne daj Bože, to ni ona ne želi, al tako — na njezinoj je strani, pa je sigurna, a kad tamo — on ti to nekako drukčije gleda.

Nije mu se još dalo leći, pak ode u selo, da još gdje posjedi. Udari preko Doca, pa u Lukanovu kuću. Oni baš kod večere — Lukanovi kod jedne, Zekanovi kod druge stolice, a kao jedna čeljad, jer nijesu kuće nikada pregradili.

— Mi rano večerali, pa ja pomislije, da su tako i svi drugi — reče on, kad su se pozdravili i upitali za zdravlje.

— Sidaj — vele mu i Lukan i Zekan skoro u jedan glas. — Sidaj i primiči se.

— Sisti 'oću, al vam velim, da sam večera'. Kolko sam poije, moglo bi večerati pet generala i još da im ostane — reče on, gledajući u Lukanovu sobu, koja je bila otvorena. Unutra mrak. Ne vidi se ništa, a ni ne čuje se ništa. Da je ona još tu, bila bi i djeca. Vidio bi ih... Odmah počne smišljati, kako će brzo izmaći i otići, jer njemu, očito, nije bilo ni do sela ni do sijela.

— 'Este li dovukli lipe trupce? — upita Ducina.

— Ne moreš i' se nagledati!

— Uprav je pogodno vrime — reče Zekan — pa smo Lukan i ja mislili, da bi sutra otišli. Sad je lakše, neg liti voziti.

— A ima se i vrimena — javi se Lukan.

— Pošaljite dičake. Ku' ćete vas dva kraj ovaki' zmajeva!

— Ne damo se mi još u zapećak! — reče opet Lukan. Čini se, da je malko došao k sebi i prosvijetlio, i ako je još previše šutljiv i vazda neveseo. Preko njegova lica ne prelazi smiješak, a kad se tobože i nasmije, čuje se samo glas, kojega ne prati ni sjaj očiju ni pokret obraza. Čuje se nešto kao neko potiho hrzanje i ogledavaš se, da vidiš, otkuda to dolazi.

— Da ja iđem u balvane, ja ne bi' ništa dovuka' — reče Ducina.

— Jer ne bi? — upita Makić. — Jer bi unda iša'?!

— Iša' bi', ako bi me stric posla', a ne bi dovuka', jer bi mi bilo ža' volova. Vo je ka' i čovik. I njemu je teško.

— 'Est, brate, al uno j' i snaga. Žali ti sebe, a ne njega.

On dok more vuče, a kad ne more — unda ti gledaj, što ćeš, a njemu u vrkeš! Stoji i prižívlje il te pogleda, ka' da ti se ruga, što ne znaš, što bi — govorio je Zekan.

— A meni rekoše, Jojo, da si se ti ništo rasvedije, pa — iđem, reko', da vidim. A ti, 'vala Bogu, ka' drinovina. Zato sam o tom i muča', kad sam doša' i vidije te sa žlicom u ruci.

— 'Ko ti je to reka'?! — iznenadi se Zekan.

— Niko dite reče — odgovori Joso i skoro se nasmijao od zadovoljstva, kako mu je to zgodno naletjelo na jezik.

— Ništa meni nije, 'vala Bogu. A ovo, što veliš »sa žlicom u ruci«, moj Joso, to ti je ništa. Ja ću š njom u ruci i umriti. Kad mene 'ednom zaboli — a još me, 'vala Bogu, ne zaboli — unda sam ti ja, moj Joskane, svršije! Ja red, ja dva da sastavim i — morete mi mam kopati raku.

— A, moj Jojo — vikne Ducina — ne iđe duša iz sirove zule! Triba se osušiti, pa unda umriti. Tako ti je to, tako! — reče i nasmije se u sav glas, te poprska jelom i Barušu i strica.

— Kad si ti, Jojo, i živ i zdrav, 'vala Bogu, unda ja mogu ići spavati — reče Joso i ustane.

— Susta' si u planini ka' crna zemljica — reče mu sestra sućutno.

— Kakav susta', molim te! Moga' bi' ja sad u kolo!

— Da si samo tako otiša' u Velebit i vratije se, bilo bi ti dosta — opet će ona.

— E, da sam iša' tako u bresposlici, unda bi susta', a moglo bi me i pomesti, al u radu je to ništa. Malko štipa za uši, štipa za nos i obraze, al ništa j' to. Milina!

Nije krenuo ravno preko Doca, već desno ispod vrtova, ispod kuća Josipovića, pa k Anerinoj kolibici. Nikog više nije vidio ni oko kotarina ni pred kućama, što ga je veselilo. To mu je bio prvi put, što osjeti, da mu je drago, što nitko ne vidi, kud ide, a da ni sam nije znao, zašto mu je to drago. Svi znadu, da se on i nevjesta paze odvajkada, a sad pogotovo, otkad se ono zna za Miću, pa onda nije nikakovo čudo, što ide k njoj. Veće bi čudo bilo, da ne ide.

Vrata su na kolibici bila zatvorena. Svijetla nije mogao opaziti ni kroz prozorčić ni kroz pukotine na vratima. Dođe k vratima. Led je pucao pod opancima kao staklo. Anera čuje korake i protrne: je li opet došao?! Već htjede skočiti iz kre-

veta, no svlada se. Otići će. Ono je s njom pošteno razgovarao, pa ako ga nesreća i vodi tu, otići će mirno — mislila je ona, dok je Joso u isto vrijeme razmišljao, da li bi se javio ili bi se tiho udaljio. Pomisli, ako ga je možda čula, ako nije zaspala, da će biti u brizi, tko joj se vuče oko kolibice, pa zovne:

— 'Esi zaspala, nešo?!

— Nisam, ne, dragi! Ja se, jadna ti sam, pripala, 'ko je. Eto me mam — osjetila je, kao da joj pade težak teret s grudi i obradova se, što se je prevarila.

— Ne ustaj, nešo! Odo' ja. Tako sam samo tije viditi, 'esi li živa — odgovori on i htjede otići. Ona je međutim već bila navukla carzu i opanke i valjala trupac od vrata.

— Čekaj, čekaj, dok otvorim svoju tvrđavu — šalila se ona na račun svoje sirotinje i začas otvorila. — Ulazi! Danas vas je, jadna ti sam, pomelo.

— Ne ću, nešo, ulaziti, kad si već bila legla, man odlazim, a ti ligaj jope'. Ža' mi je, što sam i dolazije.

— A meni je drago — odgovori ona — kad vidim, kako se moj diver stara za svoju nešu.

Njemu bi drago, što tako govori, no ipak ne uđe.

— S Bogom, nešo — reče joj. — Doći ću ti sutra naveče na silo, a sad iđem i ja leći. Imaš li drva, da ti donesem?

— Imam, imam još dosta.

Već su bile krave pomužene i blago ručalo, kad se je sutradan Blažić probudio. Protezao se je u slami, kao da je isprebijan, sjeo i zijevnuo od uha do uha.

— Baš sam lipo spava' — reče, opazivši Josu u štali.

— A ja sam pomislije, da nisi ni oka stiska', kad tako slatko zivaš.

— 'Esam u 'ednom snu ka' malo dite. Vele, kad je čoviku duša mirna, da unda mirno i spava.

— Kad bi po tom bilo, unda bi tebe besanica pritrgla — reče Manda, koja je bila ušla u štalu, a da je njih nijedan ne opaziše. Josu su njezine riječi zapekle, no ne reče ništa, jer nije znao, kako bi, a da je ne uvrijedi. Majka ipak nije dijete, pa da je možeš pograbiti za uši i zdrmati. Okrenuo se k njoj i u čudu je pogledao, kao da je s tim samim pogledom htio reći: — Eto, majko, i jope' kljuješ brez razloga.

— 'E l' tako, 'rankane, 'est! — odgovori joj Blažić podrugljivo i nasmije se, a ona se opet izgubi na dvorištu.

On je, doista, osjećao u sebi neku osobitu lakoću i zadovoljstvo, kao da su ga ovi zadnji doživljaji posve pročistili. Na Josu je gledao, ne doduše ni s poštovanjem ni sa strahom, al — eto: pred sobom je vidio jačega i pametnijega. Sve badava: pobijedio ga je, slomio ga i satro jednim jedinim stiskom svojih momačkih šaka, a sigurno još više sa svojom odlučnošću i odvažnošću, s kojom je stao pred njega: Blažića Vidurinova i zagrmio mu u lice, u oči, u brk: »Varaš se! Stoj! Ne će više biti unako, kako tebi samo pune u glavi! I mi smo drugi tu!«. — — To je njega zgnječilo, kao oni veliki točkovi kamenje — kako je to vidio u svijetu.

Poslije ručka zovne Josu u sobu.

— Valja da i ja smim čuti te tajne! — reče Manda nabusito, ulazeći za njima u sobu.

— Ne znam, što je ćakan odumije, da mi reče, al valja da ne brani, da i ti čuješ — reče Joso, a Blažić je šutio.

— E, uprav će mi un ništo braniti! — odreže ona.

— Ne trokeljaj, kad ne znaš, kud lupaš — reče Blažić, a Joso pomisli, kako mu ne bi bilo žao, kad bi je ćaća sad znao dohvatiti onako — preko zuba, al samo ne jako. Toliko, da drugi put pazi, što izvaljuje. Pogledao ju je takim pogledom, kakvim se ne gleda mati, već onaj, koji te mora slušati. Ona je taj pogled uhvatila, sva protrnula od čuda i zanijemila.

— Ja sam, Joso, razmislije — poče Blažić s najvećim mirom, zatomljujući svaki ćuh bure, koja je u njemu bjesnila — a moga' sam ti i uma' odgovoriti. Nisam tije. Pušta' sam, neka se sleže... Ne more nikako biti!

— Nikako?! — priupita Joso i nasloni se rukama na stol. Oborio je glavu, a krv mu udarila u lice.

— Nikako. Ne mogu... Al da ne bi što mislije, da znaš: njoj nema parice među ženami. Tako i ja mislim. Al sve'dno. Ne more biti.

— A ako bi je ja, ćakane, uzeje brez tvoje privole? — upita odrješito, malko uzdrhtalim glasom i zagleda se u oca.

— To je tvoja stvar... Sad se gleda tu na nikakvu punolitnost... Tvoja stvar, al mi na ovom ognjištu ne će biti, dok sam ja na njemu starješina i — dok sam ja na njemu.

— Ma, prokletniče prokleti, koji je u vrag u tebi?! — propišti Manda i skoro mu se unese u oči.

— Majko, ka' Boga te molim, dok ćakan divani sa mnom, nemoj se tako mišati i odmakni se! — reče Joso povišenim glasom, skoro vikne, lagano je uzme s leđa za mišice i odmakne od oca. Ona je sva plamsala od bijesa, a nije znala, da li više na onog Iškariota ili sad na tog svoga balu, no radi toga zaprepaštenja nije mogla ni progovoriti, a kamoli prigovoriti. Blažić se je potulio i onako se, ispod brka, smijuljio, sjetivši se, kako je on odmakao svog ćaću između sebe i žene, a gledajući, kako sada njegov sin odmiče svoju majku. Vidi Blažić, da je razlika velika, no nije se mogao oteti pomisli: »'Est pravi moj sin!«...

— Morda ovo iz mene, 'rankane, ne govori vrag, man uprav sam Bog — reče Blažić Mandi.

— E, uprav bi se namirije na crikvicu! — odsiječe ona i pogleda u Josu, kao da se ispričava: »Eto, moram, pa ti sad — što reka', da reka'«.

Blažić ne odvrati ništa, pa onda ni Joso nije htio, da se voda muti bez velike potrebe. Kad se je slegao zrak od tih upadica, opet će on mirno:

— Ako una, ćakane, ne bi tila za me, pa se ja oženim s drugom po tvojoj volji — svakako po tvojoj volji! — bi l' ti pušta, ako bude una tila, da dođe s dicom u kuću, dok se s Božijom Voljom uda ka' tvoje dite?

— Dicu moreš, ako 'š, dovesti iz uni' stopa — odgovori on spremno. — I bilo bi mi drago, a una i ja ne moremo kod 'ednog ognjišta. To sam ti već kaza'. Nije to, da ja nju ne ću za nevistu... 'E l' me razumiš?!

— Ne razumim, ćakane, al znam, što si mi kaza' i 'vala ti.

— Ne 'š me, 'rankane, nikad ni razumiti. A što ću mu ja?!

Čim je večerao, pošao je k Aneri. Ona je bila naložila veliku vatru, da bude toplo i pobrinula se za nekoliko jaja, da ga može ponuditi. Djecu je metnula u krevet i već su spavala.

Cijela je priroda upočivala pod teškim pokrovom prebijela snijega; nebo čisto kao suza, bistro kao gorska bujica, a visoko, nedohitno visoko, kako se zna uzdići samo za prečistih hladnih zimskih noći. Zvijezde su neumorno treperile,

kao da su među sobom u najživljem razgovoru, a mjesec se upravo dizao iza Resnika polako, ukočeno, umišljeno i oholo kao stari, ćelavi neženja.

Joso je bio uzbuđen i nemiran više nego ikad prije velike bitke, u kojoj je bilo mnogo izgleda za — slavu i skoro nikakova za povratak. Ništa se ne boji nego da je ne uvrijedi. Na sve je drugo spreman i sve će primiti s najvećom požrtvovnošću, pa mu bilo i te kako teško.

Snijeg mu je praskao pod nogama, jer se je pod njim lomio led oko stopa kao suho granje. Vrata su bila otvorena i ona ga je čekala na vratima.

— Čula sam te iz daleka — reče mu, smiješeći se — a znam, da drugi ne more biti. Po ovoj mojoj carskoj cesti ne idu putnici namirnici.

— Ledeno, nešo — reče on, trljajući ruke.

Sjeli su kraj vatre i počeli govoriti, samo da se govori.

— Vidi' ćeš, da i najzad ne će biti dobro s Ducinom — reče ona. — Dugo ja njega već gledam.

— Veliš?!

— Velim i živa umirem, da se ne ću privariti. Ja sam, unako, vidila, u čemu je stvar, jer sa mnom najvoli divaniti i viruje mi. Ne razumim se ja u to, al ne triba ništa više od naše zdrave pameti. Sad čeka, da im se rodi dite. I to će čekati još dugo, ako triba. Ja sam ga na to navela. I kad to bude, moga' bi Bog dati, da ga i umine. Ne bude li toga ili ako prikoviš zategne, zlo i naopako.

— More Bog dati, da i ne bude zla — govorio je niti ne misleći ovaj čas ni na Ducinu ni na sestru Barušu ni na njihovu djecu, koje nemaju. On je sve čekao zgodnu priliku, da počne o onome, što njega jedino ovaj čas zanima.

— U Svevišnjeg je sve moguće, al Ducina — oslobodi nas, Bože i Blažena Gospe — ni sad nije na svoj šesti. Un uvati sirotu Barušu prid kućom, na guvnu, na putu — 'di bilo i prid kim bilo i mota je i cmače i sve viče: »Ka' ćeš mi već roditi, jedinice moja?!« ... Da Bog mili očuva i dušmanina.

— A, što ćemo, moja nešo?! Imamo već dosta, pa nek dođe i to, ako j' suđeno. Priko suđene — nikud i nikamo.

— E, da, moj dragi... Nego, molim te, da pridem na drugo: već sam te dugo tila pitati, pa nikad nismo, jadna ti

sam, sami: 'esi li ti meni sve, Bog ti dava', ispripovijedije, što ti je reka' pokojni Mića?

— Nisam, nešo! — odgovori on kao iz puške, jer ga je tim pitanjem izbavila brige, kako bi počeo. — I ako ćeš, sada ću ti sve reći.

— Kako ne bi', jadna ti sam, tila?! Nude, nude, sunce moje — govorila je ona i primakla stočić tik do njega.

— Sve j' bilo, kako sam ti već pripovida' — počeo je on tiho, gledajući preda se. — Vidim ja, jadan, da ga više nema, a vidi i un. I meni udarile suze na oči. — Josi i sada potekoše suze, pa još više stuli glavu, da ih Anera ne opazi, no po glasu se je čulo, da plače: — A un unda veli: »Ne plači, brate. To ti je i grijota. Neg, eto, veli, brate Joso: zaboravi i mene i našu majku i ćakana, al mi moje Ane nikad ne upuštaj. Tebi je ostavljam.« — Od suza nije mogao govoriti, pa čas zastane. I ona je tiho jecala... »Unda veli: ni'ko ne zna osim Boga i mene, što j' moja Ana. Ne upuštaj mi je. 'E l' mi to obećavaš na smrtnoj postelji?!« — — Ja sam mu unda reka': »Kunem ti se, Mićane!« I oba smo plakali i ljubili se.

Anera se je nagnula na njegovo rame, uhvatila ga rukama oko vrata i ridala. Joso je skupio svu snagu, da dalje pripovijeda, no riječi su mu bile isprekidane jecajima i promočene suzama:

... A unda mi je Mićan reka': »Ne plači, milinje moje. Sad ću lako dati dušu našem Spasitelju. Ne plači. I znaš — veli — Joso: — izljubi moju Anu misto mene« ...

— Ajme meni, tugo moja! — zavapila je Anera i kao u bunilu stala cjelivati Josu, a i on nju tako, da su im se miješale suze i cjelovi... — Oči moje, čelo moje, sunce moje, koje me nikad više ne će ogrijati — šaptala je u grčevima probuđenih boli i obnovljene strave i užasa nad najvećim gubitkom.

— »I reci joj — nastavljao je Joso — i reci joj, reka' mi je naš Mićan, da sam je u svojoj duši ponije i u nebo.«

Anera je, sva iscrpljena klonula na njegovo rame, a sa stočića se skliznula tako, da je na zemlji klečala kraj njega i onda šaptom ponovila: »I reci joj, da sam je u svojoj duši ponije i u nebo« ...

— E, uprav mi je tako reka'... Ne ću nikad zaboraviti ni'edne njegove riči, da sam sto godina živ... I unda mi je

reka': »Ćakanu reci, neka mi sve oprosti, a ja njemu praštam. Nije ni un kriv, što j' unaki.«

— 'Vala dragom Bogu, da mu j' oprostije, da to nije odnije na svojoj dušici!

— 'Est, 'est. Oprostije mu je.

— A 'esi to reka' rodi?! — upita ona na prekide.

— 'Esam. Bilo mu je drago.

— A što j' un reka'? 'E l' un prašta?

— E, e. Reka' j': »Bog i njemu oprostije i da' mu dušici raj nebeski.« Tako j' reka'.

— »Nije un ništa kriv«...

— E. Veli: »Nije un ništa kriv«...

— Ni ja nisam ništa kriva, a ni un nije ništa kriv, a vindar... — ne dovrši misli, lagano se ispravi, sjede na stolac i podboči se na ruke. — 'E l' ti još što reka'?

— Ništa više, nešo. Sad sam ti sve reka' i znam, kolko i ti. Sve j' ovako bilo — govorio je on već mirno i gledao u nju... Nego, eto, nešo: Čula si, kako sam se zakleje našem Mićanu.

— E, moj dragi. Znam ja, kakva j' tvoja duša, Bog ti svemogući platije i na ovom i na unom svitu.

— Ja ću zakletvu i održati, man da mi Bog uzme glavu ili samo pamet.

— To ja, brate, znam.

— Al kako ću ja to izvršiti? Mićan te j' ostavije meni na dušu i ti mi moraš pomoći, da se ne ogrišim. A volije bi, nešo, živ pod zemlju neg tebe samo uvriditi, a kamoli, da bi se o tebe ogrišije. To mi viruj, kun da ti naš Mićan divani na moja usta.

— Virujem ti, ka' sama sebi.

— Ovako ti ne moreš više niti ja dam. Ne ću ja, da ti budeš tuđa najmenica, a svaka čast i mojoj sestri i mome zetu i stricu Lukanu. Ja ne ću ni da se vaša dica potucaju po tuđim kućama. Ja ću to s ćakanom drukčije. Ja ću —

— Ti znaš, da se Mićan nije s ćakanom ni priričije i da se ni ja nisam š njim ni priričila?!

— Znam to.

— Unda tako radi i ti, ako 'š da budemo prijatelji ka' i dosada.

— Ni ja se ne ću š njim svaditi.

— Unda radi, štogod 'oćeš.

— Radi' ću, štogod ti poželiš. Da mi rečeš, da živu vatru grnem golim rukami, i to ću za te učiniti i ne će me zaboliti... — govorio je vrlo odlučno i lako, jer su mu misli same dolazile na jezik. — Bi l' ti, nešo, želila, da dođeš na svoje ognjište?

— Bi', dragi, želila. Volila bi neg u raj osim sa mojim Mićanom. Duša mi umri od želje za njim i ja ni dan danas ne smim proći isprid naše kuće, jer se bojim, da ću se kraj nje mrtva srušiti. Kad vidim koje naše dite, u meni srce zaigra od veselja, ka' da sam vidila dragoga Spasitelja, a kad sam sa majkom, čini mi se isto kao da sam sa svojom rođenom majkom. Eto, dragi, tolko bi' želila na naše ognjište, al ne bi' tila ni da me na nosilim na njeg mrtvu donesu — govorila je brzo i žurno disala, a onda čas zastane i nastavi mnogo laganije: — Aneru, moj Josica, veselje moje, ne bi ni iz Božije kuće dvaput gonili.

— Tako ne bi ni ja tije, neg mislim, kad bi ja sve uredije, pa da unda dođeš?!

— Ni unda. Milost se prima samo od dragog Boga. I na to nemoj potrošiti ni 'edne riči.

— A kako bi bilo, da imaš zemlje, kolko j' potribno, a moja j' briga, da se uzore i posije?!

— Ja znam, da ćakan ne bi rada to napravije, pa unda ni ne ću. Ja i ovako, 'vala mom Bogu, dosta zaradim za nas troj. Što tribamo, to imamo. A dici zemlja ni tako ne će uteći.

— Mislije sam — tako, dok se ti udaš, ako j' Božija Volja.

— O tom mi nemoj divaniti. I ako te i'ko za to upita, ne budi mi diver, man brat i svakom reci, da će od mene dobiti rupčić, ka' ga već dobiše uni, koji su me s tim napastovali.

— A kako bi bilo, nešo, da su dica kod nas?!

— A ja tu sama ka' ćuk! Molim te, ti si pametan...

— Mislije sam: ti si i tako najviše s Barušom.

— 'Di ja, tu i naša dica.

— A kako bi bilo, nešo... — prekide se i zastade.

— Lipi moj Josica — reče ona iskreno, toplo — ti si večeras upra': »A kako bi bilo, nešo?!« pa ne puštaš, a bi' će, dragi moj, unako, kako mi je ostavije Svevišnji... Tako će biti, moj Josica, i ja znam, da ću biti zadovoljna, koliko ja to mogu... bez moje sriće...

— Uprav tako, nešo, al evo, još samo 'edno: »A kako bi bilo, nešo«... A znaš, nemoj ovo slušati, ka' da ti govori čovik, nego ka' da ti divani naš Mićan na moja usta, il ka' da ti divani svetac. Ne smiš se, nešo, ni uvriditi ni rasrditi, jer ja sam ti već reka', da bi prije živ pod zemlju, neg tebe uvridije.

— 'Est to. Virujem ti. Nude — govorila je već posve mirno, sabrano, i kao da je, što više, i slutila, o čemu se radi. — Ne ću se na tebe srditi, a znam, da me ne 'š uvriditi. Nude?!

— Kako bi bilo, nešo ... ako bi ti mogla ... i eto ... ako moreš, da se ... nas dvoje vinčamo?!

Ona ga je pogledala, kao da je gromom ošinuta, pa je bilo očito, da takove ponude nije očekivala. Nekoliko je dugih časaka nepomično gledala u njegovo blijedo lice i ukočene oči, a onda prozbori, kao da bi žalila nad mrtvom majkom:

— A, Josica, sunce moje, kako to moreš svojoj neši divaniti?! Zar ti ne vidiš, da si ti meni ka' brat nerođeni, više nego rođeni?!

Bio je pogođen i zatečen njezinim iznenađenjem, pa reče:

— Ja sam pita' plovana. Po zakonu to more biti.

— Sunce moje, brate moj, te ja zakone imam u svojoj duši i u svome srcu i ne more i' minjati ni plovan ni sveti otac papa — govorila je uzdrhtanim glasom, a lice joj se opet obli suzama. — Jer si mi to reka', dragi moj, milinje moje... I to sad i plovan zna?

— Pod ispovidno ime, nešo — odgovori on tiho osjećajući, kako se je na njega srušilo nebo, i on, ovako jadan, kroz prodrtu kapu nebesku promolio glavu na onu stranu — na kojoj nema više ništa. Pustinja, a nema ni pustinje. Nema ništa osim njega, osim njegove glave, jer je sve drugo još na zemlji, u Anerinoj kolibici...

— Nemoj se srditi, nešo, molim te — prošapće on, a i njemu se oči napunile suzama. — Ža' mi je, viruj mi. Nek ti ne bude ža'. Ti znaš, da ja u tebe gledam više nego kao u sestru. Kao u svetinju. Ne plači, molim te. Ža' mi je, al sam mora' i to reći.

— Nije mi ža' — reče ona, nekako strese glavom, kao da je htjela stresti i tugu i srce, ustane, ogrli ga i poljubi u obraze i u čelo. — Eto, vidiš, da mi nije ža', jer si mi brat!

Obriše suze i opet sjede na stočić. Uperila je miran, nepomičan pogled u njega, a on ga nije mogao izdržati, pa obori glavu. Dugo je šutjela, a onda reče:

— Nije mi ža', jer ja znam, da si ti mislije, da to moraš učiniti za mene, a nisi mislije ružno. Znam ja to... Moje je srce dovika puno i u njemu više nema mista ni za koga na ovom svitu... A ja ne bi' ni mogla s tobom živiti: kako bi s bratom?! Ja znam, da j' to tako i u tebi. Ja bi se na to zaklela pred svetim Rokom i Blaženom Gospom. Tako j' i u tvojoj duši. A ti si mislije, da moraš. Potlje bi vidije, da j' među nami naš Mićan... Neg ti sebi izbiri divojku. Dobro otvori oči, pa istom, kad je zavoliš, onda je pitaj. Nemoj se prinagliti, kad te ni'ko ne goni. I viruj Bogu i meni: ako još ikad budem mogla u životu zapivati, to će biti, kad mi se tvoji svati provezu tu isprid kolibice. Ja ću se tu i zaključati i zakračunati i zamandaliti i Mićin ću trupac navaliti na vrata. Ni'ko ne će znati, da sam unutra, a ja ću svoje sinčiće u naramak, pa ću im reći: »Vidite, to su svati strica Josice«, pa ću unda od veselja i zaplakati i zapivati. Samo ćeš ti znati, da sam tu. I siti se, da sam ti rekla, da ću biti vesela. I naš će nas Mića gledati i njemu će biti drago...

— Vidi' ćemo, nešo, kako ću.

— Ne čekaj, man promisli, pa razgledavaj. Ako ja što opazim, ja ću ti spomeniti, a ti dalje, kako ti drago.

— Vidi' ću, viditi.

— A mi, kun da nismo ni divanili.

On ne odgovori. Ne reče ništa.

— Nemoj na to misliti, pa da počmeš od mene bižati. Meni nije ža' i — kun da nije ništa ni bilo. 'E l' tako?

— Dobro, nešo.

— Vidi' ćeš, veselje moje, kad ti sebi nađeš druga po srcu: drukčije ti je to, eeee... drukčije ti je to, nego ovo, što ti osićaš prema svojoj neši Aneri! Samo se nemoj oženiti, kun da kupuješ kravu, pa gledaš samo da bude varenike i tejaca... Nisam ja ni slipa ni gluva: znam ja, da se meni rugaju: »Tila j' carski štap, pa pala na prosjački. Vrag je upamtije tu nikakvu ljubav u Lici?!« Znam ja, što mi šaplju iza leđa, al ni'ko ne bi virova', da ja za sva carstva na svitu ne bi bila podnila — što sam podnila — ovako vedra čela ka' sam veselo podnosila za ovo, što j' Mićanovo u mojoj duši!... E, sad je druga...

Sad sam tužna i žalosna do svog groba, al nit žalim, što učini' ... nit savijam glave ... I vidiš, veselje moje — govorila je, a suze su joj opet počele curkom curiti — i carstva bi se mogla prije i lakše prigoriti neg ovo ...

Joso je oborene glave šutio. Ona je obrisala suze i čas šutjela, pa kad opazi, da on ne progovara, reče:

— Vidiš, jadna ti sam, tila sam ti razbiti kajganu, pa u razgovoru zaboravi', kun da me j' 'ko udarije po mozgu.

Ustade i odmah se prihvati tavice.

— Molim te, nešo, nemoj. Ka' Boga te molim, nemoj. Viruj mi, da ne bi moga' ni okusiti. Viruj mi, kad ti velim.

— Naisto, ne bi moga'?!

— Ni ziniti ni okusiti. Viruj mi, kad ti velim.

— I to ti virujem — reče ona i ostavi tavu, razmišljajući, čim bi ga rastresla. Mora mu reći, da nešto za nju učini, da joj što donese ili slično, no nije se mogla sjetiti, što bi mogla od njega tražiti. U svome savršenom siromaštvu ne treba upravo ništa, jer je sve udešeno prema tome siromaštvu. Najzad se sjeti:

— Molim te, dragi, znaš, što bi' tribala?!

— Nude, nešo?! — trže se on.

— Ništo ćeš mi napraviti. Nije ni teško, a i ti si desni majstor, pa ti ne će biti teško.

— Samo se ti rugaj — reče on već lakše, kao da se otapa ispod leda. — Štogod rečeš.

— Sad će skoro kiše, pa ne ću moći živiti od vode, kolka ulazi i na vrata i na pendžericu. Tribalo bi mi napraviti mali krović nad vratima, a nad pendžericu metniti 'ednu daščicu. Ti već znaš, što triba, a šimle imaš, pa ti, molim te, napravi.

— 'Oću, nešo, ne boj se. Već kolko j' — sutra! Znam ja, kako to triba, pa ću ti lipo napraviti.

— Rode se ne će ljutiti, ako i vidi?!

— Ni tog se ne boj. Znaš, što mi je reka' za tebe?! Da si žena, kakvoj para nema.

Ona je šutjela, jer je sve razumjela.

— Znaš, što smo zaboravili pitati Milkana Ivasova?! — reče ona nenadano.

— Nude.

— 'Di su una ostala četverica, koja su bila š njim u bolnici.

— Pita' sam ga ja. Ostali su iza njega živi i zdravi.

— Pa jer nisu i uni došli?

— Ne znam, kako j' bilo, al mi reče, da nisu mogli. I sigurno su dospili u Sibiriju.

— 'Di je to?

— Na istočnoj strani Rusije.

— 'Di je to?

— Već u Aziji.

— 'Di je to?

— Daleko, moja nešo. Priko svita.

— Kako će unda uni kući i kada će se vratiti?

— To sam Bog zna. Morda kuće više ne će ni viditi.

— Grdne moje rane! Al more Bog dati, da se vrate, pa — kad, tad. Samo, da mi i' je živa dočekati ...

— More Bog dati. Samo će tribati mnogo vrimena, dok se vrate — ako se vrate — jer je to, velim ti — priko svita.

— 'E l' nu, da j' u ratu bilo, da za nekog vele, da j' poginije, a un živ i zdrav?! — pitala je ona, gledajući nekud daleko.

— E, da. Bilo j' toga mnogo. Veli — »poginije j' prid mojim očima« ili »granata ga j' kraj mene raznila u komade«, a kad tamo — ništa. Čovika zrak udari, pa leži ka' mrtav. A kolko i' je granata zasula zemljom, i oni, koji pobignu, misle, da ga j' raznila u komade, a kad tamo — un proša' sa mnogo stra' i nikolko ogrebotina?!

— Al bilo j' i tako: veli »umra' j' uprav na mojim rukami«, a čovik se potlje javlja živ i zdrav.

— Bilo j' i toga. Čovik zamre i ovaj misli — gotovo j'. On se potlje povrati, al je unaj već odagnan na drugu stranu i ne zna, da j' ovaj potlje doša' k sebi, pa javlja kući u najvećem poštenju: »Taj i taj mi je na rukami ispustije dušu«, a kad tamo — un potlje ozdravije.

— Al more i to biti: u bolnici vidi čovika, kako umire. I un umre. I pokriju ga pla'tom priko glave. Unaj, koji je to vidije, odlazi u bitku ili — na priliku — kako si uno reka'? — u Siverniju.

— U Sibiriju, u Sibiriju — popravlja je on.

— E, e. Tamo priko svita. Unoga pod pla'tom odnesu u mrtvanu, a kako j' — na priliku — bije samo zamra', tamo mu jako zaudare mrtvaci, koji se već raspadaju, i to mu po-

vrati svist. Potlje ozdravi, a unaj, koji poša' tamo priko svita, to ne zna i lako prisiže, da mu je umra' na rukami. 'E l' nu, da more biti i tako?!

— More, more — kako ne?!

— Eto, vidiš, da j' i to moguće! A more biti još i drugačije: unaj je još u bolnici, kad se unom, koji je zamra', povratila svist, al to unom u sobi ne kažu — a jer bi mu i kaživali, kad mu nije rod, a kod unolikog posla?! — a bolesnika odnesu iz mrtvane u drugu sobu. Prije j' — na priliku — bije među onim, za koje svaki čas očekuju smrt, a sada ga metnu među one, koje smrt ne će, kad se j' povratije.

— More, nešo, biti i tako — odgovori Joso, razumjevši, kuda ona smjera. — More biti, al ja ne virujem, da unaj drugi ne bi bije dozna'.

— 'Est to, al — jer bi mora' doznati? More, al ne mora.

— More i tako biti.

— I, unda, znaš, dragi: 'edan ti je svidok ka' ni'edan. Nek se ni ne vara, al — kako 'š mu virovati?!

— 'Est i to, al — da nema ni 'ednog svidoka...

— Svak se more privariti. Un je, eto, tako vidije i prisiže. E. Tako, tako! Privari se i prisiže, a unaj se na'ednom javi živ i zdrav ili ovako: sidiš kod vatre, a ni'ko — kuc, kuc na pendžericu. — »'Ko je Božiji?« — pitaš, a ništa ni ne slutiš. — »Ja sam. Otvori, veselje!« — Mićane moj! — vikne ona skoro u sav glas i naglo ustane.

Joso se trgne, prepane se, pa i on skoči, a Anera raskolači oči, ukoči se na mjestu, pa onda naglo klone na stolac i reče tiho, tužno:

— Jadna ti sam, kun da sam sanjala. Uprav sam ga vidila, grdne moje rane — reče ona, protare oči i zamukne.

— E, moja nešo... Nikada više, jadan ti sam!

— Bog zna... Ti si sam pripovida' — a i Milkan Ivasov pripovida — da se tamo nije znalo ni 'ko pije ni 'ko plaća. Unda ste i vi bili taki: ni vi niste znali, što radite. Sićaš li se, kad su gorile Vrbanove kuće? Al ti se ne 'š sićati, jer ja 'edva pamtim. Ja sam tu s Groblja gledala, dok nisam u grmečim i zaspala. I dobro sve pamtim, kun da j' juče' bilo. Pautovo izgorilo sve do temelja. Ljudi skočili, digla se sva sela u trnjačinu i svak radi, da izvuče i spasi, što more. I spasili ljudi čudno. A znaš, što j' Paut napravije? Morda

si to i čuje. Un viče: »Po Bogu, braćo, spašavajte!« i ujtije kićeni biljac — valja j', vele, vola! — i š njim kroz pendžer u vatru! Potlje se j' kleje, da lažu, a vidilo pedeset ljudi.

— E, da. More i to biti, al — eto, moja nešo: priko Božije se ne more... Ne mariš na to ni misliti. Ja sam ga vidije na svoje oči, pa j' dosta.

— Virujem ja tebi, žalosna mi majka, kun da sam i sama š njim bila... Znam i ja, da ga nema... Al, al, 'esi li ti, dragi, vidije, kad su ga metnuli u škrinju i škrinju spuštili u raku? 'Esi li i ti bacije grudicu zemlje na škrinju?... Nisi!

— To nisam.

— Dosta ti je. Nisi. Što j' potlje bilo, to samo Bog zna.

— Znadu, nešo moja, i ljudi, koji su tamo bili. Čula si i sama Milkana, pa drugi...

— E, e: drugi, drugi. Ču' ćemo i druge. Sad mislim samo na to. Ne nadam se, al — eto.

Jarnula je vatru i zavezla se mislima — tamo, preko svijeta. Bog zna, da li će ona četvorica donijeti kući živu glavu? Tko je mogao i kanio, taj se je već i povratio. Teško da još itko dođe, koga nema dosad. Svejedno. Pa i ne došli: — ona će čekati i dočekati, pa bilo na ovom, bilo na onom svijetu. Ona će dočekati.

— Molim te, dragi — 'esi li ti reka' majki, što 'š mi divaniti?

— 'Esam, nešo — odgovori on i odmah odredi, da joj ne će priznati za ćaću, ako ga upita. Ne će da je ožalosti još više, a ne može joj reći, da je on bio pristao. To ne će, jer on uopće ne razumije njegova držanja, pa bi možda pogriješio hoteći učiniti dobro. Reći će joj jednostavno, da s njime nije o tome ni divanio.

— To mi je ža'. Bi' će me sram prid njom — reče ona, gledajući zamišljeno preda se.

— E, baš sam, nešo, napravije rodu glas! — prekori on sam sebe i zanjiše glavom toliko, da se je činilo, da je više ne zna zaustaviti.

— Nisi napravije ništa ružno. Valja da j' i to moralo biti. Samo mi je ža', da zna i majka.

— Reći ću joj, neka ti ne spominje, a drugim ne će.

— Reci joj, molim te... Propala bi' u zemlju prid njom, da mi spomene.

— Ne boj se.

— A ni nas dvoj nemojmo nikad više o tom.

— Ne boj se, nešo! Ne će priko moji' usta.

— Neka ostane među nami dvoma i među našim Mićanom.

Manda je znala, kud je Joso išao, pa je jedva čekala dana, da čuje, što mu je rekla. Malo je i spavala od teških misli i briga.Njoj bi svakako bilo drago, da Anera dođe u kuću i da su joj dječica kod ognjišta, jer im i jest samo tu mjesto, al da Joso nju uzme... Bog zna, kako bi to svršilo. I ne bi bilo nikako dobro. Može to biti, kad veli plovan, a i ona je sama već čula, da to nije grjehota, al je ipak — tako: čudno. Smeta to, smeta do Boga, kad pomisliš, da ti je nevjesta po Bogu i zakonu kao i tvoja rođena djeca, a onda — najednom kao iz neba — postane ženom jednog drugog tvog djeteta. Ako može čovjek, kad obudovi, uzeti svoju svast, zašto ne bi i udovica mogla poći za svojega djevera?! Može to biti, al koliko je silna, nedogledna razlika u tome između sestara i braće! Svaka sestra nosi svoju djecu i — u redu! Al da ista žena nosi djecu od dvojice braće, pa jedan bio već i mrtav... To Mandi nije nikako išlo u srce, pa se u glavu nekako i smjestilo, kad već i plovan veli, da to može biti.

Nadala se, što više — vjerovala je, da Anera ne će i ne može na to pristati. Manda zna, što znači, kad se momak i djevojka zagledaju; zna, kako je, kad se čovjek i žena vole — ima i toga! — pa kad ih rastave ljudi ili smrt — koliko tugovanje, kolika žalost! A to je ovako u tim svagdanjim, običnim ljubavnim događajima. Kako je istom u ovakovu slučaju, kakav je Mićin i Anerin?! Da joj je tko pripovijedao, da to može biti, ona mu ne bi bila vjerovala. Rekla bi mu, da izmišlja, da sanata, jer nije ni ona jučerašnja, a nije ni s kišom pala. Zna ona, kako to ide: dvoje se zavole. U redu. Ne dadu im stariji, da se uzmu. To nije više u redu. Ima i suza i grožnja i svašta, no onda se lijepo sve zaboravi, kao da nije ništa ni bilo; momak brzo izabere i zavoli drugu curu, cura se namjeri na drugog momka i zavoli ga, pa opet sve u redu. Kad umre čovjek ili žena, a voljeli se, naravno: velika žalost, tuga i nesreća, no s vremenom se sve preboli, pa i zaboravi.

Ako je zgodno i potrebno, udovac ili udovica ide u novu sreću i opet sve u redu.

To je kod njezine djece već počelo mimo svega onoga, što je ona prije čula i vidjela. Jest ono, da su se čobančići odvajkada šalili i često se jedno u drugo i zagledali, pa šutjeli oboje, dok nije došlo vrijeme, da se govori, al kod Miće i Anere je išlo drukčije. Posve drukčije. Ona je to već zarana opazila i jednom se Mićanu i našalila o tome. Drugo bi dijete na njegovu mjestu uteklo, da ne sluša ili bi se smijalo, a u svakom bi se slučaju vidjelo, da je to šala ili djetinjarija. A znate, što je Mića načinio?! Uhvatio se oko materine carze i počeo plakati kao ljuta godina! Ona se je skamenila od pustog čuda i otada se nije više nikad o tom šalila, ali je budno motrila. Jednom je Stivoru razlupao babuljem glavu samo za to, što mu je rekao — naravno: samo, da ga podraži — da je Anera lijena. Tada je Mići bilo osam, a Stivoru četrnaest godina. Kad je to Manda čula, odluči, posve naravno, da ga zbog toga izmlati, a to s tim prije, što je Markezanovka — Stivorova maćeha — digla toliku larmu i galamu, da su sve glavice odjekivale. Kad je Manda htjela »uredovati«, Mića uteče u bandižu. Gdje je bio, ona nije znala, ali je bila sigurna, da će se kući povratiti, Tako je i bilo. Kad se je oprezno i bojažljivo šuljao kući, dočeka ga ona iza ćoška kao jastreb, skala mu gaćice i po goloj ga zuli išiba, da je bio sav modar, a tada ga uhvati za jaku i gurne preko praga u kuću kao praznu vreću. Kako je bila bijesna i uzrujana, nije se odmah mogla latiti nikakova posla već šunjala tamo, amo po dvorištu kao da traži — da li je još tko tu, koga bi trebalo istući, kad je već u poslu! U tom lutanju joj se učini, da još netko osim Miće stenje, šmrca i jeca. Zastane i napne uho. Netko plače iza plota u vrtu. Lagano se prišulja i opazi Aneru — kako se guši u jecajima i suzama. Manda se zabezekne, otvori ljesu i uniđe. Mala je ne opazi, pa se ni ne makne. Manda joj priđe, nagne se nad djetetom i ljubezno ga upita:

— Što ti je, zlato, što plačeš?

Mala se trgne, prepane se i hoće da uteče, no Manda drži za ručicu i ne da. Mala je gleda kao uplašena ptica, a suze joj naglo presušiše i jecaji nestadoše. Nekako se uspravila, pa se Mandi učini, kao da je gledaju razborite, mudre i pronicave oči već zrele žene, samo — u tako malome, djetinjem tijelu.

— Reci mi, veselje, što plačeš? Reci svojoj strini. Ne ću ja tebi ništa. Kaži mi, zašto plačeš?

— Sram me je reći — prošapće mala.

— Nemoj se sramiti, veselje moje. Reci svojoj strini. Ne ću ja nikom kazati.

— 'Oćeš — odgovori Anera. — Ti 'š svakom reći, a mene je sram.

— Ne ću, uvano, nikom reći, kad ti kažem. Samo reci.

— Sram me je, strina.

— Nek te ne bude sram i ne ću nikom kazati. Reci mi, milinje moje, pa će ti strina dati smokvu.

— Ne tribam ja smokve — odgovori mala kao uvrijeđena.

— Unda mi reci i brez smokve.

Mala je još časak šutjela, a onda će:

— Očiju mi moji', strina, nije Mićan ništa kriv. Kad mi je Stivor unako reka', mora' ga je... — suze su joj i jecaji ponovno zatvorili i usta i oči.

— I s toga ti, veselje, plačeš?! — iznenadi se Manda.

— Pa, kad mi ga j' ža'...

Manda se zapanjila, a onda se, bez promišljanja, spustila k njoj na zemlju, lagano je privila k sebi i milovala je. Mala je jecala sve žešće i žešće. Manda joj reče:

— Ču' će te 'ko, da plačeš, pa će ti se rugati.

— Uni ne znadu, zašto ja plačem.

— A nisam ga, milinje, jako.

— E, moreš ti sada divaniti, što ti drago... Ja sam sve odolen vidila...

Bilo je mnogo takih malenkosti, koje nisu izmakle Mandinu oku, jer je promatrala. Rekla je i Blažiću. Njemu je bilo drago. I tako je to išlo i razvijalo se. I sada, da bi ona mogla poći za djevera... To Manda nije mogla vjerovati. Ona će se, naravno — kad, tad — utješiti i udati se, ali se Manda ne bi začudila, da odbije sve prosce.

Kad joj je Joso sutradan, u nekoliko riječi, rekao, što Anera misli, ona se ne iznenadi.

— Znala sam ja. A morda je tako, 'rano moja, i bolje.

— Al sam ja, majko, mora' tako.

— Virujem ti. A što 'š sada?

— Tražite mi curu. Što ćemo čekati?!

— Koju bi?

— Meni je to zadnja briga. Nek je vridna i zdrava, a drugo — kako rečete ti i ćakan. Porazgovori se š njim. Al, molim te, majko — nemoj mi zamiriti! — lipo š njim divani. 'Est un teške ćudi, al unda ti gledaj lipo oko njega.

— E, ne ću, man s kapom u ruci! — reče ona ljutito. — I od tebe moram sad slušati 'pištule.

— Ne ljuti se, al — što 'est, 'est.

Njemu je doista bilo svejedno, koju će oženiti. Razmišljao je o tome cijelu noć, jer nije ni oka stisnuo, kao da se povukodlačio ili kao da je povilenio. Vidio je jasno: kao Anera ne može biti, a onda, koja bila, samo da ima ova tri svojstva: da je žensko, da je marljiva i da je zdrava. Poštena je svaka u puku. Drugo ga ništa ne zanima. Na Aneru je do sinoć mislio s pravom, savršenom pobožnošću i držao, da svojim činom vrši samo jedan sveti obred na grobu ljubljenoga brata. I vršio ga je čiste duše, toliko nesebično i netjelesno, da nije na sebe ni pomišljao. Nije se ni najdaljom, ni letimičnom mišlju takao njihova budućeg zajedničkog života, ako bi ona pristala. Nije gojio ljubav muškarca prema ženi, jer je bio daleko od tih misli, a osjećajna je sposobnost i snaga bila i zaokupljena i iscrpljena drugim čuvstvima. I tako joj je govorio, s takom je dušom stajao pred njom, s takim je osjećajima primio njezin odgovor i one sestrinske cjelove, koji su morali posvjedočiti, da se među njima nije ništa promijenilo s tom upadicom. Niti se je što promijenilo niti se može niti se smije promijeniti, pa da bi ga glave stajalo. To se nije promijenilo, no on je za duge, besane noći našao sada u svojoj duši strašnu prazninu, onakovu pustoš, kakovu je osjetio, kad je čuo njezin odgovor: palo je nebo, a on gore, više toga u onome, što nije ništa, gdje nema ništa i što nije nigdje. Tako je osjetio u istom času, kad je čuo njezine riječi, no nije imao vremena, da se snađe. Noćna mu je tišina, savršena samoća i stravična besanica otkrila svu težinu pustinje, koja se je pojavila u njegovoj duši. Prije nije dospio, da osjeti želju za ženom Anerom, no sada ga taj gubitak udari po mozgu i po srcu svom svojom težinom. Nije se smio ni približiti, da potanje promatra tu svoju ranu, jer se je bojao, da bi morao početi vikati od bola i užasa. I doista je osjetio luđačku želju, da viče i urliče, da ga čuju od planine do planine.

Jedina utjeha, jedino utočište i luka spasa ostade bezgranična bratska ljubav i pobožno poštovanje, koje je osjećao — prema toj ženi. Da: Anera je žena, žena kao i druge žene, žena — koja bi bila mogla postati i njegovom ženom!

To je sada svršeno, svršeno za vazda i on mora čim prije tražiti drugu. Čim prije, tim bolje, jer će onda svakako lakše zaboraviti i mirnije vršiti svoje dužnosti, tako uzvišene i svete dužnosti prema svojoj dragoj, divnoj neši Aneri.

— I nemojte, majko, otezati. Tije bi, da čim prije skinem s glave tu brigu. Čim prije, tim bolje.

— Dobro, 'rano. Ja ću mu reći, ako bude tije sa mnom divaniti.

— Ti'će, kako ne bi.

— Ako j' zadrima' unaj vrag u njem, morda i 'oće.

— Zadrima' j', zadrima', samo ga ti nemoj drmati.

— E, nije — neg ćeš mi ti sa svojim vražim turom davati lekcije, a juče' sam te još kupala u škipiću.

— 'Esi, majkice moja, 'esi. I, 'vala ti — reče on i nasmiješi joj se. — Al sa ćakanom svakako lipo. Znaš, majko: blizu je tog tvog škipića bije i un!

Kad je Blažić čuo Anerinu odluku, pao mu je težak kamen sa srca. Odahnuo je. Da li su time porasle njegove nade, teško je reći, jer ni on sam nije bio načistu, da li uopće goji kakovu nadu. Jasno mu je bilo samo to, da ga razdiru, ubijaju, izgaraju neutažive bolesne želje i čežnje, koje su gdjekada tako luđački silne i strašne, da bi najradije zaplakao. Nikad on prije nije ni žudio za ženom niti je ljubio koju ženu. Nikada. Kad je došlo vrijeme ženidbe, oženiše ga i s njegovom voljom i tada je imao ženu, koja mu se je sviđala i — gotovo. Živjeli su i vršili svoje dužnosti. Ništa više. Kako si rođen, pa živiš i sviđa ti se život; kako moraš raditi i uživaš u poslu, koji ti je mio; kako imaš blago i veseli te, kad ti je po volji i dobro napreduje u svakom pogledu, tako imaš i ženu, pa ti je mila, ako ti je po volji i veseli te, kad napreduje i — čeljad se množi. Tako je živio i on, možda s tom malom razlikom, da on ne osjeća nekog osobitog uživanja ni u čemu, niti išto može u njegovu srcu pobuditi kakvo posebno veselje. Tako — milo mu je i on se smiješi, kad bilo da se ruga, bilo da sa smiješkom prikrije svoje prave misli i namjere.

Anerina ga je odluka doista obradovala, te se je sa ženom posve mirno razgovarao o sinovoj ženidbi, baš kao da on doista cijeni Mandino mišljenje. Ono je — po njegovu sudu — bilo važno samo toliko, koliko je svaka nevjesta osuđena, da joj svekrva daje prve svjedodžbe u novome životu, na novome ognjištu. S toga je važno, da po mogućnosti nevjesta bude svekrvi po volji bar prije nego bude dovedena. Poslije će tako i tako biti nezadovoljna, ali će ipak moći manje predbacivati i sinu i mužu.

Nekoliko su dana vijećali, pomalo se razgovarali i najzad se svi troje složili, da je ona prava — Kajana Šimuna Zoljova. I Josi se vrlo sviđa. Lijepa, stasita cura, crnomanjasta, zdrava kao drenovina, a pripovijedaju, da je vrijedna. Svako joj oko kao žeravica, a vazda kao zvrk. Joso je rekao Aneri još prije nego je i govorio s curom, jer je htio da čuje i njezino mišljenje.

— Kun da sam je ja birala! Viruj mi! — odgovori mu ona. — Ja sam na nju mam pomišljala, samo ti nisam tila ništa reći, dok ti ne progovoriš.

Joso je nekoliko večeri redom otišao u njihovo selo u prelo i s curom se porazgovorio. Odmah je vidio, da je jedva dočekala i da ga voli. A i ona je njemu mila. Nekako mu je bliža od svih drugih. Reče mu, da ne zna, da li će je dati roditelji. On je pravi momak, i zgodna kuća i sve eto, samo kako ti duša može poželjeti, al — opet! Nešto će biti po srijedi. A ona ga svakako hoće. Znala je ona i zapreku, al mu je nije htjela reći. Blažić je na zlu glasu, pa nitko ne želi dati svoje dijete pod njegovu ruku. Takav je on glas uživao već iz mladosti, ali je posve zacrnilo poslije događaja s Mićom i Anerom. I Kajani je bilo prvo pitanje, što on misli, pa joj se odmah lice razvedrilo, kad je čula, da je i on sporazuman.

— Ja ne bi gradila kolibice ka' kukavna Anera — reče mu. — Ne bi'. A volim te. Samo j' 'edna Anera!

— Triba lagano oko nji', pa će pristati i tvoji — reče Joso, samo da odvrne razgovor od Anere.

— Neka dođe najprije majka, da podivani s mojom majkom. A dobro bi bilo, da divani i s ćakanom.

— Tako će i biti.

Kad je čuo Blažić, da nekako zapinje, pristade odmah, da Manda ide na pregovore i razgovore.

— Al nek ne iđe sama.

— 'Ko bi s njom? — upita Joso.

— Ni ja živa ne znam. Mora biti pametna žena, koja zna divaniti — reče Manda.

— Nemaš, ženska glavo, ni ti žulja na jeziku — bocne Blažić.

— Kad me ti povlačiš za njega — odgovori ona mirno. Uopće su se nekako smirili, otkad su zabavljeni ovim poslom. I ne svađaju se, a češće razgovaraju. Kod stolice se više ne šuti kao nad grobom, pa su djeca prosvijetlila, otkad se opet mogu i razgovarati i šaliti, kad se jede. I Blažić sudjeluje u razgovoru, pa se često i našali, a isto tako i Manda. Jedino je ostalo po starom, da on nije makao svog ležaja iz govedih jasala.

— Nego — opet će Manda — koja bi sa mnom? Baruša j' još ka' i dite.

— Ja ću vami, 'rankane, reći i ne ću se privariti — govorio je Blažić, kao da važe svaku riječ: — Ni'ko ka' Anera.

Njih se dvoje pogledaše u čudu:

— Kamo sriće, da 'oće! — prihvati Joso. — Una zna divaniti ka' pop... Al bojim se, da ne će.

— Jer ne bi?! — upita Blažić, kao da se čudi.

— Ja se bojim — primijeti i Manda.

— Evo moje glave, da 'oće! — reče Blažić odlučno i pogleda sad jedno, sad drugo. — 'Oće, kad joj rečete.

— Ne će moći — reče Joso, a Manda kima glavom, zagledala se zamišljeno preda se, pa veli:

— E... Ne more. Ne će titi.

— Evo — reče Blažić, smiješeći se: — ja i Joso iđemo k njoj.

— To j' druga! — veselo će Joso, jer mu se činilo, da otac skida na zemlju komadićak neba. Manda ga je samo u čudu pogledala, no ona je s njime već doživjela toliko iznenađenja, da se svakome novom začudi samo u prvome trenu. Reče mu:

— To bi bilo pametno. 'Ajte uma'.

Blažić je bio vrlo zadovoljan, što mu se je pružila tako dobra zgoda i što mu je strelovita, nenadana namisao odmah oživotvorena. Pošao je vrlo razdragan u svojoj duši, no čim

se je više približavao kolibici, tim je više postajao nesiguran i neodlučan. Malo što nije pomislio, da bi se vratio. Ona je pametna žena i ne će učiniti nepromišljenosti, ali je ona isto tako pametna i za to, da valjano prosudi i ocijeni njegove osnove. A ona sada dobro zna, što on misli. Istina, rekao joj je ono, kad ju je sreo na putu iz Lovinca, pa je možda stišanija.

— Morda nje ni nema kod kuće?! — reče Blažić.

— Kod kuće je, kod kuće — odgovori Joso.

— Otklen ti to znaš?

— Bije sam već kod nje.

— E, da. Zna' sam ja, da uno za nju gradiš krović. Neka si — govorio je posve prijateljski, da ni u njemu ne pobudi sumnje. Kad su stigli pred kolibicu, reče glasno tako, da ga ona mora čuti: — Mora' si ostaviti još duglje.

— Dosta j', ćakane, ovako. To j' toliko, da kiša ne more u kuću.

Kad je Anera čula svekrov glas, udari je kao nožem, no svlada uzbuđenost, lagano otvori vrata i hineći da se ničemu ne čudi, da je ništa ne iznenađuje, reče na oko mirno, s vrlo hladnom pristojnošću:

— Napridujte... 'Oćete li unutra?!

— Evo, pošli uprav k tebi, nevista — odgovori Blažić i, naravno, ljubazno se nasmiješi. To je prvi put, da je Anera čula iz njegovih usta »nevista«.

— Tisno j' — reče ona mirno, ne gledajući nijednoga — a nemam ništa unutra. Al, eto, po Božijoj Volji, za mene ka' crikvica!

Blažić se je ogledavao, no ne odgovori na njezinu primjedbu, već reče:

— Nevista, evo ti ruke.

Ona ga, iznenađena, pogleda, no on ne dočeka toga pogleda. Nije joj gledao u oči, već niže, mnogo niže. Hladno primi pruženu ruku i ponudi im, da sjednu.

— Nemam vas, žalosna ti sam, ničim proštimati — ispričavala se ona.

— Ništa, ništa. Nije ni nami do štima — odgovori Blažić i reče joj, zbog čega su došli.

— A kako ja ne bi za mog dragog napravila, da j' uprav u vodu skakati?! — odgovori ona veselije, kad je vidjela, da

se radi samo o tom. — Nek mi majka poruči, pa — kadgod 'oće.

Primijetila je, da joj ne ide preko jezika »rode«, kako svaka nevjesta zove svekra. Ona ga tako ne nazva osim u razgovoru s Mandom i ostalima, jer je to pitanje najobičnije pristojnosti.

Slijedeći je put — za pet-šest tjedana — opet došao s Josom, da je pozove u svatove.

— 'Vala vam, koji ste me zvali, kun da sam i bila. Ne mogu.

— Al dođi, nevista, samo da zapivamo, kad ti se diver ženi — nagovarao je Blažić i ko — šalio se.

— Ja sam svoju zapivala i piva' ću je do Božije Volje — odgovori ona tako mirno i nekako čudno, da je Josu od tih riječi i načina, kako su izrečene, kako su klizile s onih divnih usana — uhvatila jeza.

Blažić ne reče na to ni riječi. Zagledao se preda se i stezao vilice. Nadao se je, da će ipak doći, pa — gle, prevari se.

— Pridomisli' ćeš se ti — reče joj na odlasku.

— E, ako se pridomislim, unda ću doći.

Kad se je s Josom poslije toga sastala, predbacila mu je, što ga nije smetnuo od te namisli ili mu bar rekao, da će je sam zvati.

— Smećati ga nisam moga' — odgovori Joso — al sam mu reka', da ću te ja zovniti, a un meni:

»Momak se ženi, a kućnji starešina svate kupi!« — pa zaćorije — ni'ko man un. Što sam mu moga'?! Al nemoj se nešo, jadna, ljutiti. 'Vala Bogu, da j' doša' k sebi.

Anera je imala posve drugo mnijenje o toj njegovoj promjeni i držala je, da se ne vara. On je sada uopće nastojao svakom zgodom, da joj se približi i da koju s njom progovori, a govorio je vazda bilo kakve malenkosti, posve nedužne i nevažne trice. Kad su se sreli sami, ona mu je odgovarala pristojno, no hladno, kao da skida s leda, odrezano, nastojeći da izmakne. Kad je bio tko prisutan, bila je mnogo ljubeznija, ali nije krila, da ne zaboravlja, i ako je oprostila.

Na dan svadbe je učinila onako kako je rekla Josi one nezaboravne večeri. Ispred njezine kolibice vilovito projezdilo deset pari konja, bijesnih od zobi i rakije; povjetarac je

ponosno vijao veliku hrvatsku zastavu, u kolima se kliktalo, podcikivalo i pjevalo, puške praštile kao na bojištu, a iza malog je prozorčića Anera držala svoje sinčiće i šaptala im uzdrhtanim usnama:

— To su svati našeg strica Jose — a suze su joj curkom tekle niz obraze.

— 'Ajde, nevista! — vikao je hrapavim glasom Blažić, već pripit i dao ustaviti kola, skočio pred kolibicu i lupao na vrata: — 'Di si, nevista?! 'Ajde!

Ona se je sklonula, da je ne može vidjeti ni kroz prozorčić, djecu stisla na grudi, da se ne bi javila, a vilice stegla, da ne bi glasno zajecala.

— Nema je! Već je otišla! — reče Blažić i popne se u kola.

XV.

Oko Jurjeva te iste godine, jednoga vedrog lijepog dana, radili su na Njivetinama Anera, Lukan i Ducina. I on je bio dobar poslenik, al je za njima dvoma jedva stizao, a to s tim teže, što je njih dvoje šutjelo, a on neprestano govorio kao čekalo na mlinu. Anera se zanijela svojim mislima, Lukan se zadubio u svoje, a on pripovijedao:

— Kad ti mi nji' unda, jadna ti majka, pognali! Letimo mi i pucamo — a pucaš, unako: nasumce ka' u svatim! — i ni'ko i' stigniti. Ne bi, da si vilen. I tako biže uni, letimo mi i mislimo, da ćemo i' prignati priko svita, kad ti uno, na'ednom, majka te rodila, osu po nami iz grmeča! A mi — biž! Pa biž mi, a uni za nami, pa biži, pa biži, pa biži, pa nikad uteći. I sad ne pucamo mi, man uni...

Uspravio se i stao, te s pokretima tijela oponašao bježanje i skrivanje, pripovijedajući i proživljujući, kako mu je ostalo u pameti. Najednom opazi, da su ono dvoje daleko pred njim odmašili i da ga uopće ne slušaju.

— A čujete li vi, što ja pripovidam? — upita ih.

— Sad mi bižimo — odgovori Anera.

— Vidim i ja, da vi bižite, al vam je lako bižati, kad ja za vami ne pucam.

— Kako bi bilo, Dujkane — reče mu otac — da sada ti biži?!

— Pa to vam i pripovidam, kako smo mi bižali, a uni za nami.

— Ne mislim ja na to, man da bižiš kući.

— Bome ja i zaboravije.

— Bi' će Joji ža', što te nema, kad smo mu obećali, da 'š im uno pomoći.

Zekan je popravljao krov na štali, pa mu je osim Makića trebao još jedan pomoćnik.

— Kako bi bilo, striče, da ti ideš, a ja bi' kopa?!

— Lakše j' uno. Ja ću kopati — odgovori on kratko. — I reci Baruši, nek požuri s užinom. Gladni smo.

— Da vam samo svršim uno.

— Bižali ste do nakraj svita — reče Lukan i lagano se osmjehne. — Znamo mi to.

— E, vidiš li, da nije tako — usprotivi se on. — Ako smo 'dikad malko i bižali, al smo se i zaustavili i povratili.

— Eto, sad smo se tu zaustavili, pa 'š drugi put nastaviti — reče opet Lukan. — Rad Joje mi je, znaš. 'Ajde, sad, 'ajde.

— Pa, dobro. Drugi ćemo put nastaviti — reče on, odlazeći, a njih su dvoje već sto puta čuli te iste doživljaje, samo što ih je on svaki put drukčije oživljavao i pripovijedao.

Kad je on otišao, ono su se dvoje poklopili po motikama i — ni bijele ni crne. Odčas, dočas bi uzdahnulo sad jedno, sad drugo, gdjekad bi se slučajno i pogledali i opet — kao i dotada. Gdjekad bi Lukan rekao:

— Zemlja izgori.

— E, baš izgori.

I onda opet šutnja i uzdasi, kao da i ne osjećaju, da ih je tu na njivi dvoje. Svako je živjelo u svojoj zatvorenoj samoći i neprestano plovilo u prošlosti. Napose Anera nije na budućnost ni pomišljala. Kad se je čulo, što pripovijeda Milkan Ivasov, počeše joj se javljati prosci, a svi s jednakim uspjehom:

— 'Vala ti, što tako o meni misliš, al ne mogu.

Zvao ju je i Lukica Pešanov iz Gaja, priglednik kod financije. Išao bi u mirovinu, ima lijepu zemlju, lijepu kuću, sam, još mlad čovjek, s dobrom mirovinom. Bila bi gospođa, nosila se, kao što se nose »gospoje i vrajle«, mogla bi imati, a bome bi i imala i suncobranić i tako, sve, što joj duša

poželi. Skočile na nju sve sestre, tetke, ujne, strine, prijateljice i znanice:

— Budalo ni'edna, ne uskrisi ti mrtvaca! Ne ubijaj se. Ne bacaj se babuljem u nebo. Taki' prilika nemaju ni gospocke udovice.

— 'Vala, što tako o meni mislite, al — ne mogu.

Nije bilo nijednog bogatijeg udovca, koji je nije zvao, a bilo je mnogo i momaka, koji okasniše sa ženidbom, pa pokušaše sreću s njome.

— 'Vala, što tako o meni misliš, al ne mogu.

I ona je dalje sa stricom kopala, šutjela i uzdisala, a stric se i svi njegovi toliko naučili na nju, da im se čini, da im nema pola kuće, kad nema nje u njoj. Lukan to ne govori ni njoj ni kome drugome, al on to dobro osjeća. Baruša je sve pita, kao da joj majka Manda i nije odmah tu preko Doca. Ducina uopće nikom ne vjeruje ništa nego njoj, te kad mu tko što pripovijeda, a on u sumnji, stalna mu je riječ:

— Ču' ćemo, što Anera o tom veli.

I — kako veli Anera, onako jest, kao da je rekao plovan sa oltara, samo što je njemu Anera vjerodostojnija i od plovana, jer mu ni on nije rekao ono, što mu reče ona, kad je ono išao kupovati opanke za Barušu i pokojnu majku. Ne reče mu ni onoga, što mu ona poslije reče: — Ni na što ne misli, nego čekaj. Bi' će dice. — I on čeka. Mirno čeka. Ima nastranosti, bez sumnje, al gluposti više ne čini, kao što je bio počeo. To vidi i Lukan, pa mu je već i zbog toga Anera najmilija poslije Ducine, a za njega bi dao cijeli svijet i još onda nametnuo samoga sebe. Anera je mir, pokoj i sreća njegove kuće! — tako on to osjeća i — šuti i gleda i ne govori. Ne govori ni s kim. Ni sa samim Zekanom, s kojim jedinim običava govoriti o kućnim stvarima, kad je to baš prijeka potreba, pa se mora govoriti. Ni s njim ne govori o Aneri. A i što bi govorio? Vidi i sam, da je zadovoljan, što mu je skoro vazda u kući, pa što mu treba govoriti.

Lukan pazi najsavjesnije na Anerine nadnice, jer zna, da ona inače ne može do groša, no ne pazi, što joj i koliko daje mimo toga, te je i Baruši rekao, da joj vazda dade i graha i krumpira i brašna i svega drugoga, što treba, kad je u kolibici, a ne kod njih. A on je inače škrt — škrt toliko, što za sebe ne treba nikada ništa, pa misli, da tako ne trebaju ni

drugi. Otkad se je rodio, bio je možda svega desetak puta u birtiji i to — kad se baš nije dalo izbjeći, kao što je bilo nekoliko puta, kad je išao na Udbinu prodavati volove.

Po tim je svojim potrebama ocjenjivao i tuđe, pa se prema tome i vladao, no da je Anera ne znam što zaiskala, ne bi je bio odbio. On je to svijesno osjećao i govorio o tome još s pokojnom Anicom.

— Svi su njezini žulji i sva njezina mladost na našim njivami, pa Bog joj blagoslovije sve, što triba, ka' i nami — govorio je on.

No Anera nije nikad ništa tražila. Pazila je na svoje dane i nadnice, te ne bi bila mirno pustila, kad bi bila opazila, da je žele prikratiti, a preko toga — ni ne treba ništa.

Odmah iza podne baci Anera pogled slučajno na Kruške i reče, smiješeći se:

— Eto nam, striče, borami, Ducina nosi užinu!

— 'Ko se Bogu moli! — pogleda Lukan i prekrsti se u čudu. — A 'ko j' vidije, da čovik nosi užinu, kad je u kući zdrava žena?!

Anera se je smiješila i nastavila posao.

Ducina je skoro trčao i već im iz daleka vikao:

— 'Ajmo brzo, 'ajmo brzo isti!

— A kakva j' priša? — upita Lukan, no Ducina ne sluša njegova pitanja, kao da ga tu ni nema, već zove:

— Dođide, Ane, da ti ništo prišapljem.

Ona se nasmije stricu i prišapće mu:

— Moram ići, da čujem, jer će se drukčije ljutiti.

Ducina je metnuo na zemlju zdilaricu sa zdjelom, torbu spustio k nozi, Aneru objeručke zagrlio i »šaptao« joj tako glasno, da bi bio mogao čuti i Lukan na pedeset koračaja, da je samo pazio. Ducina je skakao s noge na nogu, a najzad počeo Aneru ljubiti, okrećući je oko sebe, kao da plešu.

— Brže i, — i odlazi! — vikao joj je, kad mu se je otela.

— Ne ću ići, kad si jope' počeje tako!

— E, draga moja, ja bi sada tako ljubije i moju jedinicu, pa mogu i tebe! — poviče on i opet je napane ljubiti.

— Kaza' ću ja Baruši! — vikala je ona, otimljući se. — Striče, brani me!

— Ne će ti, jadna, ništa biti. Znaš ti, da se un s tobom šali, kad te voli.

— Svu si me izbalije.

— I još ću, da imaš što pripovidati Baruši! — vikao je on, udarao se dlanovima više koljena i smijao se kao izvan sebe. — Striče, Anera mora iz uni' stopa kući, a ja ću s tobom kopati.

— Reka' si mi, da mogu najprije isti!

— To moreš, al unda — tovari i biži!

— A jer si ti donije užinu? — upita Lukan.

— Nisam da' Baruši. Ima posla, dok ne dođe Anera, da ništo vidi. A znaš, striče, što će viditi?!

— Sad ne ću da znam, kad si najprije krije od mene — šalio se on. — A 'ko pomaže Joji i Makiću?

— Ni'ko, kad sam ja uteka'.

— A jer si ti uteka'?

— Da Aneru pošaljem kući. Znaš li ti, moj striče, što će Anera ići gledati?!

— Velim ti, da sad ne ću da znam. Eto ti tvoje Anere, pa šapljite.

— Una i 'est moja ka' moja jedinica, zlato mi je stvaralo! — reče on i opet je pograbi ljubiti.

— Ozbiljno, Dujo, i najozbiljnije: već mi je dosta! — reče ona odlučno. — I ako mi ne budeš da' mira, ne iđem k Baruši i ne ću više kopati, man iđem u svoju kolibicu i više vam ne ću raditi.

— Ozbiljno ti to divaniš?! — iznenadi se on i upita skoro tužno.

— Najozbiljnije!

— Pa što ti je?! Vidiš li me, kakav sam od veselja?! 'Esam li ti reka', da bi tako i svoju jedinicu, a ti obisila nos na me?!

Govorio je neobično ozbiljno i s očitom žalbom u glasu i držanju, te se njoj skoro smili.

— Ne, ne. Ne ljutim se, samo j' dosta — odgovori ona mnogo veselije, samo da ga udobrovolji, jer joj ga je bilo žao.

— E, to j' druga! Ako 'š, da j' dosta, pa nek bude dosta — odgovori i on vedro. — Al znaš li ti, striče, zašto Ana mora kući?!

— 'Ajmo sad krstiti se, pa isti — reče Lukan kao da nije ni čuo njegova pitanja.

— Ne 'š mi ni da odgovoriš, a ne znaš, zašto iđe.

— Meni će već reći Ana.

— Ne će, ako joj ja rečem, da ti ne reče!

Za cijeloga je objeda na taj način navijao razgovor, no Lukan ga nije htio pitati, već se tako s njime zabavljao. Anera se samo smijuljila, a kad joj se je god pogled sreo s Ducinovim, on joj je značajno namignuo. Lukan je to vidio, pa se i on smijuljio.

— A veleka tajna — veliš, Dujkane?! — upita ga, kad je Ducina već bio prestao da ga izazivlje na pitanje.

— Pitaj Aneru!... Ima' sam što, Bogu mome 'vala, i čekati, i 'vala mojoj Aneri, koja j' meni 'edina pametno divanila.

Lukanovo se lice nenadano ožari nekim posebnim svijetlom sreće i blaženstva, kao da su ga pogledala otvorena nebesa i bacila na njega sve čare i čudesa svojega svijetla. Uperi upitan pogled na Aneru, a ona malko kimne glavom i zatim odmah slegne ramenima.

— Vidi'ćemo — reče kao da govori Duji, a pogleda u Lukana. — Kad dođem kući, pa vidim, unda ću znati.

— 'Edva me j' dočekala — govorio je Ducina — a unda smo tili, da ja oma' letim natrag, pa unda jope' nismo tili radi užine.

— 'E l' već s kim divanila? — upita Anera.

— A s kim bi, kad nije s tobom?! — začudi se on.

— Pa, s majkom.

— Daaaaa! Nema tu ništa brez tebe. Ne će una reći nikom drugom. Unda nam dođi mam reći.

— Iz uni' stopa! — odgovori Anera, spremajući posuđe, da ga ponese kući.

— Amo vrcom! — utvrđivao je Ducina. — Al, znaš, što, striče?! Uprav idem i ja š njom, pa ću unda pomagati Joji.

I Lukan je već odlučio, da ide i on, jer ne bi mogao izdržati, dok se Anera vrati. Poludio bi. Mora ići, pa još samo traži zgodan izgovor, da ne vide pravog razloga, koji ga goni kući. Anera je vidjela na njemu, koliko je nemiran, pa mu se nasmiješi i reče:

— Ja mislim, striče, da j' i tako kasno, da se ja vraćam, pa j' najbolje, da iđeš i ti, a sutra ćemo nastaviti. Moremo do noći uskopati uno u vrtlu.

Stric je zadovoljno gleda i smije se, kako se već davno, davno nije smijao. Zna on, da je Anera pametna žena, pa odmah vidjela, da bi i on morao ići. Ljetno podne, a ona veli »i tako j' kasno, striče«, a — podne!

— Dobro ti divaniš, Ane — odgovara on, a smiješak mu ne silazi s usana i očiju. — Neg da smo se sitili, mogli smo nama' motike na kosti, pa kući i tamo užinati.

— Ne ćemo, striče, zakasniti — odgovara Anera. I ona se zadovoljno smiješi, osjećajući se iskrenim dionikom te toliko željkovane i žuđene sreće.

— Znaš, Ane, ako mi rečeš pravu rič: muštuluk ti je ovca s janjetom. Al, što ovca s janjetom: pet ovaca s janjcima! Zađi u tor i biraj, pa — ako 'š prodavati, ako 'š klati, ako 'š nek ti stoje u blagu. Tvoje su i Božije. Koje god izabereš! — govorio je Lukan, a glas mu je bio od silnoga ganuća toliko potresen, da se je činilo, da suspreže ili štucavicu ili jecanje.

— 'Vala, striče! Kako od srca dođe, tako k srcu primljeno — odgovori ona.

— A što vi to divanite?! — upita Ducina, koji se je bio jedan čas nešto zamislio.

— Ništa, ništa — odgovori Lukan. — Ama mi imamo svoje razgovore, koje ti ne smiš znati.

— Oho, jedinice moja! — vikne Ducina i opet je naglo poljubi u čelo. — E, da bi Bog da' i to, al nisam ja take sriće.

Anera razumi, kud on cilja i ne bi joj drago, pa mu reče ozbiljno:

— Ne bluni, Ducina! Jope' ću se ljutiti.

— Ništa ti ne želim, što nisam želije i svojoj jedinici — odgovori on i zasmije se.

Kad su pošli, Ducina je odmah odmašio naprijed.

— E, da bi Svevišnji da', moja Ane...

— A vidi' ćemo sad, na, ako Bog da.

— Što ti veli Ducina?

— Pa — vidi'ćemo, striče — izbjegne ona odgovor.

— Uma' ću lakše puvati i zaboravi' ću sve svoje grdne rane i svu svoju žalost. Pogledaj na me kukavca, Svevišnji, koji moreš!

Kad su stigli pod vrbe na putini, Lukan zovne Ducinu, da ih pričeka.

— Nek ne iđe prid nami — reče Aneri. — Znaš ti njega: more početi i Barušu vrtiti unako ka' tebe, pa će mi unesrićiti ... dite. Ti njega ispovidi, ka' ti znaš. Un tebe sluša, da ga pošalješ u Zagreb pišice i bosa! Molim te, ka' se Blažena Gospa moli, prikriči mu i zagrozi mu se. Unesrići' će mi dite.

Aneri dođe u prvi čas nepromišljeno, da bi mu se glasno nasmijala i rekla: — A moj striče, 'di ti je još dite?! — no već je slijedećeg trena utonula u njegov zanos, pa mu reče:

— Ništa se ti, striče, ne boj. Sve ću ja to urediti.

— Tribam te ništo u štali, Dujkane — reče mu. — Mi ćemo mam tamo, a Ana nek iđe u kuću.

— Moram i ja š njom — usprotivi se Ducina.

— Ne, ne, Dujo — odbi ga Anera. — Ja ne tribam nikoga, a mam ću doći k tebi, čim vidim, ako mi obećaš, da ne 'š vikati i da me ne 'š grliti i ljubiti.

— Kakogod ti rečeš — odgovori on posve zadovoljno.

— Unda 'ajde sa stricom u štalu.

— Dobro, kad ti veliš.

— Ane, molim te ka' Boga ... — šane joj Lukan, okrećući u štalu.

— Ništa se ti, striče, ne boj. Ja ću sve urediti.

— Čudne žene, mili moj Bože, koji si je 'vaku stvorije! — reče on, gledajući, kako zamiče u kuću, no nije gledao za njom, da promatra nju. Njegove su misli bile mnogo dalje — uz dite ...

Baruša je nešto radila uz vatru, pa kad opazi Aneru, zacrveni se u licu.

— I reka' ti?

— E.

— A ja sam mu rekla, da ti ništa ne kažuje, dok ne dođeš doveče' kući.

— Zašto j' unda un donije užinu, a ne ti?! — podrugne se Anera i ljubazno joj se nasmiješi.

— Pa, tako. Znaš ti njega — pentala je u neprilici. — Znaš, što mi je reka'?! Da j' užina teška, pa da ne da meni, da je nosim! Sad mi ne će dati, jadna ti sam, da se maknem.

— Ništa se ti, Baruša, ne boj. Ja ću to sve s njime urediti. Samo, da vidimo, da se ti ne varaš.

— Vele, da nike žene poznaju po očima?!

— Poznam i ja. Al, kad čovik ne misli, moja Baruša, unda ni ne vidi. 'Di su moje misli, a 'di oči?! Dođide mi na prag. Tu se dobro ne vidi.

— Ne ću. Da nas 'ko vidi! 'Ajmo u sobu kraj pendžera.

Kad su Lukan i Ducina ušli u štalu, upita Ducina, što će raditi.

— Uzmi tralje, pa ćemo iskidati ispod blaga i unda prostriti šušnja — odgovori otac, stane kraj vrata, podboči glavu na dovratnik i zagleda se u kućna vrata.

Ducina je uzeo tralje, rozgama najprije odmakao na stranu, što je bilo još suhe stelje pod blagom, a zatim natrpao tralje đubrom.

— 'Ajmo, striče. Natrpa' sam.

— Oma', oma' — odgovori on, ne skidajući pogleda s kućnoga praga, a izgarajući od želje, da se Anera već jednom pokaže na njemu.

Ducina ga je čas čekao, pa kad vidje, da se ne miče, dođe i on k vratima, pa on podboči drugi dovratnik. Šutjeli su i gledali.

— Iđem ja u kuću — reče Ducina i zakorači.

— Uprav sam i ja žedan, pa se iđem napiti — odgovori Lukan, te pođe i on.

Uđoše u kuću: prazna. Pogledaše se upitnim pogledima, no ne progovoriše.

— Ti si tije piti vode — reče Ducina iza kraće, neprilične šutnje i dohvati mu bukaru.

— Neka, neka! — otkloni je Lukan rukom. — Pi' ću potlje.

U to se otvoriše sobna vrata, a na njima se pokaza Anera. Lukan zamre. Anera šuti, ali se smijulji, veseleći se njihovoj sreći, no stric ne opazi toga smiješka.

— Ane?! — zavapi kao da moli, zaklinje — što li.

— Moj je muštuluk, striče! — reče ona svečano.

— Bog ti ga stostručije, sestro moja! — vikne Lukan, sune prema njoj kao strijela, pa u sobu, uhvati Barušu i stane joj ljubiti oči i čelo, šapćući, kao da ga je taj čas spasila iz najstrašnije opasnosti:

— Dite moje, srićo moja, sunce moje, koje me ogrijalo.

I Ducina je ušao u sobu, a Anera se makla u kuhinju, da im ne smeta — a ne bi im smetala! — i da ih ne gleda, jer joj je milo, pa bi se rasplakala.

Poslije je Ducini odredila, da o tom ne smije ni s kim govoriti osim s njih troje; da Barušu ne smije vrtjeti kao zvrk, što je dosada činio; da ne smije on određivati, što ona može, što li ne može raditi; da se ne smije za nju bojati, jer je zdrava i jaka, pa je to sve šala, kao što je pokojna baba Marija — ko u šali! — rodila Joju u Grabaru; najzad mu je rekla, da mora nju — Aneru — pustiti u miru, jer sad ima mnogo posla oko Baruše.

— Kakogod ti rečeš — odgovori Ducina pokorno kao janješce.

— Unda se ništa ne boj. Ja ću to sve urediti, a ti znaš, da sam ja tebi i dosada vaik divanila istinu.

— 'Esi, valaj, kun da j' dragi Bog iz tebe divanije!

Lukan je prosvijetlio, procvao i pomladio se, te mu oči dobiše malko negdašnjega sjaja, a s obraza mu nestade tanke, zemljaste prevlake, koja se je pojačavala i zgušćivala od Matijine, preko Aničine, pa do Pepine rake. Postao je razgovorljiviji, počeo se redovno smiješiti, a kad bi radio, činilo mu se, da mu pomaže stotinu nevidljivih, čudotvornih ruku.

Ducina se je vladao uzorno, a kad bi u Anerinoj prisutnosti učinio nešto, zašto je pomislio, da će ona moći biti s njime nezadovoljna, kradom bi je bojažljivo pogledao ispod oka kao dijete majku. On se nje, naravno, nije bojao, al je bio savršeno pod njezinim uplivom i u njezinoj vlasti. Lukan je to vrlo dobro znao i vidio —, kao što je opažao i njegove nastranosti, tješeći se varavim očinskim nadama, da su to još uvijek samo mladenački nestašluci i djetinjarije — sve je on izvrsno opažao, samo nije ni s kim o tom govorio. Vidio je, da je Anera potrebna njegovoj kući kao krov ili temelj, i nebrojeno je puta zahvalio Svemogućem, što im ju je dao. Kad bi god što trebalo u kući urediti ili riješiti, a ne bi se odmah mogli odlučiti ili ne bi znali, kako bi, on bi vazda rekao:

— Puštite. To će Ana urediti.

Uvijek je čuo njezinu redovnu izjavu: »Ništa se ti ne boj, striče. Sve ću ja to urediti«. I kad bi tako o njoj razmišljao, obuzeo bi ga neizrecivi bijes na prijatelja Blažića. — »Ovako pusto čeljade stirati na ovo — pomišljao je i žestio se — da nema ni kućišta ni zemljišta, pa ga ne obisiti! Al, da: sveta bi za njeg bila i višala, man ga svezati kljusadi za repove, da ga rascereče«.

I Zekan su i Lukan — i poslije diobe — imali zemlje, da su je jedva obrađivali i s plaćenim poslenicima, a za njihove je malobrojne porodice bilo hrane i previše, te su ponešto svake godine i prodavali. Zemlja je — kao i ostala u tom kraju — u ravnicama i dolinicama dobra ili bar prilična, a po bregovima mršava ilovača i pjeskulja.

Uza svu tu toliku zemlju, njih su oba bili vazda kupci, kad se je čulo, da se prodaje zgodan komad zemlje. Kad se je počelo šaputati, da će Perjas prodati Katalinku — bilo je i to još prije rata — Lukan šane Zekanu:

— Drži Katalinku, pa prodali i vole! Junci restu.

— Već sam govorije.

— Pa?!

— Već su u riči s Blažićem Vidurinovim.

— Ajme, šteta! Ponudi više. Ne puštaj.

— Divani' ćemo kod kuće — odgovori mu Zekan i otide među ljude. To je bilo kod crkve.

Kad su išli kući s ostalim narodom, Lukan je značajno pogledavao brata, a on mu na isti način odgovarao, da se strpi i muči. Čim se rastadoše s ostalima i stupiše na svoje guvno — preko kojega se ide u kuću — upita:

— Kako j' unda s Katalinkom?

— Bojim se, da j' otišla. Divanija sam s Ikarom Perjasovom. Veli, da joj se sve čini, da j' već kaparana.

— A ne zna?!

— Sve se to radi tajno, da ne nastane jagma.

— 'Esi joj ti što reka'?

— Da ću doći noćas, kad narod pospe.

— E, ta ti valja.

Kad su večerali i mlađi legli, njih dvojica uzmu nadžake u ruke, prekrste se, pa put pod noge. Tama kao u rogu. Ne vidi se, da ti tko prstima oči kopa.

— Da 'ćemo mu, štogod zacini — kaže Lukan.

— I dvostruku kaparu — domeće Zekan.

— Pa i još što, pa — još i mnogo priko toga! Lipa j' uno zemlja. Bila bi je grijota upuštati. Niki dan sam iša' priko nje, kad sam se vraća' iz mlina, pa znaš, kako sva mirliši ka' dunja! 'Est, zdravlja mi moga. I nije, uno, da mirliši cviće i trava i tako, man uprav zemlja, sama zemlja, a taka j', da bi

je se naije. Ne triba unoj mnogo gnoja. Pri briškacu 'rastići od desetak-petnaest godina ka' jele.

— Ne triba ti divaniti! Nikad ne ću prižaliti, ako nam se izmakne.

Jedva su basrljali po lošem putu i bezbroj puta posrnuli, da su se mukom održali na nogama. Kad su u jadne jade, poslije dvosatnoga sljepatanja, došli u selo, uzvare psi sa svih strana, kao da su općutjeli vuka. Laju, nasrću, trzaju lancima, a toliko ih, da se nije znalo, otkuda se koji javlja.

Kad su dobasrljali do Perjasove kuće, ispred nje se javlja pas kao iz badnja — takva mu je glasina.

— Taj ne pušta blizu — šane Lukan.

— Svezan je. Ne će nam ništa.

Čas su zastali u neprilici, jer nijesu vidjeli nigdje ni tračka svijetla. Ljudi polijegali i zaspali prvim mrtvačkim snom. Počeše kašljucati, e da bi tako koga izazvali, da otkud poviri. Nigdje ni žive duše, ni otkuda ljudskog glasa.

— Kako bi bilo, da se bacim babuljem na kuću?

— Udri — reče Zekan i opet se glasno nakašlje.

U to kresne kamen o drveni krov, pa se skotrlja niz njega, kao da pada u bezdanku.

— Valja da će se sad probuditi — veli Lukan, no otuda se nitko ne javlja.

— Kresni još većim — veli Zekan, a Lukan napipa cijeli ogredak i njim u krov. Nasta prasak kao iz pušaka. — Spavaju ka' poklani.

Začuše škripu prozora, a zatim muški glas:

— 'Ko je Boži?!

— Prijatelji, Pere — odgovori Zekan. — Evo, nas dva: Lukan i Zekan. Bi l' mogli podivaniti?

— E, e. Uma', uma' — govorio je Perjas još u bunilu.

— Koja srića, ljudi? — upita, kad ih je uveo u kuću.

— Katalinka, Pere — upopriječi Zekan. — Kupci smo.

— Prodana.

— Da' ćemo kaparu na kaparu.

— Kapara se more povratiti, al rič nikako.

— I pop se kod oltara privari, pa popravlja.

— 'Est to, al ja ne mogu.

— Još ćemo i nametniti.

— Kolko?

— Dvajest rajnčki. 'E l' pošteno?

— Moj Zekane, to nije ni za vino, a kamoli za rič.

— Kolko j' unda dosta za rič?

— E, moj brate, to ti je skupa roba u nas težaka. Ti i sam znaš, kako ti to iđe i kola.

— Četrdeset.

— Ne mogu.

— Šezdeset.

— Ne mogu.

— Ne upita' te, kolka j' kapara?

— Trista rajnčki.

— Mnogo i prikoviš.

— Ponudi još — šane Lukan, koji je inače šutio kao riba.

— Govori, Pere: kolko za rič?

— Znaš, kako je: milo bi mi bilo, da ne razvaljujem, a i vas dva imate zemlje do Božije Volje i prikoviš.

— Zemlje i dice nigda previše — reče Lukan — a blaga, 'vala Bogu, ima, pa more platiti.

— Kolko unda, Pere? — opet će Zekan.

— Znaš, kako je: volije bi', da ne diramo, al — ako j' dirati, unda moram znati, zašto diram.

— Nude!

— Puno 'est, al je i Katalinka — Katalinka, pa, ako ste kupci: trostruku kaparu, pa j' vaša i Božija.

— 'Vala, Pere. Ne mogu.

— 'Vala i vami ka' braći i — prijatelji ka' i bili. Al ako ću se sramotiti, moram imati zašto. 'El l' ovako?

— Tako, tako, Pere, i nikako drukčije.

Lukan šane Zekanu:

— Drži, ne puštaj!

— Dvostruku kaparu i sto rajnčki, pa j' pošteno?!

— Ne mogu. Za toliko mi ne će ni'ko pljuvati u brk!

— Ponudi još — šane Lukan i trese brata za prsluk.

— 'Ajde stopedeset i svakako ti ostaje prva kapara.

— Ne mogu.

— Kun da mi srce vadiš — reče Zekan — al ne mogu više. Rugali bi mi se ljudi.

— Kad un more dati, da mu za šaku soldi pljuju u brk, mogu se nami i smijati za unaku Katalinku. Daj još — šaptao je Lukan.

— Ne mogu više, Pere, i oprosti, što smo te digli u ova doba.

— A, ništa, braćo moja. Ja ću sad na drugo uvo, pa uma' nastaviti, 'di sam prikinije.

— Ne mogu više — opet će Zekan.

— 'Ajde dvista, Pere, pa reci, da nije pošteno! — vikne Lukan.

— Nemoj, Lukane, tako! — opomene ga Zekan. — Al, kad si reka', ja ne poreka'. Više ni bajoka.

— Ne mogu — odgovori Perjas, računajući, da će ići, dokle on hoće, jer zna, kakvi su na zemlju.

— Unda, Pere, nismo se ni vidili ni divanili?!

— Nikako drugačije.

— I jope' ti velim: oprosti i laka ti noć.

Pošli su i opet uzbunili seoske pse.

— Ajme meni, šteta! Kakva pusta zemlja! — kukao je Lukan.

— Ne moremo dati dvostruko više neg vridi.

— 'Est to. Ne moremo, al ja bi' da', pa proda' sve i zadnju kravicu. Blago se kopiti, a zemlja ne.

Lukan nije još ni danas prežalio Katalinke. Kad ču, što bi s Barušom, obuze ga opet neodoljiva želja, da kupi dobar komad zemlje. Ako bude muško — a bit će muško! — mora mu did ostaviti zemlje, pa kad se već muči i dere i jutrom rano i večerom kasno, i po ledu i na smetu i na žezi i u magli, vazda zamazan, vazda uz najpriprostiju hranu — neka se barem ima na čem derati i razdirati.

Plovan pozna dobro sve svoje ovčice, pozna ih vrlo dobro do u dno duše, pa je tako znao i za tu Lukanovu strast. Jedne ga nedjelje, poslije mise, zovne i šane mu, da mu je Josipić pisao, da mu nađe kupca za Dolac Kresojića.

— Ma, 'e li, Blažena vam Gospa pomogla?! — iznenadi se Lukan.

— Eno pisma u plovaniji. Veli: svi smo se razišli po svitu, svaki ima svoj — kakav, takav — krušac u rukami, a zemlja nam stoji pusta. Bolje je prodati je, nego da tuđa goveda buču po njoj.

— E, Bog vam platije, plovane! Al nemojte, ka' Boga vas molim, nikom drugom reći. Istira' će mi cinu, čemu kraja nije, a ja ću prije umriti nego Dolac puštati.

— Moremo odma' pisati Josipiću.

— Daaa, moj plovane! Ne virujem ja u to! Kakvo pisanje!

— A da, man pisati?!

— Ja ću put pod noge, pa vrce u Bišće.

— Znaš li ti, Lukane, da su to — na moj račun — dobra tri dana 'oda tamo i tolko natrag?!

— A znate li vi, da j' samo 'edan Dolac u plovaniji?! Pet je uno jutara zemlje u živoj ogredi, a u glavičici 'rastići od tridesetak godina, da bi i' glavom plaća, a ja mogu do nji' s kućnog praga dobaciti kamenom. Znate li vi to?! Pa da j' trideset dana 'oda tamo i tolko natrag, ja bi' i bos!

— Vindar bi bilo pametnije pisati.

— Pišite vi njemu i recite mu: pozdravljaju te Jojo i stric i — gotovo. Uma' će un znati, što j' po sridi. Al nemojte nikom drugom reći, ako znate, što j' današnja sveta Nediljica.

— Ne boj se.

Odmah je potražio Zekana i šanuo mu, da idu kući. Zekan ga je upitno pogledao, no on ne odgovori ništa, već odmah pođe, a malo poslije za njim i Zekan.

— Znaš, da j' Dolac Kresojića naš?! — reče mu upravo plačući od veselja.

— Što, što?!

— To, moj Jojo! Dočekali smo, Bogu mom 'vala! Otkad sam na svit zinije, gleda' sam na Dolac ka' mačka u slaninu i vaik molije Boga, da bude naš, pa Ga, evo, i namolije, slava Mu i 'vala.

Ispriča mu sve, što mu je saopćio plovan. I Zekanu se oči zakrijesile, usne nabrale u veseo i zadovoljan smiješak.

— I sad nema, man kru' u torbu, nadžak u ruke, pritegniti opanke, pa — put pod noge.

— Da iđemo, veliš?!

— A da, man ići vrce u Bišće?! A mi ćemo s Josipićem lako, jer je un meni vaik divanije: »Kad budemo, striče, prodavali, Dolac je vaš«. I ne bi ja čeka' ni dana, man na posa'.

— Morali bi koga upitati, kud se to iđe u Bišće.

— 'Di, 'e l' o'de koga pitati?! Bog s tobom i Majka Božija! A ne misliš li, jadan bije, da bi se to mam razbubalo, pa bi se koji čoko sitije, sije lipo u kola i zapraši prid nami? Nikom ni riči. Ni dici u kući, a kamoli kome drugome. Ja znam, da se

iđe priko Udbine i Zavalja, a više ni ne tribamo znati. Napita' ćemo, kad dođemo na Udbinu.

— A što ćemo reći u kući, kud iđemo?

— Što bi rekli, jadan ti sam?!... Nude?

— Ja uprav ne znam.

— Ha! Znaš, što?! Re'ćemo, da iđemo u Velebit sići građu.

— A što ćemo graditi?

— E, da! Što ćemo graditi? Triba i to reći. A ja znam, što bi mogli graditi: tu na Peršincu crikvicu u čast svetom Josipu, što nam je da' Dolac u ruke! Al to ne ćemo graditi, nit moremo tako reći, jer bi znali, da se šalimo i domišljali bi se. Ništa — građu ćemo prodati Dalmatincim.

— E, e. Tako moremo.

— Ja mislim, da nam je dosti, ako ponesemo 'edan kru' i dva pedlja slanine?! Ja imam još lipe ka' dunja u žitu. Josipiću ćemo poniti pršut.

— E, e. A morali bi ništo i gospoji.

— Da nije pridaleko, mogli bi kokoš, al se bojim, da bi putem crkla, pa šteta. Moremo 'ednu lipu torbicu. Imamo i' dosta u kući.

— 'Est to. To j' dobro. Morali bi ništo i dici.

— A kupimo tamo koju soldu smokava il žemljičku. Samo se ti siti, da ne zaboravimo.

Da ne bude čudno i sumnjivo, što su otišli prije ostalog naroda od crkve, svratiše se na Ivića Škrapu i sjednu u zaklonici, da čekaju, dok drugi stignu. To nije ništa neobično: ljudi ožednili, pa došli na to divno vrelo, da se napiju i posjede u debeloj hladovini! Kad su čuli, da dolaze i drugi misari, iziđoše i oni na put.

— Utekošte vas dva — reče im neki.

— Uprav ožednili, pa odbazali, da se napijemo i posidimo.

— A lipa voda!

Lukan se iznenadi, kad vidje u društvu priju Mandu, Barušu, Aneru, Josinu mladu Kajanu i — Blažića, pa kako je bio dobro raspoložen, priključi im se i on.

— Kad more — veli — prijatelj Blažić biti blažen među ženami, jer ne bi' i ja?!

— Zvale me, 'rankane, pa ja, eto, posluša', kako me j' već Bog stvorije poslušna! — reče Blažić.

— A 'esi poslušan, 'esi! — naruga se Manda. — I laže, prijatelju Lukane. Nismo ga zvale, man nam se un sam prilipije.

Tako je i bilo. Sada on ne propušta nijedne zgode, koja mu se pruži, da bude uz Aneru. Ne izazivlje je, da s njime govori, niti joj se obraća riječima, osim gdjekad kao posve slučajno. Njemu je bilo glavno i zasada mu je bilo dosta, da se ona, malo pomalo, nauči na njega i da se pripitomi. Ništa drugo on ovaj čas nije od nje očekivao.

S toga je i prema Mandi bio obziran i svladavao se, koliko je najviše mogao, da se ne svađaju, a to mu je bilo tim lakše, što je sada i ona bila donekle drukčija prema njemu. Josino držanje u tom pogledu nije bilo bez dobrih posljedica. Ona je uvidjela, da su djeca sretna i zadovoljna samo onda, kad vide, da im roditelji žive u međusobnom barem miru, ako već i ne u osobitoj ljubavi i slozi. Najzad — kad čovjek radi cijeli dan kao vol, a već u šestom desetku, i nije mu zamjeriti, ako mu nije do te nekakove ljubavi! Al mir mora biti. Tako je to uzimala Manda, pa je pred Josinu ženidbu pošla vrlo daleko u pomirljivosti i obzirima. Uhvatila je Blažića nasamu i počela mudro, iz daleka, dok ga nije dognala do stožera, a onda će mu:

— I sam znaš, kako j', al sad nam dolazi u kuću to tuđe dite — a da, man tuđe, dok ne postane naše! — pa j' sramota, da ležiš među blagom u jaslami.

— Lako j' za to — odgovori on.

— Ne velju ja, da iđeš u odar. Kud ti drago, polak mene, al samo ne u jasle.

— A ne bi' u odar, veliš? — upita on i zlobno se nasmiješi.

— Rad mene ne mariš, al je to sramota, što radiš.

— Kad me poželiš, 'rankane, samo ti meni namigni, pa eto mene mam kod tebe.

— Zaresle su mi oči za namigivanje, pa ćeš se načekati — odgovori ona malko uvriježena zbog tog navijanja, a onda opali: — Zavuka' se u štalu ka' kakva junčina!

— A što ćeš, 'rankane, kad tamo ima više krava?! — odgovori on s ujedljivim mirom, no ona očito nije razumjela, što joj je rekao, te mu nije ni odgovorila, a kamoli planula.

I taj razgovor osta posve neplodan: Blažić u jaslama, a odnošaji nepromijenjeni, ali snošljivi. Prema nevjesti se je

vladao veoma ljubazno i očinski pažljivo, te se je činilo, da je s njome vrlo zadovoljan. Opet se redovno smijulji, pa tako i sada idući sa ženskim članovima svoje porodice.

Pripovijedale su Manda i Anera, Baruša i Kajana slušale, Blažić se smiješio i gdjekada dobacio po koju.

— Danas mi zet Ducina — pričao je on — šane u uvo. »Sad sam, ćakane, prikosritan«, ali mi ne reče, što mu je.

— A sigurno, jer je Zekulja otelila vola, a un ju je posvojije, dok je još bila tele. S toga j' tako zadovoljan — rastumači Lukan kao da svi prisutni, osim Blažića, nijesu znali pravi razlog njegove sreće. Nije volio, da se o tome mnogo govori. Može tko dijete i ureći, a može biti i što drugo — Bog zna. A i Anera je rekla, nek se o tome ne govori, a ona zna, zašto je to rekla. Što je na stvari, ne da se više kriti, a ni ne treba, ali ne treba o tome ni govoriti, kao da se događa kakovo čudo.

Kad su stigli kući, Lukan uzme komad nesoljena sala, prigrije ga na vatri i stane njime mazati opanke kapičare. Sazuvao je jednog po jednog, natapao ga salom, merao prstima i umekšavao.

— I tebi bi mogli, Jojo, urediti opanke — reče, radeći.

— A kud se vi to spremate? — upita Makić.

— Idemo uprav u 'ajduke — odgovori mu otac veselo.

— Ne, ne! — ispravi ga Lukan. — Idemo na zaglede. Moremo i mi još naći što udovičine!

Makić se iznenadi, kad ih viđe tako raspoložene i bi mu drago. Već su tome godine i godine, što se u njihovoj kući nije tako razgovaralo. Pogotovo se Lukan nije nikada šalio baš s tim pitanjem, koje je sada nabacio. Gdjekad bi bila i pala po koja šala, a napose bi Zekan mislio, da je treba ubaciti, jer je znao, da stari nijesu griješili govoreći: »Teško kući, u kojoj se ne čuje plač dice i smi' družine«. Našalio bi se i Lukan — u osobitim zgodama! — ali o ženidbi ne prijeđe dosad nijedna riječ preko njegovih usana.

Ukućanima je bilo jasno, da se njih dvojica spremaju na dalek put, i opaziše, da svaki čas nešto šapuću, no više ih nitko ne upita, kuda kane. Pred noć iziđe Lukan kroz vrtove, ispod sela.

— Ku' si se ti diga', striče? — upita ga Kaja Pejina, koja je nešto birkala pod kućom.

— Idem, veselje, u mlin. Idem viditi, kad bi moga' zasuti — odgovori on i žurno prođe. Kad je malo odmašio, obazre se, da vidi, da li ga gleda još tko osim Kaje. Ne boji se on i ne ide slabim putem, al voli biti oprezan. Čovjek nikada ne zna, čime će se odati. Gdjekad ti je dosta jedna jedina riječ, jedan jedini pokret, pa ti onaj već zaviri u džigerice. A on bi volio izgubiti deset glava, da ih ima — i da mu ih sijeku sve natenane, polako, te da s jednom umiru i one ostale, al ne umru, već svaka čeka na svoj red tako, da mu ona deseta umire devet puta, a umre istom desetoga puta — to bi on volio, neg da mu tko pokvari ovaj posao. Pa još — da on sam svojim neoprezom dade za to povoda! Samo bi mu još to trebalo!

Kad je bio siguran, da ga nitko ne gleda i ne slijedi, požuri korake. Kolibica je bila otvorena. On se još jednom pažljivo ogleda, pa strugne unutra. Nije se držao ni posvećenog običaja, da zastane pred vratima i vikne: »Ima li 'ko u kući?« — tako, to toliko, da se čovjek javi, pa ne bane u kuću kao u pećinu. Bog zna, što oni unutra rade — kao u svojoj kući — pa neka se čuje, da netko dolazi.

— Nisam tije, Ane, slati po te diteta, a moramo divaniti — reče joj još s praga. — Mislilo bi dite, Bog zna, što j', a nije ništa. — Ogleda se oko sebe. — A 'di su ti dica?

— Nigdi su vani. A što j', striče?

— Bi l' zatvorili vrata?!

— Oho, striče, što 'š ti to sa mnom?! — našali se ona i zatvori kuću.

I on se je zadovoljno nasmiješio.

— Što ja tebi, Bog meni, Ane, nego — meni nije do stanja. Ja i Joso noćas odlazimo.

— Sidi, striče. Nemoj stati, kun da si doša' po vatru.

— Neka me, neka, veselje, ovako... Odlazimo u planinu.

— P' unda?

— Ne ćemo se vratiti nikolko dana, pa sam doša' — eto, zlato moje, na tebi ja ostavljam i kuću i dicu.

— Ne boj se, striče, bi' će sve dobro.

— Znam ja, kun da sam i sam o'de. Nego tije sam te moliti: ako vidiš, da uno dite što borta i — tako, potiraj Ducinu spavati u štalu, a ti lezi š njom. I ti i dica.

— Ne triba to, moj striče.

— Ne velju ja. Ništa ja ne kažem, man kako ti sama vidiš. Al — molim te: pripazi!

— Ne boj se, striče. Sve ću ja to urediti.

— Moram bižati. Čuvaj mi dicu. Jabuka ti ne vali!

Ne okrenu istim putem, kojim je i došao, već ravno za Gaj, pa će okolo, kraj bunara. Sjetio se je, da bi ga ona Pejina mogla vidjeti, pa bi se odmah dosjetila, da nije išao u mlin.

— Što ćete sići, striče? — upita ga Baruša.

— Tebi ću samoj prišapljati — odgovori on, smijući se i šane joj u uho: — Kolivku ovom našem malom.

— Biži, kakav si! — srdila se ona tobože. — Imamo dvi.

— Da i' je stotina, ovake još nemamo! — odgovori on glasno. — Vidi' ćeš ti čudesa!

Čekali su, da sva čeljad poliježe i da se selo smiri, pa da onda pođu. Jela i Baruša su se još motale po kući.

— 'Ajte, dica, ligati — reče im Zekan. — Triba sutra zorom na noge, pa vam se ne će dati, a znate, kad nas dvaju nema, da j' dizanje na vami dvima. Drugi bi ostali do ručeni' doba.

— I druga j' po sridi: mlade moraju rano u slamu — šalio se Lukan.

— Ma, što j' to danas s tobom, striče?! — upita ga Jela. — Ne sićam se, kad si taki bije, a 'vala Blaženoj Gospi, da si prosvitlije.

— Nisam, veselje, već dugo bije u planini, a znaš, kako nas planina privlači?! Ka' vukove — pa mi je drago, što idem — rastumači on.

U selu su, naravno, odmah opazili, da ih nema i pitali.

— U planini su.

Prvi se dan vjeruje: otišli ljudi u planinu. Idu i drugi, a i oni su već toliko puta bili. I drugi se dan još prima. Ljudi prireduju građu. Lukan kani zidati veliku staju, pa zašto bi plaćao građu, kad je može sam pripremiti. Četvrti je dan već previše i za građu.

— Što idu?!

— Vrtočina j' birtija na Alanu, mam na dalmatinskoj strani — odgovara Anera, pa i drugi ukućani čuju to tumačenje i zadovoljni su, jer su i sami bili pomalo u sumnji. — Kupe kruva i čašu vina, a svak zna, da je u njih vazda slanine do nove.

Blažić je prvi temeljito posumnjao u to njihovo gorarenje, al šuti. I on je gdjekad odlazio, pa ga ne bi bilo po nekoliko dana. Tako — otišao bi svojim poslovima, pa ni Manda ne bi znala, gdje je. Al onda je još bilo lako: pusta mladost i snaga, a džandari ni u snu ne pomišljaju na njega. Savjest mirna kao u malog djeteta... Nije moguće, da bi oni tako išli... To on dobro zna. Pozna on sve, koji bi se dali na ovakovo putovanje: pođeš, kad svi legnu, pa iđeš, pa iđeš, pa iđeš, a kad svane, ti u grmeče. Kad opet smrkne, a ti pritegneš opanke, pa iđeš, pa iđeš, a kad opet svane, ti opet u grmeče. Kad opet smrkne — radi kao na svome i ne boj se ni sramote ni grjehote, jer za to treba — srca. Pazi samo na vragove s perjanicom.

Nije to, al što bi onda moglo biti?! U njemu je kopalo, pa se jednog povečerja navrati k zetu i kćeri. Tako — da vidi, što rade, jesu li zdravi i tako. Izgovor je lako naći, kad su susjedi i svoji. Njemu je bilo glavno, da što dozna. Dosta mu je i jedna neoprezna riječ. Odmah on nju strjelimice raščlani i rastegne, da prekrije i otkrije sve mogućnosti. Tada malko zažmiri, malko se nasmiješi i — namigne. Gotovo je, sve je kao na dlanu. Već će on nešto čuti, a osim toga — možda je i Anera tamo. Ne može izdržati dana, da je ne vidi. Počelo ga je napinjati i razapinjati, kao da se je prejeo zelene djeteline sedmakinje. Osnova je jasna, izrađena u najtanje tančine. Ima vremena u jaslama, a ni žena mu ne smeta. Kopa, razrađuje, obrađuje, snuje i kuje, kao da je u njemu đavo otvorio tkaonu i kovačnicu. Sporo ide, a onaj — hajduk njegov »jaki i mudri« — tako ga je u sebi nazivao — Joso sve oko nje. Vidi on to, a ne treba mu ni divaniti, što misli, kad mu je jednom rekao glasno i jasno, što kani. Što mu treba jasnijega dokaza. I on je siguran, da među njima dvoma nije čist groš. Kako bilo, da bilo, mora požuriti. Reče Mandi, neka koji put dovede djecu.

— Tako — tumačio je: — Naša su.

Anera se tome nije protivila. Djeca su se s početka tuđila kuće, no kako su prijatelji i s babom i sa stricom i uopće sa svim ukućanima, kad su izvan te kuće — osim s djedom — nije djecu teško pripitomiti.

— Razbi dici kajganu. Baba si im — reče Blažić.

— E, da bi ti Blažena moja lipa Gospa raskravila taj vraži opanak, što ga imaš misto srca — molila je Manda u sebi, kad je vidjela njegovo držanje.

Nastojao je, da s Josom bude ljubezan, ali je i on sam uviđao, da mu to ne ide, a Joso pogotovo. On je, kako je rekao, »napipao ćakanu žilicu« i prema tome se držao: kao čestit sin, koji ne će krivo i koji se oca više ne boji. Mislio je, da se otac tako drži prema njemu samo stoga, što ga je Bog takim stvorio. Ni na što drugo nije ni pomišljao, jer da je neprestano tražio što drugo, uzalud bi bio tratio vrijeme i razbijao glavu. On je nastojao, da prodre u drugu tajnu: zašto se onako drži prema Aneri?! Ne da joj u kuću, a s njom ljubezan. Pitao je i nju, da mu rastumači, ako zna.

— To j', dragi, rođeno š njim — odgovori ona mirno.

— I samo proti tebi?!

— Eto, vidiš, a kako vidiš, tako sudi.

— 'Esi li mu ikad, još curom, išta načinila na ža'?

— Kolko ja znam, nisam.

— A 'e l' un ikad ima' što s tobom, da bi mu bilo uz nos?

— Kolko ja znam, nije.

— Koji je unda poganac u njemu?

Anera slegne ramenima.

I s njim je češće pokušavao razgovor o tome, no vazda su se razbili.

— To su moji posli — odgovarao je Blažić ljutito, čim bi on — pa baš on! — u to takao.

— Kako bi bilo — reče mu jednom — a bilo bi pošteno, da joj dademo, ako ništa više, njivu na Groblju?!

— Kako, da joj »dademo«? — upita Blažić i skoro se glasno nasmije.

— Lipo. Dati joj, nek uživa. I njezino j' ovo.

— Pa, ti daji, što 'oćeš od svoga.

— Nisam ja tako... eto, ti si starešina, pa joj daj.

— To ću ja š njom sam... — prekide se u riječi, zašuti i ode.

Joso je nekoliko puta htio Aneri spomenuti taj razgovor, no vazda se smeo... Nekako mu nezgodno, nekako ne zna, kako bi počeo. Ne može je nagovarati, da sama ište, kad zna, da bi ona voljela umrijeti, nego što iskati od njega, a s druge opet strane: on joj je sam toliko puta rekao: »Ne more ovako,

nešo! I ja ne ću, da ovako bude«, a ipak — ostalo je sve, kao što je i bilo. Život teče kao i prije, ništa se ne mijenja, ništa se ne događa. Dobro! Život jest takav, i teče prilično jednoličan, i teče kao Krušnica, kao Opsenica, kao Ojevac i kao Ričica: bez velikih slapova, bez velikih ustava, bez velikih dubina i bez velikih pličina. Sve je tako: njive i livade zimi upočivaju bez straha pred ledom i snijegom, ljeti rađaju bez bolova i bez straha pred Božjim zvjezdanom, kad pripeče. I ljudi su taki: nit pobožnjaci nit bezbošci, niti prepošteni niti razbojnici, nit kukavice nit junaci, sve to tako teče osrednje: tko bolji, tko gori, kad bolje, kad lošije — eto, živi se. I Anera tako živi pod svojim križem i već se naučila, pa kao da ni ne bi moglo drukčije biti. A ipak to ne valja, to ne može tako ostati. Vidi to Joso i muči se mislima kao zmija na trnu, al što može, kako može: da se s ocem posvadi? Da provede svoje namisli bez ikakovih obzira? Potući će se i napraviti sramotu i devetom koljenu. Krv će se prelijevati s oca na sina, s jednoga dana na drugi, jer će biti na ognjištu.

Nešto bi ipak morao učiniti. Uznemirio se i zamislio, a Blažić to dobro opaža i odluči, da se mora požuriti, jer je »jaki i mudri« očito zabrazdio i pluži svom snagom, da se oko njega sve dimi, a kraljica se — tobožnja svetica! — samo smijulji i čeka ga u vilinskoj košuljici... A kako se i ne bi smijuljila takom momku, takoj zmajskoj snazi, takim gvozdenim šakama?!...

— Triba se paštriti, moj Blažiću! 'Ko kasno ustaje, obojaka mu nestaje. I ti si još momak, sad istom i 'esi momak, jer sad živaš na svit, da i ti, kukavče, ujtiš svoj zalogajac...

Treba se požuriti, pa neka pukne!

U tim je mislima i one večeri išao u Lukanovu kuću — da ispipa, kud su njih dva otišla i da možda vidi Aneru, da joj se nasmiješi, da joj koju ljubaznu reče. Mora se ovčica naučiti na ruku, a zato treba u ruku soli, a ne prut. Lijepo oko nje i tako, pa će se već pripitomiti. Ne će bježati, ne će se na njega kostrušiti, a drugo — polako. Kad mačka gladiš, on diže rep i prede. To je sigurno.

— 'Este li večerali? — pita on još ispred kuće, da se javi.

— Uprav sili! — odgovara Makić. — Napriduj i sidaj.

— Primiči se! — javlja se i Ducina. — Žlica te čeka.

— Ije sam ja, 'rankane, već 'ije, pa doša', da vidim, kako ste, kad ljudi nema.

— A što smo nas dva? — našali se Makić.

— Vi ste još momčine i ja ne bi' na vami kuće ostavije.

— Lako j' nami zato, dok je nami Anere! — odgovori Ducina.

I Jela ga i Baruša počeše nuditi, da sjedne i jede.

— Kad su dvi stolice, ne znam, kojoj bi, pa uprav srića, da sam sit — odgovori on i sjede podaleko među stolicama tako, da je mogao nenapadno motriti Aneru.

— Naše dvi stolice, prijatelju, ka' u drugoj kući 'edna! — reče Makić.

— Kad si kod 'edne, unda si kod obiju — htjede i Ducina pokazati svoje mišljenje.

— I, veliš, zete, lako vami, dok je vridne Anere!?

— Bome i 'est — potvrdiše i Ducina i Baruša u jedan glas.

Anera je šutjela, gledala preda se, a s jedne joj strane Vidurina, a s druge mali Blažić.

— A da, man tako — reče i Blažić, gledajući u Aneru, pa će njoj: — Blago tebi, moja nevista, kad te tako štimaju.

— 'Est, Bogu mom 'vala — odgovori ona, ne podižući pogleda.

— A ljudi, velite — gorare li, gorare! Uni se ne šale, kad otiđu.

— E. Što bi lupali svaku veče kući?!

— Ma, zatupi' će, dico, sikire ka' motike.

— Ima brusova.

— 'Est to, al će i' ubiti ljuta glad.

— Lako za glad, dok je Vrtočine birtije .

— E, da. Ja sam se uprav čudije, jer znam, da ne mogu poniti ila za toliko dana... Neg, čudim se mom prijašinu — a Zekanu, 'ajde, manje!... Znam, da u misnoj robi ne će ni u štalu da poviri, a sad ode u njoj i u planinu.

— E, tu si se, róde, privarije — reče ona mirno. — Obukoše uni, obukoše svagdanju robu i opanke oputare, a stric je. eno i novi ćemer ostavije u škrinji, a pripasa one stare kožurine oko sebe

Svi se zgledaše, kao da im nešto puče pred očima. Blažić se zadovoljno nasmiješi ispod brka, no ni Anera ne spava. Ako ne govori, dobro sluša i pazi na sve, a osobito na njega.

Blažić malko zažmiri i upilji pogled u nju, no ona ga ne gleda i mirno dalje jede. Ostali ukućani dušom odahnuše, kada čuše Anerine riječi. Sad je bilo njima svima jasno, da ona dva ne odoše u planinu, al ne treba to drugi znati, kad ne smiju znati ni oni. Ducina se skoro zaletio, da nešto rekne, no Anera ga pogleda ispod oka i on zanijemi. Blažić nije napuštao bitke, no sad je ona već bila za njega izgubljena, jer su svi bili toliko oprezni, da Anera više nije trebala spašavati.

Njoj je od prvoga časa bilo jasno, da ona dvojica ne odoše u planinu, jer je to čitala na stričevu licu, no šutjela je. Kad oni žele, da to bude tajna za svakoga — neka bude, s tim više, što su svi ukućani uvjereni, da su u planini.

Još su posjedjeli, a onda se Anera spremi, da će s djecom kući. Ustane i on.

— Iđem i ja — reče. — Vidije vas 'esam, proljudikali 'esmo, zdravi 'este, pa — 'vala Bogu.

Njoj nije bilo ugodno, što skupa polaze, no sad nije htjela tražiti kakovu ispriku i još ostati. Nadala se je, da će on ravno preko Doca, a ona mora desno ispod vrtova, pa će se tako rastati.

— Vidurina pravi momak — govorio je on — i već đak, nije to šala.

— E, đak, đak — reče Anera.

— Al ni Blažiću nema zamirke.

— E, da — potvrđivala je ona, milujući jednog jednom, drugog drugom rukom. Išli su, držeći se za njezinu carzu, jer su strašivi, i ako je noć kao dan. Neobično je pazila, da joj budu vazda uredni, i ako već ne vazda čisti, a ono bar čistiji od ostale seoske djece, no to bi njezino nastojanje bilo uzaludno, da djeca nijesu bila nekako od sebe čista. Bili su oni kao i ostali njihovi drugovi i male drugarice, i u blatu i u prašini i u lokvama i u štalama i na đubrištu i u neprozirnim rojevima muha, ali uza sve to su vazda sačuvali i nehotice — neku posebnu čistoću i privlačivost. Gdjekada su — najčešće! — na njima košuljice, kao da si ih izvukao iz gnojnice, ruke do lakata samo blato, no s lica, čela i očiju sijeva neka čudna čistoća, koje kao da se blato uopće ne prima. Činilo se, da su

djeca, koja rastu u najvećem milju i obilju, u popođenim sobama, na popločanim dvorištima i u njegovanim vrtovima. Vidurina se isticao i držanjem i ljepotom i urednošću među svom školskom djecom, pa kad bi nedjeljom stajali đaci pred oltarom, žene bi šaputale jedna drugoj:

— Taj ne more zatajiti matere!

Blažić je smišljao, što bi joj rekao. Nešto tako, da vidi, da joj je dobar, a da je ne poplaši... Soli, zrno soli u šaku...

— Iđem tuda s vami — reče. — Mora' bi se ništo svratiti k Barici Josinoj.

Iznevjeri je njezina nada, da će upopriječiti preko Doca. Šutjela je. Nije osjećala, da kraj nje ide čovjek, a pogotovo ne, da je to otac njezinoga najmilijeg, pa ga ona il voljela il mrzila. Bilo joj je, kao da kraj nje kaska divlja zvijer, koja je napola pripitomljena, a iščupane joj pandže i izvaljeni zubi, pa i što bi htjela, ne može, a što bi još i mogla — ne smije. Onaj je njegov noćni bijeg bio za nju najbolji dokaz, da ima posla s odvratnom, podlom kukavicom. A nikada prije nije ni pomislila, da bi on mogao biti takav, i ako je mislila, da ga dobro pozna, kao kad je tu, kraj njega i rođena i odrasla. Što više — voleći Miću, ona je njega vrlo voljela. Kad ju je prestao zvati na posao, pomišljala je, da je to s toga, što je sinu namijenio bogatu curu, pa nju onda želi uopće što dalje odmaknuti. Bilo joj je vrlo žao i često je puta potajice plakala, kad bi vidjela poslenike na njegovoj njivi i Miću među njima, a bez nje. Ipak ga nije zamrzila, jer nije on jedini otac, koji bi radio isto tako kao i on. To je redovna pojava. Svaki njih računa i na rod i na prćiju, no kad je sin na mjestu, pametan, oprezan i obziran, a uporan, otac ipak najzad popusti. Kad se je u tom očekivanju prevarila — nije se iznenadila, jer zna, da je on tvrdoglav. Nije jedini. Koliko je naših ljudi, koji nijesu tvrdoglavi? To se onda rješava tako, da momak curu dovede na sjenik, a otac se ljuti tjedan dana, možda i mjesec dana, pa se i odljuti. A da što mu drugo i preostaje. I tu se je prevarila, jer je Blažić našao drugo rješenje: izbacio ih iz kuće na nozi kao mačiće. Ona se je zaprepastila, al se nije poplašila života, jer je s njom bilo sve bogatstvo i sva sreća njezina.

Da l' ga je tada zamrzila?! Zavoljela ga, lje, nije! Često je puta zatekla u svojoj duši valove bijesa i srdžbe, koji su se propinjali, kao da će probiti grudni koš i poplaviti gore nego

znade potopiti Opsenica. Kad je pogledala izbliže, vidjela je, da je to vazda bio bijes uvrijeđena ponosa čestite žene, koja je potpuno svijesna svoje vrijednosti. Naravno, da bi ti valovi bili zahvatili i Blažića, i njega najprvoga, i po mogućnosti jedinoga, da u tim časovima nije vazda vidjela uza se svoga Miću: svoga jedinoga, najmilijeg, najdivnijeg, svoju dušu i sve svoje biće! A on se je smiješio smiješkom nesavladive ljubavi i bezgranične dobrote, cjelivao joj divne vlažne oči i vazda ponavljao:

— Stišaj se. Pro'će i to. Mladi smo. Ćaća vodi nad jamu, al ne turka u jamu.

I ona se je stišavala, boljelo je, ponos se je bunio, ni radi kolibice ni radi motike na tuđoj njivi, već radi onog nezaboravnog jutra, kad se je našao netko, tko je mogao i Aneru izbaciti iz kuće. Al — taj je netko bio ćaća. Mićin ćaća, ćaća njezinoga neprispodobivog Miće, i — ona je u njemu gledala — ćaću. Vodi do jame, bijesan je, može biti i lud, pa je poniziti, ali — ne turka u jamu.

Tako je to bilo sve do one noći, no ni tada ne poče mrziti, jer samo čovjeka možeš mrziti, a ona je vidjela pred sobom — zvijer. Samo je puki slučaj, odnosno, Svevišnji je dopustio Prirodi, da toj zvijeri dade ljudski oblik. Kad je slučajno rođena od kršćanskih roditelja, onda je i krstiše i dadoše joj i posebno ime, pa se ne zove vuk, ne zove se medvjed i ne zove se zmaj — već se zove Blaž i još mu je tepala nesretna, tužna majka i prozvala ga — Blažićem!

Kad stojiš malko podalje, spustiš vjeđe, pa ga motriš kroz sjenu priklopljenih trepavica — osobito izjutra, kad se izvuče na dvorište, neumiven i nepočešljan, vidiš savršeno — leopardovu glavu!

Ona se nikada ne može otresti misli, da on nije čovjek, pa ni u času, kad čuje s njegovih usana: »'Valjen Isus!« Ni tada to ne govori čovjek, već zvijer, koju naučiše, koju prisiliše, da spominje to sveto Ime.

— Već sam dugo tije, da podivanimo, pa nikad! — govorio je on, kad je djecu pohvalio: — Il se nema kad il se nema 'di, al mora' ću.

Njoj je već bilo na usnama, da upita, što on to ima s njom divaniti, no ne htjede. Neka govori, što hoće, da čuje, kako će. Šutjela je.

— Eto, govorio je kao da izvlači iz petnih žila — vidim ja, kako je, al nisam ni ja pašče.

— Al ste jednaki u mnogo čemu — pomisli Anera, no ne reče.

— Ni pašče ne ide svog mesa.

— Al ni obitelji ne pozna — odgovori ona u sebi.

— A nu, eto: bilo j' i više se ne da okreniti... Mora' sam, Ane, unako... Viruj mi ka' Bogu.

— Oprosti mu, Svemogući, što u svoja pogana usta uzimlje Tvoje sveto Ime — šane ona.

— Mora' sam, kad ti velim... A ti 'š 'ednom viditi, da sam dobro učinije...

— Meni je danas drago, da si unako učinije — reče ona bez ikakova osobita naglašavanja. Njega to iznenadi, jer nije mogao ni pomišljati, da bi ona tako snosila svoju bijedu. Da ona zna, što se u njemu odigrava, o tom je bio na čistu. Čim ga poslije one noći nije pozdravila — bilo mu je sve jasno.

— Ti si pametna žena, pa pametno i sudiš — reče on. — Bolje unako, pa u poštenju...

Zapeo je, ugrizao se za usnu i skoro se zlobno nasmiješio tome svom poštenju...

— Al ja znam, da ti ovako ne moreš. Ti si član zadruge, dica su članovi zadruge, al je pametnije, da si tamo... Pametnije, pametnije, viruj ti svome rodi... Al ja ću učiniti, što j' pošteno... Ne boj se...

— Ja se bojim samo dragoga Boga i nikog i ništa drugo.

— Hehehehe... Znam ja, da se ti ne krstiš na svakom mostu.

— I ne! — potvrdi ona sporo i izazovno, te i sama požali, što je to učinila. Dok zvijer puže u prahu, ne treba je udarati, dok ne zaskoči. Možda je toliko ukroćena i u smrtnom strahu pred čovjekom, da se ne će ni usuditi napasti, pa zašto je dražiti?! Anera je sebi već davno postavila to pravilo i zato ona pred drugim s njime lijepo, a kad su sami, ne pokazuje mu osim prezira, pa i to samo, koliko se ne može svladavati.

— Znam, 'rankane, znam. I ja te ni ne plašim... Podivani' ćemo, velim, još... — odgovori joj, pa u sebi nastavi: — A, vidi' ćeš, kraljice, kakav će to biti divan. Vidi' ćemo, 'esu li vile bile kod tebe...

U kasno predvečerje četvrtog dana banuše Zekan i Lukan, mrtvi, isprebijani, slomljeni od umora, ali razigranih očiju i veselih lica. Lukan napane Barušu grliti i ljubiti, govoreći kao u bunilu:

— Veselje moje, napravije sam ti kolivku!

— Što to, striče, divaniš? — upita Ducina i primakne im se. On ogrli i njega i stane ga ljubiti, a kako je Anera bila blizu, od pustog veselja ogrli i nju i već je htjede cjelivati u lice, no onda se trže, poljubi je u čelo govoreći: — Ovako tebe more tvoj stric poljubiti, kad si tako čeljade.

— Ma što j' tebi, striče, da nas sve grliš i ljubiš!? Još nikad nisi bije taki! — upita Ducina.

— Sinko, ni Dolac Kresojića nije nikad do danas bije naš, a danas 'est. A na unakom Docu moreš svakog ljubiti!

— Dolac naš?! — vikne Ducina, ogrli oca, stane ga ljubiti, vrteći ga oko sebe, a zatim skoči k Zekanu, pa se izljubi i s njim, a najzad se dohvati i Makića, koji je mahnitao od veselja kao i on.

— Naš Dolac, naš Dolac! — grmjelo je cijelom kućom, odjekivalo po ogredcima oko kuće i, da su još počeli prašiti iz pušaka, moglo bi se reći, da to ognjište još nikada ne vidje tolikog oduševljenja i veselja. Mnogo se je već puta pod tim krovom i pirovalo i sinovi krstili, jelo se, pjevalo se, pilo i prolijevalo, al duše još ne bjehu nikada tako razigrane. Lukan je mahom zaboravio sve nesreće, koje su ga bile i satirale, iščeznuše sve teške slutnje i bojazni za budućnost, čim je večeras stupio svojom nogom na Dolac. A on nije mogao proći kraj njega, da ne stupi u njega! Prekoračio je preko gornjeg prilaza — dva su, jer je Dolac toliko dugačak, da dva sela imadu preko njega slobodan nogostup za narod! — stao na zemlju i osjetio, kako ga je na dodir s tom dragom, tom svetom, tom njegovom grudom obuzela neka drhtavica, kao neki strah Božji od prevelike sreće i veselja, pa se spusti na zemlju, no ne sjede nego kleknu i sagnu lice, spoji usne sa zemljom, a ruke raširi po njoj. Na oči mu udariše suze radosnice, srce se uznemiri, kao da će probiti te tvrde, opaljene grudi, a duša u zanosu prošapta, zavapi, stade se moliti:

— Majčice moja, zemljice moja, sunce moje žarko, sad sam se ja rodije, kad sam ovo dočeka'...

Novost se ubrzo proču i po selu. Ljudi su zavidno kimali glavom, a mnogi nijesu ni vjerovali.

— Ne će Josipić to prodati, a kako un reče, braća ne će poreći. 'Esu uni svaki na svom kruvu, al je ovo očevina i didovina, a i dalje. Do'će nji' koji — ako ništa — da umre na svom ognjištu... — govorili su neki.

Koji su vjerovali, ti osjetiše, da ih Zekan i Lukan — lopovski prevariše. Jednostavno ih zaskočili kao hajduci iz busije, pa šakom među oči i vele: »Dolac je naš!« E, čekaj, 'rankane! Pokaza' ćemo se mi još za Dolac. Samo je 'edan Dolac među nami. Lipo ćemo se mi složiti, pa ćemo ga kupiti skupa ka' pravi ljudi i pošteno podiliti, pa će svakoga pomalo zapasti.

Tako su mislili oni slabiji, koji se ne bi nikako mogli baciti u vratolomiju, da ga kušaju sami kupiti. Oni su jači, a osobito jaki, računali drugačije i razmišljali, da li bi Josipiću pisali ili bi se odmah potpasali, pa ravno k njemu. Jedno ili drugo, pa — ako su Zekan i Lukan doista kupili, treba ih podbiti, da ljosnu, kolko su dugi i široki, a — što košta, košta. Nijesu li kupili, tim bolje. Kupit će onaj, koji prvi stigne.. U nekoliko kuća, u tri sela, nasta računanje: prodati toliko i toliko goveda, toliko ovaca, nađe se i nešto i gotovine u gazdinskoj kući, a ni Josipić ne će tražiti sve najednom. Naš je on čovjek: tu nikao i odrastao, pa zna, da se može do svega — osim do krajcara.

— Nepošteno, nepošteno do Boga, što učiniše ova dva, al triba njima zadipliti s druge strane! Samo brzo i samo da se ne pročuje, pa — nudi, koliko traži i nudi još i više...

Psovao je i Blažić, no nikako se nije mogao odlučiti, da se i sam baci u taj vrtlog. Bi on, što j' do zemlje, al — za koga?! — mislio je i samo se grizao.

Ona su dvojica to brzo naćukali i zadovoljno se smiješili. neka samo psuju, kad je Dolac njihov. I oni su psovali radi Katalinke, a nju je lijepo strpao pod kabanicu — prijašin Blažić i smijuljio se, kao što se sada smijulje oni. Tako je to vazda: samo jedan može preteći sve ostale, kojima onda ne preostaje ništa drugo, nego da psuju i šapću o — nepoštenju. Međutim svi osjećaju, da se zbog toga ne smije početi javno psovati, jer — nijedan nije tako »pošten«, da ne bi primio na sebe takovo »nepoštenje«, samo da mu se pruži dobra zgoda.

— Nek se uni samo ljute — govorio je Lukan i predao Josipićevo pismo Žunoti, koji je dotad uživao Dolac, te mu rekao: — Tu ti piše, da j' Dolac Kresojića Zekanov i moj i Božiji, pa reci svakome, da se zna. Gotovo j'... I tako... Sad mogu, ako 'š, i umriti...

— Naš je Dolac, naš je Dolac Kresojića!... — pjevala je kuća, pjevala je čeljad, ponavljale su svojim veselim pucketanjem cjepanice na ognjištima...